

Oppdragsrapport nr. 4-2011

Ragnhild Brusdal & Lisbet Berg

Unge voksne og lånefinansiert forbruk

SIFO

© SIFO 2011
Oppdragsrapport nr. 4 – 2011

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Tittel Unge voksne og lånefinansiert forbruk	Antall sider 78	Dato 29.9.2011
Title Young adults and credit-financed consumption	ISBN	ISSN
Forfatter(e) Ragnhild Brusdal og Lisbet Berg	Prosjektnummer 11200620	Faglig ansvarlig sign. <i>Mary Ann Stamsp</i>
Oppdragsgiver BLD		
Sammendrag Rapporten ser på unge voksnes forhold til lånefinansiert forbruk. Den viser statistikk over tendenser og hva som kjennetegner de som er dårlige betalere. Den ser nærmere på hvilke veier som fører til betalingsproblemer og hvordan de unge kommer seg ut av problemene. De unges økonomiske kunnskap er også et tema. Helt til slutt ser den på hvilket forhold de unge voksne har til det å ta kreditt og deres betalingsmoral. Rapporten baserer seg på fokusgruppe intervjuer, registerdata og data fra en landsrepresentativ kvantitativ undersøkelse.		
Summary The report looks at young adults' relationship with debt-financed consumption. It shows statistics on trends and of the characteristics of those who are bad payers. Different actions that might lead to payment problems and these are handled are described. Young people's financial knowledge is also an issue and so is how young adults relate to take credit and their payment morals. The report is based on focus group interviews, data from registers and from a national representative quantitative survey		
Stikkord Unge voksne, kreditt, økonomiske kunnskap, betalingsproblemer		
Keywords		

Unge voksne og lånefinansiert forbruk

av

Ragnhild Brusdal og Lisbet Berg

2011

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 4682 Nydalen, 0405 Oslo

Forord

Prosjektet er på oppdrag fra BLD. Bakgrunnen er tall fra inkassobransjen og kredittopplysningsbyråene som viser at betalingsmisligholdet hos unge voksne (aldersgruppen 18-25 år) har økt de siste tiårene. Dette skaper bekymring og Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD) ønsker å se nærmere på hva som er årsakene til at betalingsmislighetsholdet blant de unge øker. Det er satt i gang et felles prosjekt hvor både FO (Forbrukerombudet) FR (Forbrukerrådet) og SIFO (Statens institutt for forbruksforskning) er engasjert i denne problemstillingen. Prosjektet ledes og koordineres av BLD, FOR Juridisk avdeling ved Aslaug Skrede Gauslaa.

En spesiell takk til Knut Magnus Ugland Jacobsen i Experian Analyseavdeling som har skaffet tilveie statistikk ut i fra bestemte problemstillinger.

Nydalen, oktober 2011

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Innhold

Forord.....	5
Innhold	7
Sammendrag.....	9
1 Bakgrunn.....	11
1.1 Livsfase ung voksen.....	11
1.2 Unge voksnes forbruk	12
1.3 Forbrukerkompetanse og etikk i forbrukersamfunnet.....	13
2 Metode og datainnsamling.....	15
2.1.1 Fokusgrupper.....	15
2.1.2 SIFO-survey	16
2.1.3 Registerdata over dårlige betalere	17
3 Dårlige betalere.....	19
3.1 Vekst i betalingsanmerkninger over tid	19
3.2 Dårlige betalere etter alder og kjønn	20
3.3 Unge voksnes økonomiske rammebetingelser	22
3.4 Dårlige betalere blant unge voksne	26
3.5 Samlet vurdering	29
4 Forbruk hos unge voksne	31
4.1 De grunnleggende behov – mat og bolig	31
4.2 Det sosiale forbruket	33
4.3 Opplevelses- og nytelsesforbruket	34
4.4 Den materielle standarden.....	35
4.5 Man er fattig når man ikke klarer å beholde tingene sine	36
4.6 Om fattigdom, rikdom og forbruk.....	36
5 Ulike grunner til betalingsproblemer	39
5.1 Rotekoppen	40
5.2 Offeret	41
5.3 Kjøpeglad overtrekker.....	42
5.4 Trikseren	44
6 Ulike måter å komme seg ut av betalingsproblemer.....	47
6.1 Redusere utgiftene.....	47
6.2 Øke inntekten	49
6.3 Foreldre og venner som sikkerhetsnett.....	49
7 Kunnskap om kreditt blant unge voksne.....	53
7.1 Holdninger til kreditt.....	54
7.1.1 Kreditt er farlig.....	54
7.1.2 Kreditt kan være nødvendig:	56
7.1.3 Kreditt er fristende	57
7.1.4 Kreditt kan være økonomisk fornuftig:	58
7.2 Hvor har dere lært om kreditt?	59
7.2.1 Lært hjemme	59
7.2.2 Lært av egne- og venners erfaringer	60
7.2.3 Lært i skolen.....	61

7.2.4	Luksusfellen	62
7.3	Samlet vurdering: Kreditt kan både være farlig, det kan være fristende, noen ganger forsvarlig og til og med økonomisk fornuftig.....	64
8	Betalingsmislighold og betalingsmoral.....	67
8.1	Hvorfor får de unge betalingsvansker?	67
8.2	Purringer og inkasso.....	67
8.3	En (for) trygg tilværelse?	69
8.4	Kan betalingsmislighetshold reduseres?	71
8.4.1	Strengere regulering av markedsføring og kreditt.....	72
8.4.2	Økt kunnskap og eget ansvar.....	73
9	Oppsummering.....	75
	Litteratur.....	77

Sammendrag

Rapporten ser nærmere på lånefinansiert forbruk og betalingsproblemer og betalingsmislighold blant unge voksne, det vil si de mellom 18 og 25 år. Bakgrunnen er en bekymring fordi tall fra inkassobransjen og kredittopplysningsbyråene viser at betalingsmisligholdet er økende i denne aldersgruppen.

Metoden og datasettene er flere. En stor del av rapporten er basert på diskusjoner i fire fokusgrupper med henholdsvis kvinnelige og mannlige studenter og yrkesaktive kvinner og menn. Alle innenfor aldersgruppen 20-25 år. I tillegg inngår noen resultater fra SIFO-surveyen som i 2011 er knyttet til problematikken omkring økonomi, betalingsvansker og kredittatferd. Undersøkelsen er utført av TNT Gallup og er en web-undersøkelse hvor et representativt utvalg på vel 1000 respondenter inngår. Et tredje datasett er registerdata fra Experian Analyseavdeling som har foretatt kjøring i sin database over dårlige betalere i denne aldersgruppen. Til sammen skulle dette gi et solid innblikk i unge voksne og deres forhold til økonomi og forbruksbaserte lån.

Unge voksne er i en spesiell livsfase. De fleste har forlatt foreldrehjemmet, mange er under utdanning og svært få har fått en skikkelig forankring i yrkeslivet. Heller ikke på boligmarkedet. I etableringen av en ny og selvstendig tilværelse borte fra foreldrehjemmet er det mye som må anskaffes. Kontrakter og avtaler skal inngås og mange har liten kunnskap her. Dette gjør dem til en sårbar gruppe. Samtidig har de unge voksne et høyt forbruk, mye av deres sosiale liv foregår på kommersialiserte arenaer. Dette kan bidra til at fristelser for lånefinansiert forbruk kan bli stor og tilbakebetalingen kan bli problematisk.

Rapporten starter med å presentere statistikk over dårlige betalere og kjennetegn ved disse. Det registreres en økning over tid, og det er en eksplosiv økning fra de er 18-19 år og frem til de er 25 år gamle. Det er en noe større andel menn som er dårlige betalere. Det er også større andel med dårlige betalere blant de yrkesaktive i motsetning til gruppen med studenter. Det er også en svært høy andel med betalingsanmerkninger i gruppen helt uten inntekt.

Av tallene fra Experian har vi også sett at det er en økende andel unge voksne med betalingsmisligheter. Unge voksne har et høyt forbruk – og de har ønsker om forbruk. Det kan derfor være fristende å ta lånefinansiert lån. Det er ikke mange av våre informanter som har gjort dette, men de fleste kjenner til venner og bekjente som har eller har hatt kreditt og betalingsproblemer. Gjennom fokusgruppeintervjuene ble fire grunner til dette diskutert. To av disse var vedkommendes egen skyld, enten fordi de ikke hadde oversikt over økonomien eller fordi vedkommende var for øyeblikksorientert og optimistisk og tok for mye på kreditt. To andre årsaker var mer forankret i eksterne forhold som at man ble lurt eller fristet av et komplisert økonomisk system eller av villedende markedsføring, mens den siste veien til økonomiske vansker var illustrert av de som har en viss kunnskap om økonomi, og som brukte denne til å få mer penger og større kreditt, men i siste instans får vedkommende regningen for dette. De fleste klarer å komme seg ut av betalingsproblemene selv enten ved å redusere utgiftene eller å øke inntekten, men ofte er det foreldre som må trå til.

En grunn for at man er dårlig betaler kan være at man har for liten kunnskap om økonomi. De fleste mener at kreditt er farlig og holder seg unna. Noen mener at kreditt kan være fornuftig og bruker det slik at de får fordeler av dette for eksempel 40 dagers rentefri betalingsutsettelse. De fleste mener imidlertid at det er fristende og farlig.

Et gjennomgående funn er at kunnskapen om kreditt og lån er liten. I tillegg kommer en del villedende reklame og salgssituasjoner hvor de ikke skjønner konsekvensene eller ikke vet hva de skal spørre om og regningene blir dermed større enn antatt. Det etterlyses mer opplysning og kunnskap om dette og de fleste mener at skolen ville være et egnet sted å lære mer om dette.

Det kan være vanskelig å få orden på økonomien og mange forteller at de får purringer, ikke alltid fordi de ikke kan betale, men fordi de ikke har oversikt over når regninger skal betales. Dette er ikke flaut, mer noe som skjer de beste. Inkasso derimot blir stressende og flaut. En av årsakene til at de ikke har orden på økonomien er at de føler seg trygge på at de vil bli tatt vare på så man behøver ikke å anstrenge seg. Norge fremstår som et trygt og godt land, og klarer du ikke å holde orden på økonomien vil en eller annen offentlige etat hjelpe deg. En del av våre informanter er kritiske til dette og synes at noen unge får for mye hjelp.

Noe forenklet kan vi si at det fremkommer to modeller i hvordan de unge ser på betalingsmisligheter. I den ene er det offentlige en formynder som passer på sine små som ikke forventes å klare eller forstå alt, og på den annen er den enkelte helt ansvarlig for sine handlinger. I praksis vil det ikke være mulig å regulere vekk alle fristelser og problemer, heller ikke vil alle være i stand til å motstå og avsløre all markedsføring og kjøpskontrakter. Resultatet blir en blanding av regulering av de verste tilfellene samt økt kunnskap hos den enkelte.

Helt til slutt skal nevnes at vi vet at det er en økende andel av betalingsmisligheter blant unge voksne. Årsakene har vi sett kan være flere. Vi vet imidlertid ikke hva som er den dominerende tendensen. Heller ikke vet vi hvilke kjennetegn de ulike måtte ha. Dette må fremskaffes i en landsrepresentativ survey.

1 Bakgrunn

Tall fra inkassobransjen og kredittopplysningsbyråene viser at betalingsmisligholdet hos unge voksne (aldersgruppen 18-25 år) har økt de siste tiårene. Lindorff opplyser at nesten hver fjerde som registreres med inkassosak hos Lindorff er under 25 år, og at antall skyldnere i denne aldersgruppen har steget med 50 prosent siden 2005.

Dette skaper bekymring og Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD) vil se nærmere på hva som er årsakene til at betalingsmisligholdet blant de unge øker. Misligholdet kan ha mange årsaker og det er et ønske om å favne bredt. Det er satt i gang et felles prosjekt hvor både FO (Forbrukerombudet) FR (Forbrukerrådet) og SIFO (Statens institutt for forbruksforskning) er engasjert i denne problemstillingen. FR vil studere formidling av inkassoprosessen til unge med særlig fokus på usikret gjeld. FO ønsker å se nærmere på tilbydersiden rettet mot de unge voksne, herunder både markedsføring og avtalevilkår. SIFO vil se nærmere på de unges forhold til lånefinansiert forbruk. Prosjektet ledes og koordineres av BLD, FOR Juridisk avdeling ved Aslaug Skrede Gauslaa.

1.1 Livsfase ung voksen

De mellom 18 og 25 år er ofte kalt for unge voksne. Livsløpets organisering er et fundamentalt trekk ved et samfunns organisering, og i vårt samfunn er det vi kaller ung voksen en spesiell fase i livet. Hva som forventes i visse faser er fundert på biologi, f.eks. når man kan få barn, og videre hva man har helse og kunnskap om i ulike aldersfaser, men vel så mye er organiseringen av livsfasene kulturelt bestemt. Både livsfasene og deres innhold har endret seg over tid. Industrisamfunnets eller 50- og 60-årenes livsløp innebar en relativt kort ungdomstid. Man ble ungdom i tenårene og allerede tidlig i tjueårene var mange gifte eller forlovet. Mange bodde hjemme til de flyttet inn i egen bolig med ektefelle. Kvinnene var ofte husmødre, mens mannen tjente penger.

Dagens unge vokser opp det et samfunn som ofte betegnes som kunnskapssamfunnet. Dette er en betegnelse som antyder en stor vekt på kunnskap som igjen gjør at de som vokser opp vil tilbringe en lengre tid under utdanning. Dette har resultert i en forlenget ungdomsperiode som strekker seg fra tenårene og opp i mot trettiårsalderen. Denne perioden er i stor grad konstituert av kunnskapssamfunnet selv om ikke alle tar lang utdanning, men når et flertall av de unge er studenter vil en studentlignende tilværelse bli den kulturelt dominerende livsstil. Kunnskapssamfunnet skaper nye strukturer og nytt forbruk i ungdomstiden, med kaffebarene, nye utsteder, sen etablering med ny livsstil.

Ung voksen fasen er en fase hvor man er på vei til en mer etablert tilværelse. På denne veien skal man etablere seg yrkesmessig og sosialt, både med jobb og venner og etter hvert med partner. Mange vil oppleve å ha flere bosteder i denne fasen, og også å gå fra singel til samboende og for noen tilbake til en singeltilværelse for så å etablere seg i parforhold igjen. Vennene blir på mange måter den stabile faktoren i en slik tilværelse. Dette betyr også at mye tid og mye penger vil bli brukt nettopp på venner og sosialt samvær. Ung voksen fasen er en periode hvor man forlater foreldrehjemmet og etablerer seg på egen hånd. Men den store

etableringen i egen bolig har ennå ikke funnet sted (Frønes og Brusdal 2000). Andelen ungdom som bor sammen med foreldrene, er blitt mindre siden 1980. Særlig blant ungdom mellom 20 og 24 år oppga færre at de bodde i foreldrehjemmet enn i 1980 (SSB Ungdoms levekår i 1990-årene). Det ser imidlertid ut til at denne tendensen er snudd. En ny undersøkelse som er utført for Sparebank1 Gruppen viser at a unges avhengighet av foreldre og familie øker. 13 prosent av unge mellom 18 og 30 år bor hjemme hos foreldre mot 10 prosent i fjor (Aftenposten 18.9.2011).

1.2 Unge voksnes forbruk

Å flytte hjemmefra og etablere seg på egen hånd er en viktig overgang i livet - ikke minst når det gjelder forbruk og økonomi. Mye nytt må anskaffes. Man kommer fra foreldrehjemmet hvor det alltid var mat i kjøleskapet, der er det fjernsyn, vaskemaskin og en rekke andre fasiliteter som man ikke tenker så mye over før de ikke lenger er tilgjengelige eller man må kjøpe de.

Å flytte hjemmefra betyr at man må etablere seg på egen hånd. Dette vil selvfølgelig foregå på ulike måter, noen flytter for seg selv, andre sammen med kjæreste, venner etc. For de aller, aller fleste betyr det at man nå må skaffe seg det meste selv, både de større kapitalvarene og de daglige utgiftene som mat og strøm etc.

Dagens unge voksner opp i et såkalt forbrukersamfunn hvor det meste må anskaffes på et marked. Forbruket fyller ulike funksjoner for oss, et skrujern, en busstur, en ferie, et brød, en kinobillett eller et klesplagg kjøpes av ulike årsaker. Bilen eller bussen bringer oss til aktiviteter og venner, fritidsutstyret og feriereisen introduserer oss til opplevelser og aktiviteter. Våre behov er ikke bestemt av biologi, og ut over noen grunnleggende behov forstås de som samfunnsskapte. Den velstående livsstil driver fram stadig nytt "nødvendig" forbruk; vi har «behov» for transport fordi vi skal til og fra jobb eller skole eller trening, og for "behov" for konserter og TV til underholdning og informasjon i fritiden.

Varene og tjenestene fyller mange funksjoner. *Bruksfunksjonen*, handler om det vi bruker dem til. Vi trenger sykkel for å sykle. Varer og tjenester har også en *symbolfunksjon*, som statusobjekter, identitetssymboler eller tegn på kulturell tilhørighet. For forbrukeren dreier dette seg om konstruksjon av mening, fordi forbruket er en del av presentasjonen av personlig og sosial identitet. Moderne merkevarer forteller at det er merket som er verdifullt, og logoen fester denne verdien på produktet og dermed på brukeren. Også tjenester har symbolske funksjoner – gjennom historien har bruk av tjenere og tjenester fortalt om sosial posisjon.

Men forbruk er ikke kun bruk eller mening, det er også *nyttelse*. Hva som gir nytelse varierer; i fattige samfunn spiser den rike mye, i rike samfunn vil den rike trene og være slank. Den moderne hedonisme dreier seg om følelsesmessige opplevelser. Forbruksvarene, klærne, bilen, maten eller naturen markedsføres som å inneholde opplevelser. Men den følelsesmessige opplevelsen er i seg selv kortvarig, og etterlater seg et behov for nye opplevelser. Dette forstås som en av drivkreftene i det moderne forbrukersamfunnet: den stadige søken etter nye opplevelser (Campbell 1987). Sist, men ikke minst, handler forbruk om *tilhørighet*, å ha og være som de andre man vil identifisere seg med, om respekt og posisjon gjennom å ha respekterte ting (Pugh 2009, Skeggs 1997).

De unge voksnes forbruk er mangefasettert og skal dekke mange behov og ikke minst mange ønsker og strategier. Poppe og Turf (2009) beskrev ulike standardpakker i sin undersøkelse av betydningen av kreditfinansiert forbruk blant danske hushold og hvor et viktig skille var hvorvidt de hadde anskaffet seg egen bolig eller ikke. Våre informanter har ikke kommet så langt i sin etablering, men også de har et forbruk hvor ofte store beløp er involvert. Hvordan disse tingene skaffes, om man skal ha alt med en gang og da eventuelt på krita eller om kjøp utsettes er viktig. Det samme gjelder den kompetansen de unge har når ting skal anskaffes.

1.3 Forbrukerkompetanse og etikk i forbrukersamfunnet

Når man flytter hjemmefra og etablerer seg på egen hånd vil man i større grad bli økonomiske aktører. Mange kjøp vil bli foretatt og kontrakter vil bli inngått som for eksempel leiekontrakter, strøm, fjernsyn og mobilabonnement. I tillegg kommer en rekke andre ting som må kjøpes til boligen. Men det er mange måter å betale for en vare eller tjeneste på. De fleste er enige om at når forbrukerne tar sine valg i markedene, skjer dette svært sjelden under full informasjon (e.g. Stiglitz 2002). Markedene er komplekse, kompliserte og i stadig endring, og forbrukerne kan sies å utsettes for et urimelig stort valgmanifold. Særlig blir dette aktuelt når de unge voksne entrer markedet for første gang når de skal etablere seg på egen hånd.

Adferdsøkonomer har vist at valgene vi tar, både i markedene og andre steder, i forbausende grad påvirkes av den nære konteksten i valgsituasjonen (Thaler & Sunstein 2010). Med andre ord at valg kan manipuleres gjennom hvordan valget – eller varen – blir presentert. Velreflekterte forbrukervalg preges i hovedsak av to forhold; i) vurdering og sammenligning av pris og kvalitet på tilsvarende produkter, og ii) om man har behov for produktet (Berg 2011). Hvordan disse valgene blir foretatt vil også avhenge av forbrukerne. Inspirert av kjennetegn ved prisbevissthet (Lavik 1990) kan vi skille mellom egenskaper ved forbrukerne, som holdninger og kunnskap, og videre egenskaper ved handelen, dvs. hvordan varen og kjøpsbetingelsene annonseres og presenteres.

I av studie (Berg 2011) kom det frem at aldersgruppen 25-45 år benyttet seg oftest av avbetaling eller «kjøp nå – betal senere». Hun fant i sin studie at mange salgskontekster ser ut til å følges av en rekke ikke-reflekterte kjøp, der forbrukerne ofte ikke sammenligner priser og mange kjøper ting de egentlig ikke trenger (Berg 2011:19).

Det er rimelig å forvente at våre unge voksne heller ikke har så stor forbrukerkompetanse. De fleste har lite eller ingen erfaring med selv å være økonomisk aktør utover kanskje de mest elementære kjøp. Når de nå skal etablere seg på egen hånd vil de inngår en rekke kontrakter, de vil kjøpe varer og tjenester de ikke har hatt direkte befatning med tidligere og kunnskapen vil derfor trolig være liten.

Hvilke økonomiske handlinger de unge voksne gjør vil avhenge av blant annet av deres økonomiske ressurser og kunnskap. Men det er også mulig å tenke seg at deres handlinger også vil farges av hvilke verdier de har. Også hvilken tidshorisont de har. Skal man ha alt med en gang, eller kan noe vente? Er det viktig for dem ikke å ha gjeld, er det skammelig å ha gjeld eller er dette helt greit er spørsmål vi kan stille.

2 Metode og datainnsamling

Rapporten ser på betalingsmislighold blant unge voksne. Vi har definert unge voksne som aldersgruppen mellom 18 og 25 år. Temaet betalingsmislighold er stort og det er benyttet flere datasett for å gi en mest mulig fyldig beskrivelse av fenomenet.

2.1.1 Fokusgrupper

En stor del av rapporten er basert på data fra fokusgrupper. Dette ble valgt av flere grunner. Det er relativt billig, og det gir mye informasjon på kort tid. Samtalene i fokusgruppene er konsensusorienterte, noe som passer godt med en problemstilling som tar opp moral og holdninger.

Det er i alt gjennomført fire fokusgruppeintervjuer med unge voksne i alderen 20-25 år bosatt i Oslo-området. Siden forbruk i denne alderen trolig varierer sterkt med kjønn, ble gruppene delt mellom unge menn og kvinner. Videre antok vi at forholdet til kreditt og lånefinansiert forbruk varierer med hvilket sosialt miljø man tilhører og ikke minst med hvilken tilgang man har til penger. Vi valgte derfor å bruke hvorvidt man jobber eller studerer som grupperingsvariabel og indikator på sosial tilhørighet og forankring. Dette betyr at det for unge kvinner og unge menn har vi hatt én fokusgruppe med personer som studerer og tilsvarende én gruppe med personer som er yrkesaktive.

Våre informanter ble rekruttert av NorStat. Bestillingen var som følger:

Gruppe 1: Unge kvinner under utdanning (studenter)

Gruppe 2: Yrkesaktive unge kvinner

Gruppe 3: Unge menn under utdanning (studenter)

Gruppe 4: Yrkesaktive menn

Det var også ønskelig at et flertall av disse ikke bodde hos foreldrene. Grunnen var at de som ikke bor hjemme i større grad vil ha sin egen selvstendige økonomi, de har trolig anskaffet seg noen kapitalvarer og kanskje inngått noen kontrakter. Vi ønsket 8 - 10 personer i hver gruppe. Dessverre viste det seg at fremmøteprosenten ikke var så stor.

Med unntak av gruppe 4 var fremmøtet som forventet og tilfredsstillende. I gruppen for yrkesaktive unge menn var imidlertid fremmøtet for lavt. Gitt prosjektet kortvarige tid og økonomiske ressurser valgte vi imidlertid ikke å gå videre her. Antall personer i følgende grupper var:

Gruppe 1: Kvinnelige studenter - 7 deltakere

Gruppe 2: Kvinnelig yrkesaktive - 6 deltakere

Gruppe 3: Mannlige studenter - 7 deltakere

Gruppe 4: Mannlige yrkesaktive - 4 deltakere

Diskusjonene i gruppene gikk fint, dette var et tema som interesserte. Noen hadde personlige erfaringer med betalingsmislighold, andre ikke. Mange hadde venner som hadde hatt betalingsproblemer. Våre informanter ble også brukt som informanter om andre de kjente som

hadde eller hadde hatt lignende erfaringer. Dette betyr at materialet dekker erfaringer fra mer enn de personene som inngår i fokusgruppene. Hver fokusgruppe varte i omtrent to timer, og senere ble samtalene transkribert. For en av gruppene, mannlige yrkesaktive, var lyden dessverre så dårlig at mye ikke kunne tydes. Vi har derfor mindre sitater fra denne gruppen enn vi ellers ville hatt. Dette var også den gruppen hvor fremmøtet var dårligst.

I presentasjonen av sitater har vi lagt mest vekt på å få fram de riktige budskapene fra intervjuene. Direkte avskrift av muntlig språk blir ofte helt feil når det blir presentert skriftlig, både pga. manglende tonefall som gir egen informasjon, unødvendige gjentakelser, ekstra ord, ekstra nektelser m.m. Vi har derfor luket vekk deler av det muntlige språket. Fra utskriften av intervjuene kan vi ikke være sikker på hvem som sier hva. I presentasjonen av sitater kan vi derfor bare skille mellom de fire fokusgruppene. Alle sitater fra gruppen kvinnelige studenter blir presentert som KS, fra mannlige studenter som MS, kvinnelige yrkesaktive som KY osv. Der det er en diskusjon og flere som samsnakker, blir de presentert som f.eks. KY1., KY2: og KY3, suksessivt. Dette betyr også at sitater av KY1 og KY1 ikke behøver være samme person, mens KY1 og KY4 kan være det.

En liten fokusgruppe er naturligvis ikke representativ for hele gruppen av for eksempel unge voksne kvinnelige studenter. Og det var heller ikke alle som møtte fram til intervjuene. Størst oppmøte var det blant de kvinnelige studentene, lavest blant de mannlige yrkesaktive. I gruppen kvinnelige studenter, fikk vi denne metodekommentaren til utvalget:

KS1: Jeg vet ikke om det er helt tilfeldig at dere har plukket ut oss? Jeg synes det er rart at alle vi som møtte opp er så, vi er så flinke med ...?

Intervjuer: Nei, det er ikke tilfeldig. Vi skulle ha kvinnelige studenter i en spesiell alder. I morgen skal vi snakke med unge kvinner som er yrkesaktive, så har vi en gruppe med mannlige studenter og til slutt mannlige yrkesaktive.

KS2: Var det mange som sa nei? Det er bare de flinkeste jentene som sier ja, ikke sant? (latter)

Intervjuer: Tror dere vi finner forskjeller i disse fire gruppene?

KS4: Jeg tror det er forskjell på gutter som jobber og jenter som studerer.

KS5: Veldig forskjell, ja. For de guttene som jobber fulltid, de har jo mer penger å pøse ut på PC og TV og sånn.

KS6: Men det er jo mange jenter som bruker penger også.

Hvor representative våre informanter er kan vi ikke si noe om. Dette må avdekkes i en representativ survey. Men disse fokusgruppesamtalene om informantenes og deres venners økonomi skulle gi et visst innblikk i hvordan denne aldersgruppen håndterer og tenker omkring økonomi og betalingsmislighold.

2.1.2 SIFO-survey

I tillegg til fokusgruppeintervjuene inngår det også noen resultater fra SIFO-surveyen som er en årlig survey i regi av SIFO og hvor et landsrepresentativt utvalg av forbrukere inngår. Målsetningen er å få økt innsikt i forbrukernes situasjon. Respondentene har i år - 2011 - besvart spørsmål om knyttet til problematikken omkring økonomi, betalingsvansker og kredittatferd. Årets SIFO-survey er gjennomført av TNS Gallup og er en web-undersøkelse. Den ble gjennomført i mars 2011. Det er trukket et representativt tilfeldig utvalg på 1124 respondenter av et panel over 18 år. Panelet består av ca. 50 000 personer som er rekruttert tilfeldig gjennom telefon og postale undersøkelser. Målgruppen for undersøkelsen har vært personer i alderen 18-80 år. Andelen unge voksne, dvs. mellom x og y år var 12,5 prosent.

2.1.3 Registerdata over dårlige betalere

I tillegg til de ovenfor nevnte datasettene har Experian Analyseavdeling vært svært imøtekommende med å skaffe tilveie statistikk fra sine registerdata ut i fra bestemte problemstillinger som vi har ønsket. Experian leverer informasjon og analyse løsninger og ser på eventuelle kunders kredittstatus.

3 Dårlige betalere

I dette kapitlet presenteres statistikk som skal danne bakteppe for den følgende kvalitative studien. Hovedspørsmålet vi stiller er: Hvor stort er problemet med dårlige betalere generelt, og blant unge voksne spesielt? Basert på registerdata fra Analyseavdelingen Experian skal vi først vise noen utviklingstrekk, deretter presenteres noen tall fra SIFO-survey'en som viser noen kjennetegn ved kvinner og menn, ulike aldersgrupper, og sist men ikke minst mellom; unge kvinnelige og mannlige studenter og yrkesaktive – som tilsvarende kjennetegnene til informantene i de fire fokusgruppene.

Å bli registrert som *dårlig betaler* betyr at man har pådratt seg minst én betalingsanmerknning. For skyldnere¹ innebærer dette at det har gått én måned etter at inkassobyrået² har tatt rettslig skritt³ for å tvangsinn drive kravet. Aktive betalingsanmerkninger vil telle med i statistikken inntil opplysningen blir slettet, det vil som hovedregel si når kravet er betalt eller det har gått 4 år etter at anmerkningen først ble registrert⁴. Noen betaler med én gang, andre betaler aldri. Vi vet ikke hvor stor andelen gjenhengere i statistikken er.

Pr. 1. mai 2011 registrerte Analyseavdelingen Experian 217 389 dårlige betalere i Norge. Til sammen hadde de i underkant av én million (925 292) betalingsanmerkninger. Mange har altså flere anmerkninger. Gjennomsnittlig hadde hver talte dårlige betaler 4,3 anmerkninger i mai 2011. Og til sammen utgjorde betalingsanmerkningene pr. 1. mai 2011 mer enn 32 milliarder kroner. I tillegg kommer betalingsanmerkninger til personer som har utvandret, til sammen 1,2 milliarder kroner. Disse er tatt ut av statistikken⁵.

I følge tall fra Analyseavdelingen Experian var den gjennomsnittlige aktive betalingsanmerknning pr. 1. mai 2011 på kr. 150.019, men det er stor variasjon på beløpenes størrelse. Medianverdien, som 'bare' var på kr. 21.669, sier oss at det er mange småbeløp som går til inkasso og ender opp som betalingsanmerkninger.

3.1 Vekst i betalingsanmerkninger over tid

I den første figuren skal vi se på utviklingen i antall betalingsanmerkninger og samlet anmerkingsbeløp over tid:

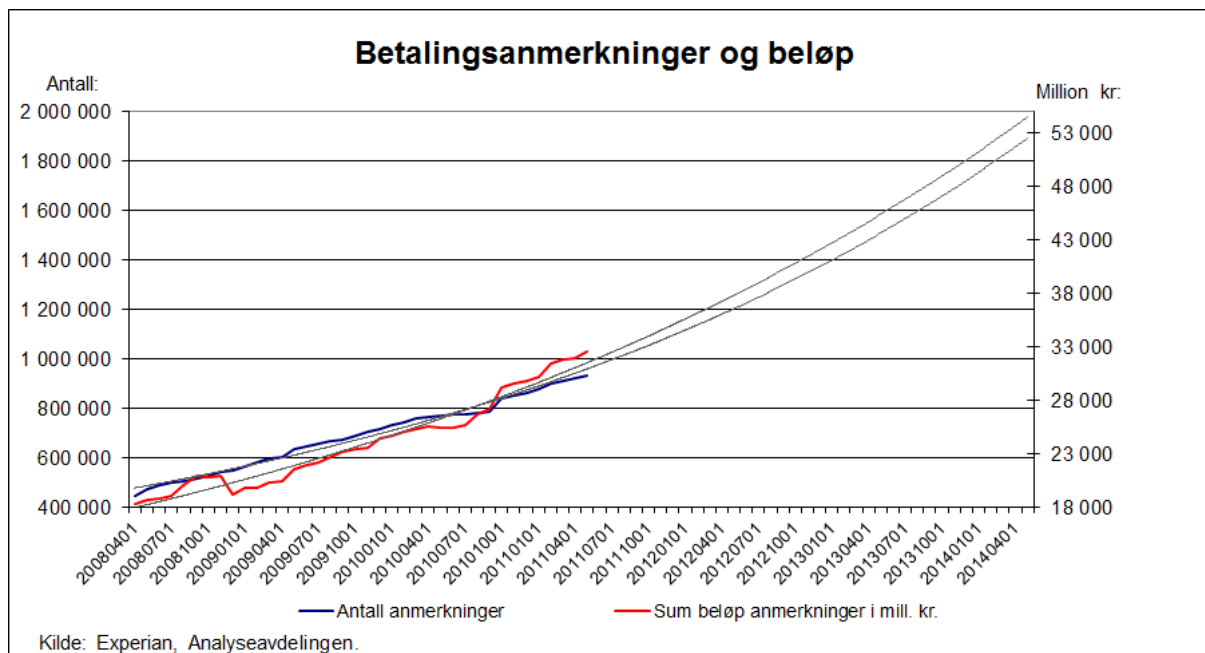
¹ Med skyldnere mener vi vanlige forbrukere, for næringsdrivende gjelder andre bestemmelser. Overfor næringsdrivende kan anmerkning registreres på et tidligere tidspunkt.

² Dersom kreditor selv står for inndrivningen av kravet – egen inkasso - vil kreditor selv kunne gjøre dette.

³ Rettslig skritt betyr for eksempel at inkassobyrået/kreditor har tatt ut forliksklage for forliksrådet eller sendt begjæring om utlegg eller tvangssalg til namsmannen for å tvangsinn drive kravet.

⁴ I følge konsesjonsvilkårene for kredittopplysningsvirksomhetene, skal en registrert anmerkning bli slettet omgående når kravet blir betalt. En anmerkning kan som hovedregel ikke bli stående lenger enn 4 år fra den først ble lovlig registrert. Unntak gjelder for enkelte fordringer som er registrert i gjeldende offentlig register (avholdt tvangssalg av fast eiendom eller løsøre).

⁵ Av de som hadde utvandret med ca. 1,2 milliarder i betalingsanmerkninger hadde kun 88 stykker midlertidig fødselsnummer. Altså har de fleste vært her en stund. Dette dreier seg hovedsakelig om personer fra utlandet som vender hjem igjen. Omtrent 1/3 er fra Sverige. Den andre 1/3 delen er fra U-land. Siste delen er blandet av i-land, u-land, og antagelig norske som har utvandret til Spania/Thailand.

Figur 1: Utvikling i antall betalingsanmerkninger og samlet anmerkingsbeløp fra april 2008 til april 2011, og framskrevet til april 2014. Registerdata. (N= befolkningen i Norge over 18 år inkl. midlertidige personnummer (arbeidsinnvandring)).

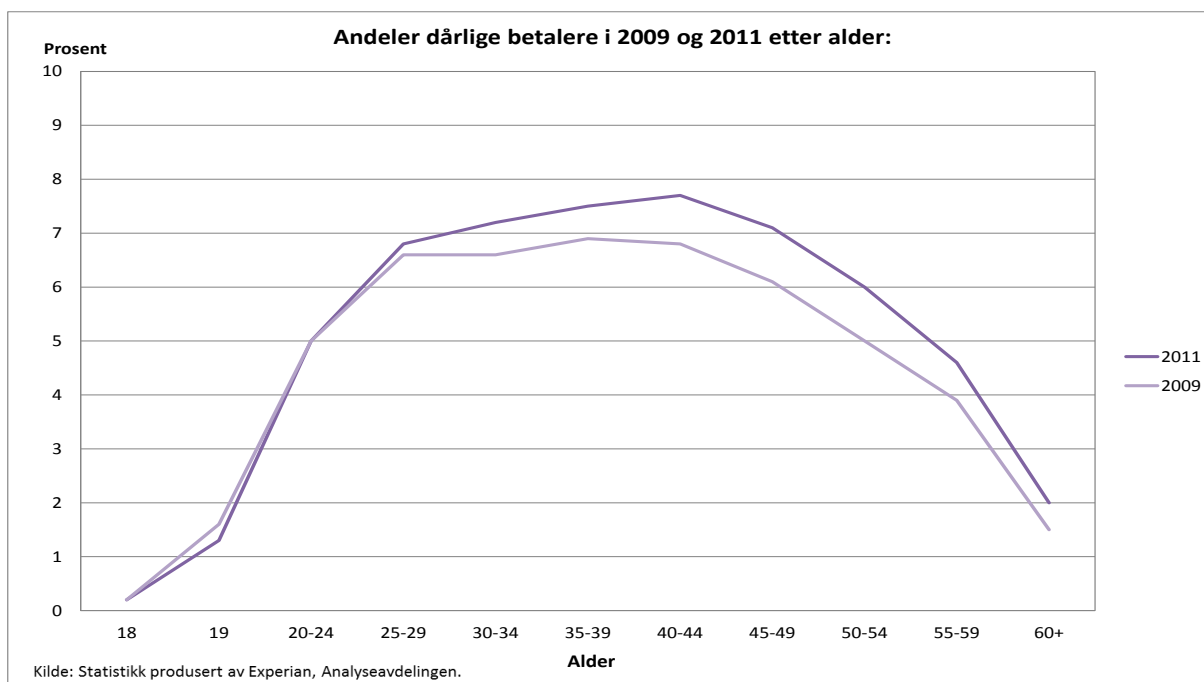
Figur 1 gir et svært entydig bilde: Siden april 2008 har det vært en dramatisk økning i både antall betalingsanmerkninger og samlet anmerkingsbeløp. Figuren viser også at dersom økningen de siste tre årene viser samme tendens i årene som kommer, vil antallet betalingsanmerkninger om tre år ha femdoblet seg i løpet av seks år; fra fire hundre tusen i april 2008, opp mot to millioner anmerkninger i april 2014. På seks år vil da det samlede betalingsanmerkingsbeløpet ha økt fra 18 milliarder i april 2008 til 53 milliarder norske kroner i april 2014. Et betimelig spørsmål er naturligvis hvem som til slutt skal ta regningen? Bankene? Staten? Eller kreditorene? Dette spørsmålet lar vi ligge.

Men hva ligger bak den sterke økningen? I perioden har både arbeidsledighet og renten ligget lavt og kjøpekraften vært høy. Finanskrisen i 2008 kan likevel ha rammet et lite segment som da eventuelt gjenfinnes i statistikken. En annen hypotese kan være holdningsendringer i befolkningen fra en idealistisk til en mer materialistisk retning, slik det framgår av Helleviks Monitor (2008). En tredje hypotese kan være kommersialisering av kreditt, der banker tilbyr forbrukslån og kreditt uten sikkerhet til stadig fler, og der ressursvake forbrukere i økende grad blir utsatt for fristelser i form av avbetalinger og 'gode tilbud' som de egentlig ikke har råd til, men som kredittbankene er villige til å betale for. Vi ser heller ikke bort fra at den sterke økningen i ubetalt gjeld, slik det framgår av figur 1 kan skyldes en synergieffekt som omfatter alle de skisserte hypotesene.

For ti år siden var det i følge Analyseavdelingen Experian ca. 2,5 prosent dårlige betalere i aldersgruppen over 18 år i Norge. I dag nærmer andelen seg 6 prosent.

3.2 Dårlige betalere etter alder og kjønn

I neste figur tar vi utgangspunkt i dårlige betalere, og viser hvordan andelen dårlige betalere varierer med alder. Gjeldsstiftelse med mindreårige er ikke tillatt i Norge. Dette betyr at unge under 18 år kun kan benytte debetkort. Først etter fylte 18 år, kan de unge få kredittkort og kjøpe på avbetaling. Figur 2 viser andelen med betalingsanmerkninger i ulike aldersgrupper for 2009 og 2011:

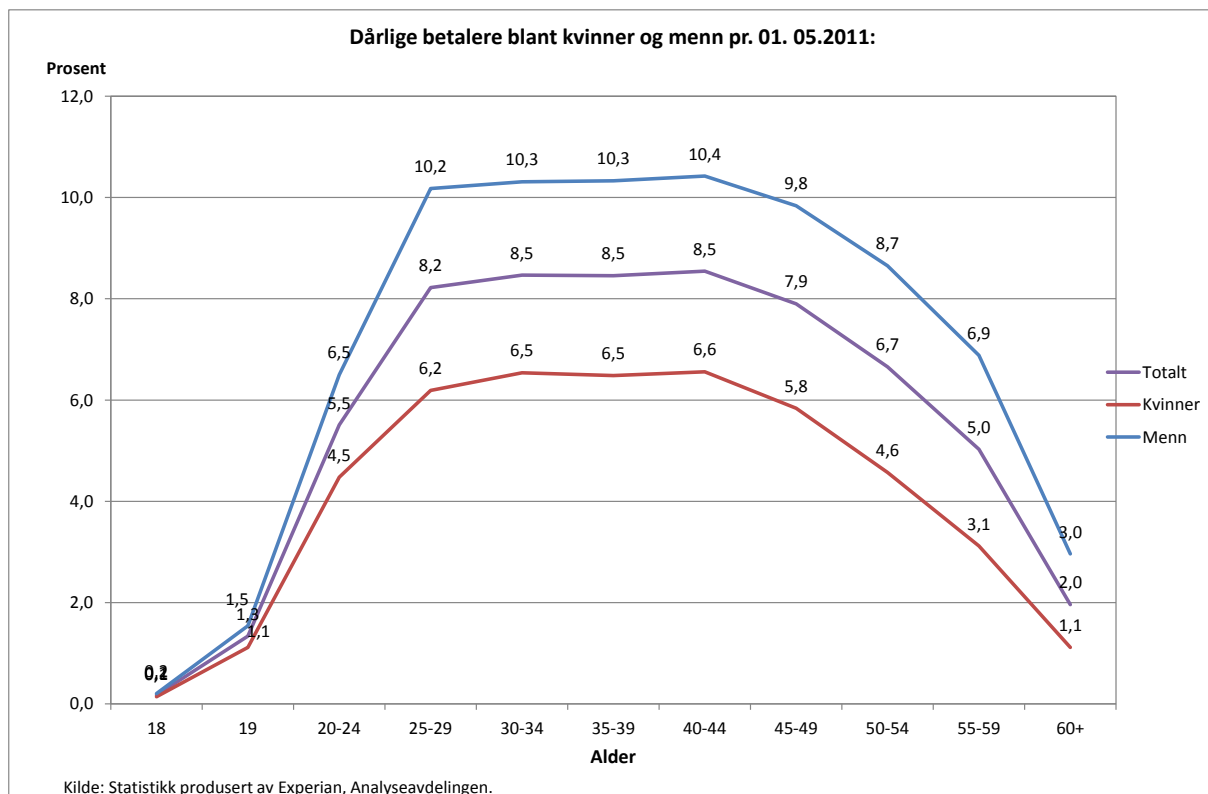

Figur 2: Andel dårlige betalere pr. 01.04.2011 og 01.01.2009 i ulike aldersgrupper. (Registerdata. N= befolkningen i Norge pr. 01.05.2011 over 18 år, inkl. midlertidige personnummer (arbeidsinnvandring og SPR (de som selv har sperret seg for kreditt)).

Som forventet etter figur 1, viser figur 2 en økning i andel dårlige betalere fra 2009 til 2011. Videre ser vi at det er i aldersgruppene fra 25 – 50 år at andelen dårlige betalere er høyest. Særlig utsatt er gruppen 40 – 44 år, både i følge tallene fra 2009 og 2011. Unge voksne, som er tema i denne rapporten, er i mindre grad rammet av betalingsanmerkninger. Figuren viser også at andelen dårlige betalere i denne gruppen faktisk er litt lavere i 2011 enn i 2009. Imidlertid, det viktigste trekket ved de unge voksne, både i følge 2009 og 2011 tallene, er økningen i andelen - og dermed antallet - dårlige betalere fra de er 18 - 19 år og fram til de er 25 år gamle. Det er nettopp i denne perioden andelen dårlige betalere nærmest eksploderer. Dette er perioden da stadig flere avslutter videregående skole og flytter hjemmefra, de fleste for å studere, noen for å jobbe. Samtidig vil stadig flere få tilgang til kreditt. Og de går fra å være forsørget av foreldre, til i økende grad å forsørge seg selv. Figur 2 tyder på at en økende andel kjøper ting de egentlig ikke har råd til, og ender opp med betalingsanmerkninger.

Det viser seg at det er stadig flere som selv sperrer seg for kreditt, og dermed inngår i statistikken over dårlige betalere, selv om grunnen kan være en annen. Fra og med midten av 90-tallet har omtrent 10.000 selv sperret seg for kreditt, og trenden er økende. For mange skyldes sannsynligvis dette at de enten har vært, eller frykter for å bli, utsatt for identitets-tyveri⁶. De er med andre ord ikke selv dårlige betalere. Et annet forhold er om (arbeids-)innvandrere med midlertidig personnummer skal telle med i statistikken. I neste figur, der vi skal sammenligne andelen dårlige betalere blant kvinner og menn pr. 1. mai 2011, har vi selektert ut både de som selv har sperret seg for kreditt, og de med midlertidig personnummer.

⁶ ID-tyven oppretter gjerne kreditt i offerets navn.

Figur 3: Andel dårlige betalere blant kvinner og menn etter alder. Registerdata. Befolkningen i Norge pr. 01.05.2011 over 18 år, eksklusiv: midlertidige personnummer (arbeidsinnvandring) og SPR (de som selv har sperret seg for kreditt).

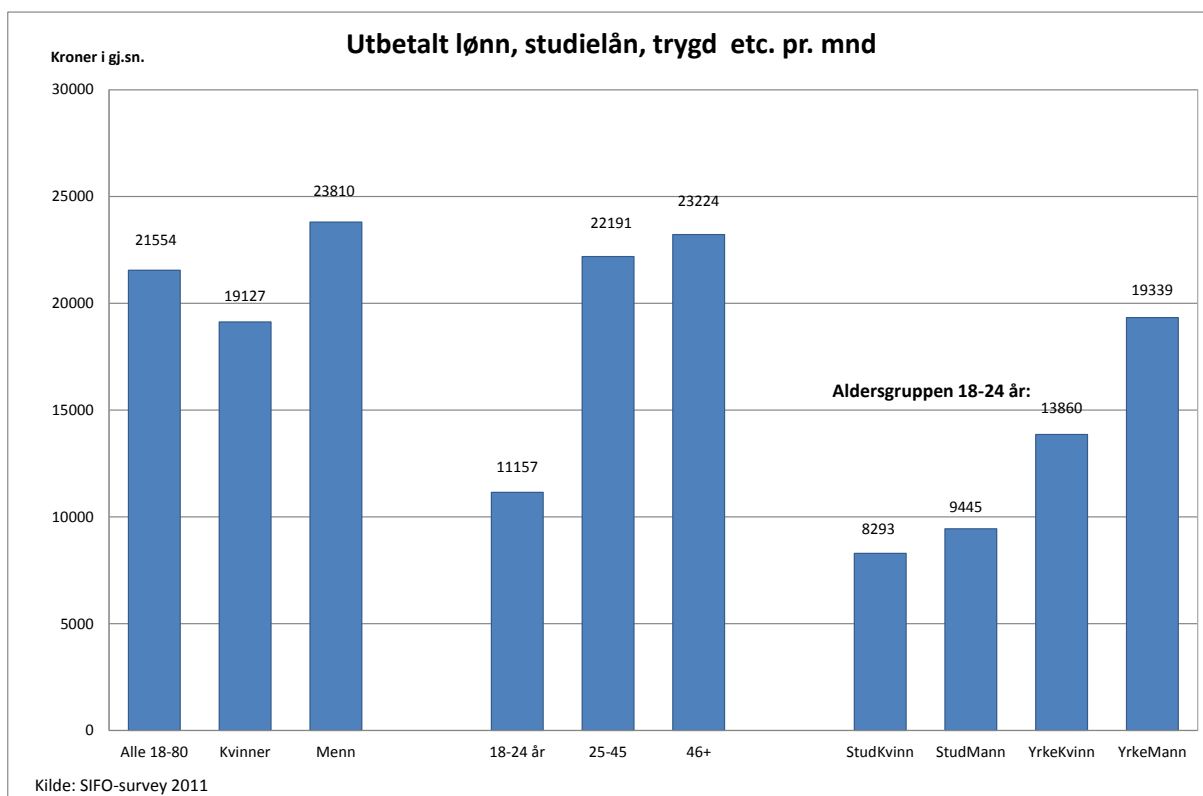
Figur 3 viser at det er store forskjeller i andelen dårlige betalere blant kvinner og menn. I de mest utsatte aldersgruppene, fra 25 til 45 år, var over 10 prosent av mennene registrert som dårlige betalere, mot 6,5 prosent av kvinnene. Fortsatt er det blant unge voksne i alderen 18-24 år at andelen betalingsanmerkninger eksploderer, og igjen, særlig blant unge menn.

Til slutt viser totalen at andelen dårlige betalere faktisk øker når vi i figur 3 tar ut de med midlertidig personnummer. Samlet så mye som fra 5,1 prosent dårlige betalere hvis alle er med, til 5,7 prosent når de med midlertidig personnummer tas ut (totale gjennomsnitt vises ikke i figuren). Det er altså ikke slik at arbeidsinnvandrere, oftest enslige menn, misligholder kreditt oftere enn nordmenn. Det er motsatt. Mens det til sammen var 7,3 prosent dårlige betalere blant norske menn, var det blant de med midlertidig personnummer 'bare' 4,5 prosent dårlige betalere. Dette skyldes sannsynligvis at midlertidige arbeidsinnvandrere har vanskeligere for å få kreditt. I tillegg vil noen muslimer med midlertidig personnummer av religiøse grunner ikke ta rentebærende lån. Det er også mulig at denne gruppen i mindre grad enn andre kjøper kapitalvarer.

3.3 Unge voksnes økonomiske rammebetingelser

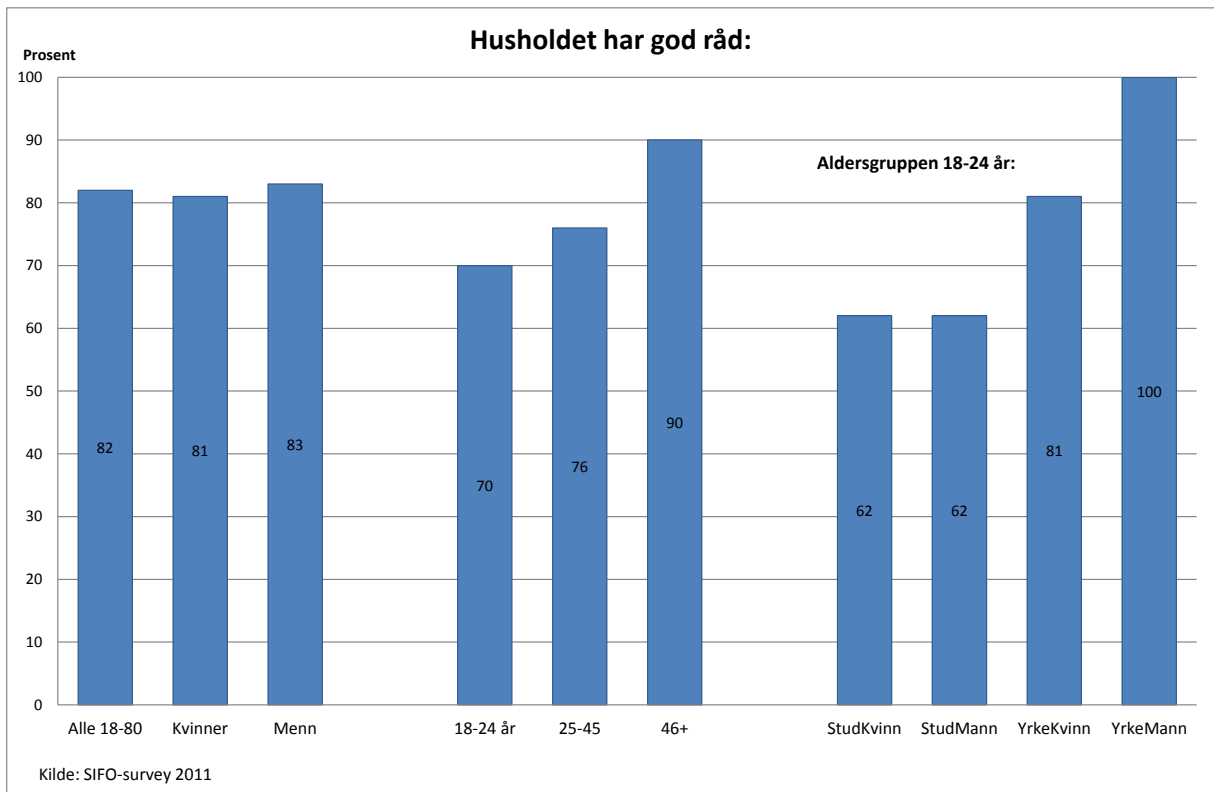
For å si noe mer om gruppen unge voksne, skal vi vise et par resultater fra SIFO-surveyen, en landsrepresentativ web-panel-survey med i overkant av 1000 respondenter. I de følgende figurene vil vi beskrive økonomien til unge voksne (18-24 år) generelt, sammenlignet med de som er i etableringsalderen (25 – 45år), og de veletablerte (over 46 år). Blant de unge voksne sammenligner vi også kvinnelige og mannlige studenter og yrkesaktive. Til sammen har vi bare 113 respondenter i gruppen 'unge voksne', og når vi deler denne gruppen inn i fire kategorier, blir resultatene å regne for svært usikre. Resultatene fra SIFO-surveyen er imidlertid som forventet, og figurene under kan dermed fungere som illustrasjoner som beskriver situasjonen til unge voksne i forhold til de i etableringsfasen og de eldre, uten at vi legger særlig

vekt på de eksakte estimatene som framkommer. Først viser vi hva de ulike kategoriene oppga å ha å leve for pr. måned:

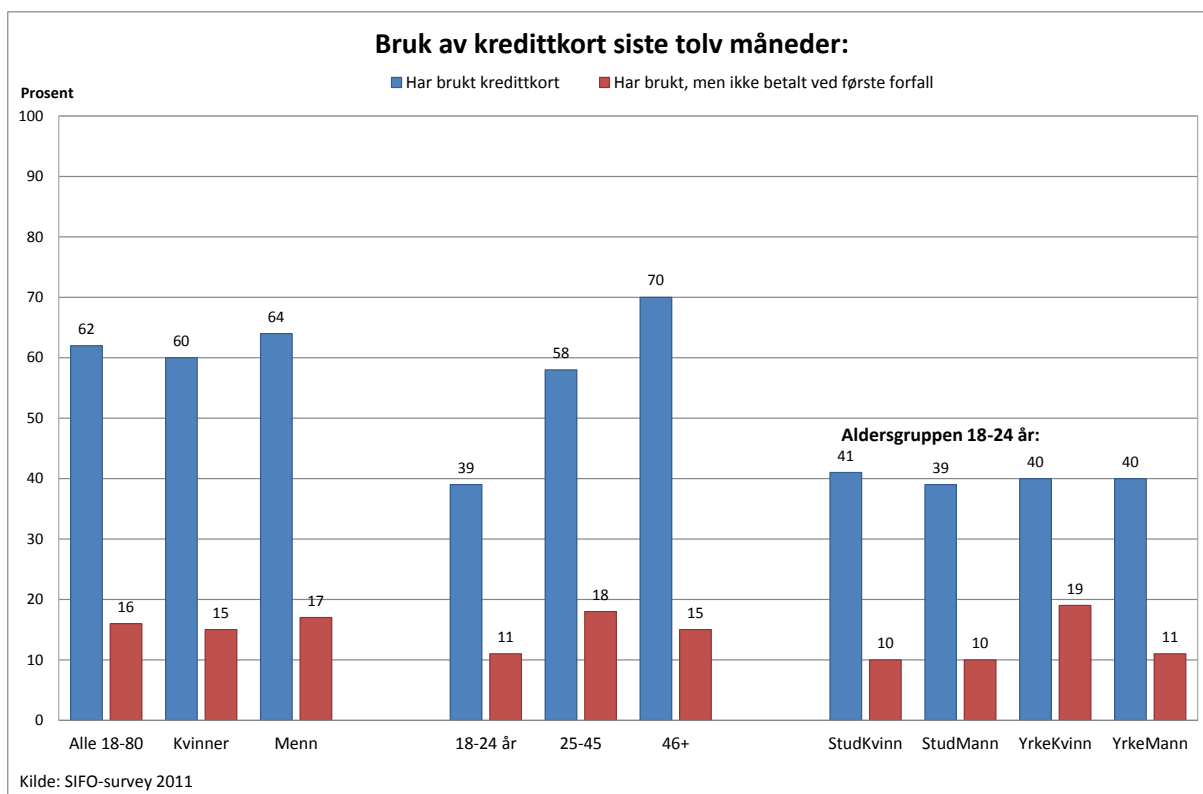
Figur 5: Hvor mye får du i gjennomsnitt utbetalt i lønn, trygd og lignende hver måned? Gjennomsnitt antall kroner. Vektet/stratifisert på alder, kjønn og geografi for å bli mest mulig landsrepresentativt for befolkningen 18-80 år bosatt i Norge. (N=1023, 40, 40, 16, 18).

Figur 5 viser forventede resultater: Menn tjener mer enn kvinner, unge voksne tjener langt mindre enn resten av den voksne befolkningen. Også blant de unge voksne – som er i starten av sine yrkeskarrierer eller lever på studielån/deltidsjobb, har mennene mer utbetalt enn kvinnene, og de yrkesaktive har naturlig nok mer utbetalt enn de studerende. I følge våre tall er det mindre forskjell blant kvinnelige og mannlige studenter, enn blant kvinnelige og mannlige yrkesaktive. Og de unge yrkesaktive mennene i vårt utvalg hadde omtrent ti tusen mer utbetalt pr. måned enn de unge mannlige studentene. Mens de unge yrkesaktive kvinnene 'bare' hadde omtrent fem tusen mer utbetalt pr. måned enn de unge kvinnelige studentene. Minst utbetalt pr. måned hadde unge, kvinnelige studenter.

Figur 6: Hvordan vil du beskrive økonomien i husholdet ditt de siste tolv månedene? Andeler som har krysset av for 'veldig god' eller 'ganske god'. Prosent. Vektet/stratifisert på alder, kjønn og geografi for å bli mest mulig landsrepresentativt for befolkningen 18-80 år bosatt i Norge. (N=1023, 40, 40, 16, 18)

Forskjellene i andelene som vurderer sitt husholds økonomi som 'god' viser mindre forskjeller enn lønnsforskjellene i figur 5. Men mønsteret er det samme. Det er unge mannlige yrkesaktive som i størst grad er fornøyd med økonomien; alle de spurte sier at husholdet deres har god råd. Og det er studentene, både kvinnelige og mannlige som sjeldnest vurderer sitt husholds økonomi som god.

Figur 7: Har du i løpet av de siste tolv månedene kjøpt varer eller tjenester med kredittkort slik at regningen kommer neste måned? Siste gang du fikk en slik samlet regning på kredittkortkjøp, betalte du da inn hele summen, eller bare et avdrag? Andeler som har brukt kredittkort, og andeler som har brukt, men ikke betalte, ved første forfall. Prosent. Vektet/stratifisert på alder, kjønn og geografi for å bli mest mulig landsrepresentativt for befolkningen 18-80 år bosatt i Norge. (N=1023, 40, 40, 16, 18)

Det kan være hensiktsmessig å bruke kredittkort. Det er først når regningen ikke betales, at kredittkort blir dyrt og lite hensiktsmessig. Mens to tredjedeler sier de har betalt med kredittkort i løpet av siste året, er det 16 prosent som ikke betalte hele kredittregningen ved første forfall. Dette tallet kan være litt underestimert, fordi vi bare spør om hvordan de forholdt seg til siste kredittregning. Figur 7 viser små kjønnsforskjeller – menn har litt oftere enn kvinner benyttet kredittkortet, men ikke betalt ved første forfall.

Aldersutviklingen er som forventet: jo, eldre og mer pengesterke, jo flere har benyttet kredittkort de siste tolv månedene. Samtidig viser andelen som får ugunstige renter på toppen av kjøpet fordi de ikke betalte hele regningen ved første forfall, samme mønster som andelen med dårlige betalere. Det er flest i aldersgruppen 25-45 år, altså gruppen som er i etableringsalderen.

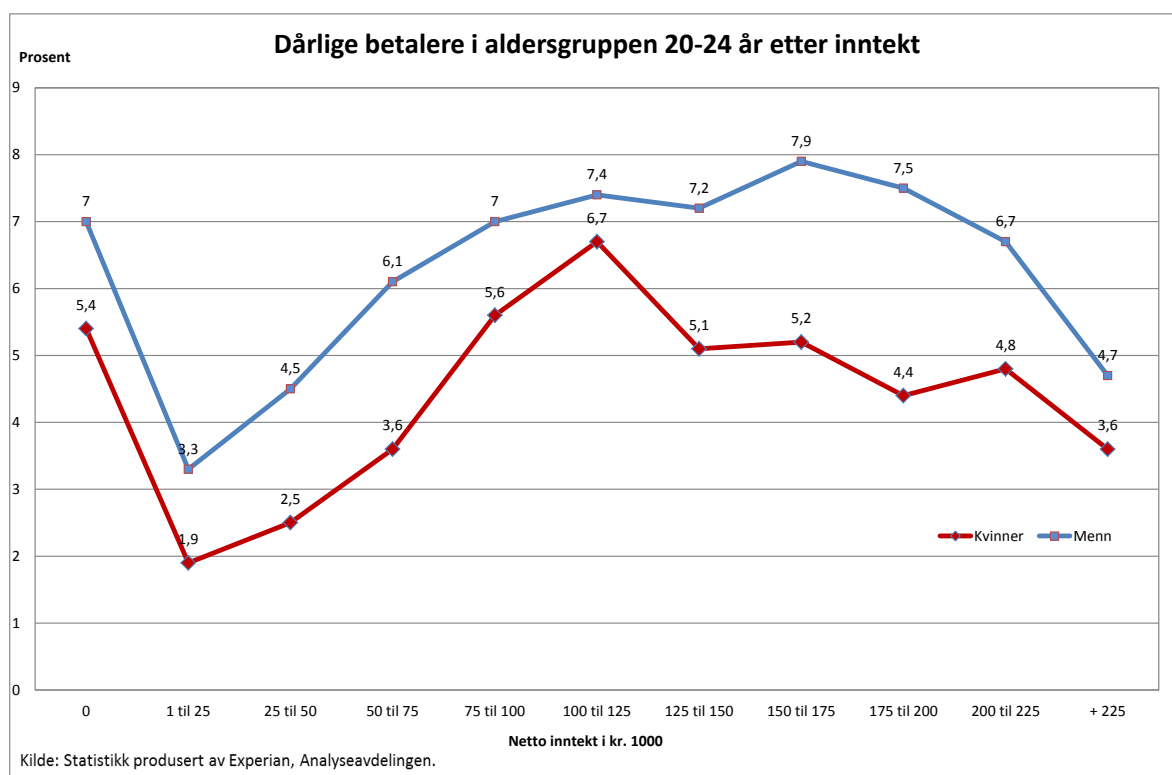
Til slutt ser vi at unge kvinnelige og mannlige, studenter og yrkesaktive, har benyttet kredittkortet omtrent like ofte. Fire av ti sier de har betalt med kredittkort i løpet av de siste tolv månedene. Men i følge resultatene fra SIFO-surveyen er det en gruppe som utmerker seg: Unge, kvinner som er yrkesaktive sier dobbelt (to av ti) så ofte som de andre (en av ti) at de har benyttet kredittkort uten å betale ved første forfall. Som tidligere nevnt er utvalget svært lite, og anslagene derfor svært usikre. Registerdataene (figur 3) viste jo også at det tvert i mot var mennene som oftest faller i gruppen 'dårlige betalere' (figur 3). Dette skal vi forfølge i neste avsnitt.

Men først vil vi nevne et annet resultat fra SIFO-surveyen 2011: De som oppgir at husholdet har dårlig råd oppgir langt oftere enn andre at de har kjøpt på kreditt uten å betale ved første forfall (8 prosent blant de med *veldig god* råd, 14 prosent blant de med *ganske god* råd, 31 prosent blant de med *ganske dårlig* råd, og 23 prosent blant de med *veldig dårlig* råd), selv om de sjeldnere enn andre har benyttet kredittkort siste år (69 prosent blant de med veldig

god råd, synkende til; 52 prosent av de med veldig dårlig råd). Dette kan igjen tyde på at dårlig økonomi øker sannsynligheten for å ende opp i statistikken av dårlige betalere, dersom de med svak økonomi likevel gis og fristes til å ta kreditt (Berg 2011). Tror det er lønnsomt, men sjekker ikke pris).

3.4 Dårlige betalere blant unge voksne

Til slutt skal vi vise to figurer basert på tall fra Experians analyseavdeling, der vi igjen sammenligner unge voksne kvinner og menn. Vi ønsker å undersøke om det virkelig er slik at studenter sjeldnere enn (særlig kvinnelige) yrkesaktive har betalingsanmerkninger, som (de ikke signifikante) resultatene fra SIFO-survey kunne gi inntrykk av. Registerdataene fra Experian sitter med 'fasiten'. Problemet er at datamaterialet ikke inneholder opplysninger om yrkes/student-status. Men vi har opplysninger om inntekt og formue. Forsøksvis tenker vi oss derfor at studenter tjener lite eller ingenting, de fleste ligger sannsynligvis under syttifem tusen kroner i netto årsinntekt. Vi vet at i aldersgruppen 20 -24 år er de fleste studenter. Og omtrent 60 prosent i denne aldersgruppen har under 75.000 i netto inntekt. Er det slik at andelen dårlige betalere er høyere for de med mer enn 75.000 i inntekt? Og er det kjønnsforskjeller?

Figur 8: Andel dårlige betalere blant unge kvinner og menn etter inntekt. Registerdata pr. 1. mai 2011. Befolkningen i Norge pr. 1.5.2011 i aldersgruppen 20 – 24 år. (N=358768)

For det første, figur 8 viser at selv om vi kontrollerer for inntekt, er det fortsatt mennene som har høyest andel med betalingsanmerkninger, i alle inntektsgruppene. Det er altså ikke slik at kvinnelige yrkesaktive med større sannsynlighet er dårlige betalere – det er fortsatt motsatt. Det er imidlertid flere forhold som gjør det vanskelig å benytte inntektsmålet som indikasjon på henholdsvis yrkesaktivitet/studieaktivitet, for eksempel at kvinner i denne aldersgruppen sannsynligvis oftere enn menn lever parforhold, og at noen av dem har fått barn og har permisjoner. Uansett, figur 8 gir betinget støtte til vår antagelse; det ser ut som om studenter med noe deltidsarbeid i mindre grad enn yrkesaktive med *lave inntekter* ender opp som 'dårlige betalere'. Når nettoinntekten går over 200.000, synker andelene, både for kvinner og menn.

Det kan med andre ord se ut som om studenter og de med høyere inntekt sjeldnere pådrar seg betalingsanmerkninger.

Dette fenomenet likner på Sendhil Mullainathans beskrivelse av *fattigdomsfellen*, som han kombinerer med mekanismen *neddiskontering av nytte over tid*. Vi har alle en sterk tendens til å oppvurdere goder vi kan oppnå umiddelbart, på bekostning av framtiden. Når fristelser lokker, er det lenge til regningen skal betales: *All human beings are subject to temptation, but the consequences are higher for the poor* (Mullainathan 2008)⁷. I følge Mullainathan er risikoen for å falle i fattigdomsfellen stor når en person begynner å motta inntekt og dermed får tilgang på et økende antall fristelser – uten å ha økonomi til å betale for dem. Det å studere er implisitt en investering i framtiden (framtidig inntekt). Studenter er dermed innstilt på materiell *utsatt behovstilfredsstillelse*, mens de som velger å jobbe i stedet for å studere, er innstilt på å tjene penger og ta ut gevinsten i forbruk. Dette kan være en delforklaring til at andel med betalingsvansker for denne gruppen øker med inntekt og ligger relativt høyt før den faller for de med høyest inntekt.

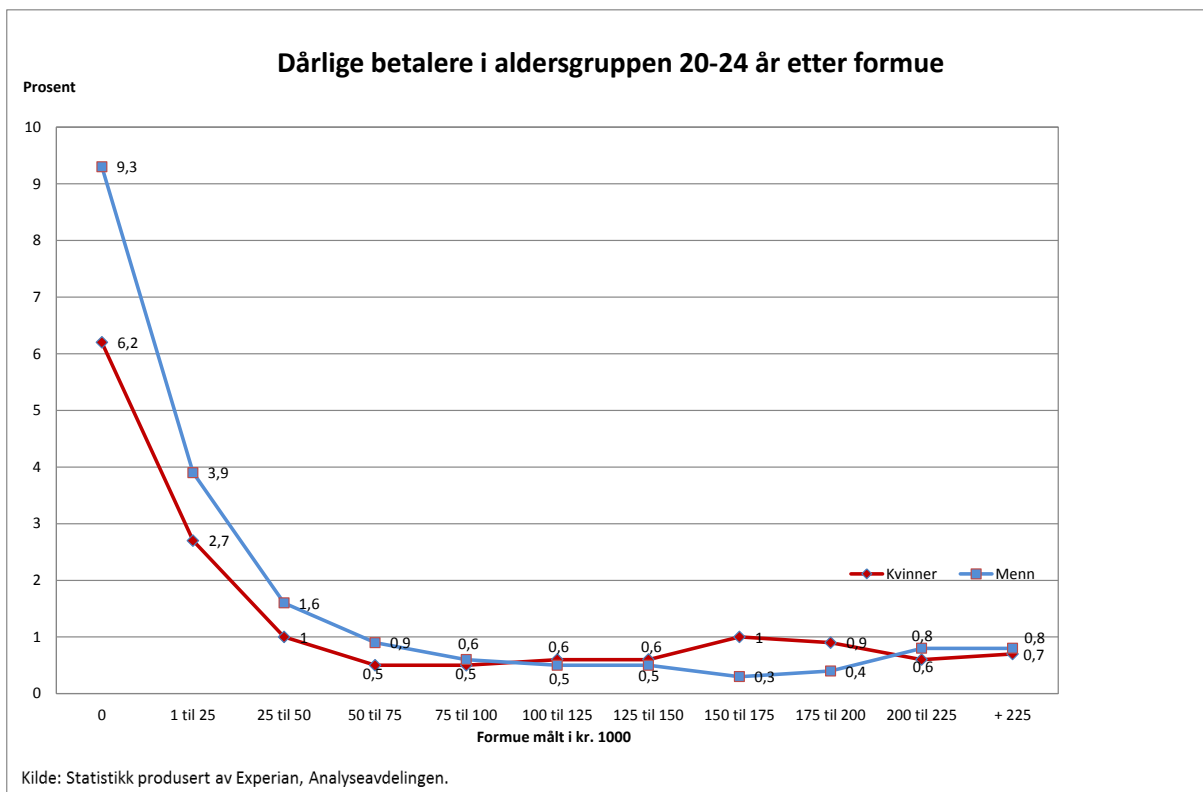
Figur 8 viser noe overraskende at det er en svært høy andel betalingsanmerkninger i gruppen helt uten inntekt. Til sammen omtrent en av fem er uten inntekt i aldersgruppen 20 – 24 år. Mange av disse er sannsynligvis hjemmeboende studenter og skoleelever. Som vist i figur 7 hadde hele syv prosent av mennene og 5,4 prosent av kvinnene uten inntekt i denne aldersgruppen betalingsanmerkninger. Til sammen heftet de unge uten inntekt for nesten hundre millioner pr. 1. mai 2011 (alle i gruppen 20-24 år heftet til sammen for rundt en halv milliard).

Man kunne tenke seg at de som har 0 i inntekt kun hefter for småbeløp (ubetalte mobilregninger), men det er ikke tilfelle: Dårlige betalere uten inntekt utgjør litt over en femtedel av alle dårlige betalere i alderen 20-24 år, og står for omtrent en femtedel av den ubetalte gjelden. I gjennomsnitt hadde de helt uten inntekt ca. 24.000 kroner i ubetalte betalingsanmerkninger – eller like mye som de med inntekt. Til sammen var det 4155 'dårlige betalere' uten inntekt i alderen 20-24 år. Noen av disse har sannsynligvis sluttet å jobbe hvitt pga ubetalt gjeld.

I tillegg til de som ender opp som 'dårlige betalere' må vi regne med at ganske mange unge voksne uten inntekt får hjelp av foreldrene sine hvis de roter seg bort i en inkasso-sak før den ender som betalingsanmerkning. Svært mange unge uten inntekt ser med andre ord ut til å komme i kreditt-trøbbel. Hvordan er dette mulig? Mange er sannsynligvis fortsatt unge skoleelever og studenter som har fått kreditt på tross av null i inntekt. Hvem skal betale regningen? Staten? Kreditorerne? Studentene eller kanskje foreldrene?

Til slutt skal vi se på hvordan betalingsanmerkninger henger sammen med formuen til unge voksne:

⁷ Mullainathan, S. in Edge Master Class (2008) A short course in behavioural economics. http://edge.org/3rd_culture/thaler_sendhil08/thaler_sendhil_index.html

Figur 9: Andel dårlige betalere blant unge kvinner og menn etter formue. Registerdata pr. 1. mai 2011. Befolkningen i Norge pr. 1.5.2011 i aldersgruppen 20 – 24 år. (N=358768)

Figur 9 viser at det er stor sammenheng mellom formue og sannsynligheten for å ha betalingsanmerkninger. Formue er en buffer mot betalingsproblemer. I denne aldersgruppen er det naturligvis mange, litt over halvparten, som ikke har formue. Det er særlig menn uten formue som får betalingsanmerkninger. Faktisk så mange som 9,3 prosent av unge voksne menn i alderen 20-24 år uten formue har betalingsanmerkninger. Som vist i tabell 1, har de i gjennomsnitt betalingsanmerkninger tilsvarende nesten førti tusen kroner. Blant de unge kvinnene uten formue er det færre med betalingsanmerkninger – 6,2 prosent – og de hefter i gjennomsnittet for et mindre beløp enn mennene (ca. 33.000 kroner).

Selv om de uten formue står for de fleste betalingsanmerkningene, er det de med formue som har den største gjelden. Dette skyldes naturligvis at de med formue ikke bare får lettere kreditt, de får også flere kroner i kreditt.

Analyseavdelingen i Experian har også sett på betalingsanmerkninger i forhold til eiendom. Ikke publiserte tall viser at av alle med betalingsanmerkninger er det ca. 161 000 uten eiendom, mens ca. 56 000 har eiendom. De uten eiendom får selvsagt mye mindre kreditt, så de skylder 'bare' ca. 12 milliarder, mens de med eiendom skylder 20 milliarder. Det viser seg at altså at hele tre av fire personer med betalingsanmerkninger ikke eier eiendom. Likevel: fjerdedelen med eiendom står for to tredjedeler av gjelden.

Tabell 1: Andel dårlige betalere og gjennomsnittlig gjeld i ulike grupper av befolkningen i 2011.

Gruppe	Andel (ant.) dårlige betalere	Samlet gjeld	Gj.snittlig gjeld
Alle over 18 år*	5,7 % (216 290)	32 milliarder	150.000
Unge voksne 20-24 år	4,9 % (17 556)	529 376 863	24.000
Kvinner 20-24	4 % (6 974)	149 482 460	21.000
Menn 20-24	5,7 % (10 582)	379 894 403	36.000
Uten inntekt 20-24	6,3 % (4 155)	99 733 247	24.000
Uten formue 20-24	7,7 % (14 467)	477 841 963	33.000
Kvinner uten formue 20-24	6,2 % (5 755)	134 365 540	23.000
Menn uten formue 20-24	9,3 % (8 712)	343 476 423	39.500

*eks. midlertidige personnummer og SPR (sperret seg selv for kreditt).

3.5 Samlet vurdering

Samlet viser tallmaterialet i denne gjennomgangen at veksten i antall dårlige betalere er alarmerende. Selv om andelen dårlige betalere er høyest i etableringsfasen, fra man nærmer seg 30-årene, og kanskje det vi kan kalle reetableringsfasen i 40-årene, er det blant unge voksne at *veksten* i antall betalingsanmerkninger er kraftigst. Fra 18 års alder, da det blir tillatt å stifte gjeld, eksploderer nærmest andelen unge som får betalingsanmerkninger. Det som kjennetegner unge voksne, er at de er på vei inn i en ny forbrukerrolle der kreditt blir stadig lettere tilgjengelig, samtidig som stadig flere flytter hjemmefra med behov for flere kapitalvarer.

Et annet viktig trekk ved unge voksne er at de har lavere inntekt enn de eldre. Og det kan virke som om det særlig er i overgangen til inntektsgivende arbeid at forbruksfristelser er større enn inntekten. Det mest overraskende funnet var at andelen dårlige betalere blant unge voksne var svært høy for de helt uten inntekt. Blant de rundt 20 prosentene helt uten inntekt var det hele 6,3 prosent med betalingsanmerkninger. Noen av disse kan ha sluttet å jobbe hvitt på grunn av kreditorene, men det er rimelig å tenke seg at de fleste er hjemmeboende skoleelever eller studenter. Når vi tar høyde for at mange av de unge, særlig blant de uten, eller med lav, inntekt sannsynligvis for hjelp av foreldrene til å betale et inkasso-varsel, er denne andelen skremmende høy. Et viktig spørsmål er om det er rimelig å tilby kreditt til unge uten inntekt.

De økonomiske rammebetingelsene til unge studenter på den ene siden, og unge yrkesaktive på den andre siden, er ganske forskjellige. De fleste unge voksne er fortsatt under utdanning, i følge SIFO-surveyen så mange som to av tre. De heltidsyrkesaktive er altså mindre representative for gruppen som helhet. Vi har også data som tyder på at studentene, både kvinnelige og mannlige, oftere enn de unge yrkesaktive, bekjenner seg til øvre middelklasse, mens de unge kvinnelige yrkesaktive oftere bekjenner seg til nedre middelklasse, og de unge mannlige yrkesaktive oftere bekjenner seg til arbeiderklassen, dvs. at de selv krysser av i surveyen at de er arbeiderklasse. I den følgende kvalitative tilnærmingen, der vi skal se nærmere på unge voksnes forhold til kreditt og betalingsproblemer, har vi derfor delt informantene inn i fire grupper: unge kvinnelige studenter, unge kvinnelige yrkesaktive, unge mannlige studenter og unge mannlige yrkesaktive. Er det fellestrekk ved hvordan disse gruppene forholder seg til kreditt, på tross av svært ulike rammebetingelser? Og finner vi forskjeller mellom gruppenes holdninger, kunnskaper og erfaringer med kreditt?

4 Forbruk hos unge voksne

Unge voksne er forbrukere, og de har tidvis et høyt forbruk, og som vi har sett - noen har betalingsmislighold. De fleste har ikke. Det er betalingsmislighetsholdet blant unge voksne som er tema for denne rapporten. Dette er et komplekst fenomen og første skritt er å se nærmere på de unge voksnes forbruk - hva de bruker penger på og hva de eventuelt setter seg i gjeld for. I fokusgruppene nærmet vi oss dette ved å be dem om å skrive opp tre ting de ikke kunne unnvære eller som de ville følt seg fattige hvis de ikke hadde dette. Deretter ba vi dem om å skrive opp tre ting de ville føle seg privilegert dersom de hadde dette. Dette dannet bakgrunnen for en diskusjon om unge voksne og deres forbruk og hva som er viktig og nødvendig for dem og hva som ikke er det.

4.1 De grunnleggende behov – mat og bolig

Behovspyramiden til Maslow har som utgangspunkt at mennesket har en rekke ulike behov som oppstår i en bestemt rekkefølge, der de ”laveste” eller mest grunnleggende behovene må dekkes helt eller delvis før de ”høyere” behovene melder seg. Et eksempel er argumentet om at et menneskes behov for selvrealisering kan ikke dekkes hvis det ikke har tilstrekkelig bolig eller tilstrekkelig med mat. Maslow’s behovspyramide er inndelt i fem grunnkategorier. Nederst finner vi de fysiologiske behovene, dvs. behov for mat, drikke og husly. Deretter kommer behovet for trygghet og sikkerhet, så behovet for sosial tilhørighet og deretter behovet for sosial status og respekt og til sist behovet for selvrealisering. Hvordan disse behovene dekkes vil variere med en rekke forhold og i forskjellige kulturer. Også livsfase vil virke inn på hvordan disse behovene dekkes.

Også våre informanter mener at behovet for mat og husly er grunnleggende. Og dette er også noe som må betales for. På spørsmålet om når de ville følt seg fattige var svaret at dette var når de ikke hadde mat eller ikke et sted å bo en gjenganger. Særlig det å ikke ha et sted å bo oppleves som at da er man virkelig fattig.

KS1: *Jeg ville følt meg fattig hvis jeg ikke hadde hatt mulighet til å leie min egen leilighet. Altså hvis jeg måtte bo hjemme for å få endene til å møtes.*

KS2: *...hvis jeg måtte bo hjemme da. Men det er ikke fordi at jeg synes jeg har det så fælt hjemme eller noe sånn, altså jeg hadde fått lov til å bo hjemme så lenge jeg hadde lyst, hvis det hadde vært greia, men jeg vil ikke det da.*

KS3: *....Det går litt på å kunne klare seg selv...*

Det ser ut til å være almen enighet om at på et visst tidspunkt i livet er det på tide å flytte hjemmefra. Å etablere seg i egen bolig er noe som det forutsettes at man gjør i denne fasen når man er ung voksen. Blir man boende hos foreldrene blir dette sett på som litt rart:

KS1: *Jeg har faktisk en venn, som fortsatt bor hjemme... men jeg merket jeg hadde skikkelig, skikkelig fordommer mot han. At han bodde hjemme, og var 23 år.*

Den første bolig man har etter at man har flyttet hjemmefra er sjelden en bolig man eier. De fleste møter et dyrt og vanskelig boligmarked. Noen nevner at de har en plan om å skaffe seg

sin egen bolig før de har fylt 28 år. Andre igjen ser mer ledig på det å leie versus det å eie, men problemet med å leie er usikkerheten at man ikke vet hvor lenge man kan leie.

KY1: *En dag i august får du vite at du må ut. Fordelen er at dersom noe skulle gå i stykker så vil huseier ordne opp.*

KY2: *Men det er noe med litt sånn derre følelse av at det er mitt. Det er også litt deilig. Og hadde jeg hatt såpass god råd, hadde jeg vunnet i Lotto, så hadde ikke jeg nølt med og gått og kjøpt meg en leilighet. For da hadde jeg hatt nok penger til eventuelt å ta meg av de kostnadene, ville vært hvis noen skulle gått i stykker da.*

KY3: *Jeg ser på det som en investering å kjøpe leilighet da. Mer som en sånn, at det er penger, det er penger, bare at de er i en fysisk ting da.*

KY4: *Og hvis det går dårlig så kan du alltid leie til noen andre og flytte hjem.*

KY5: *Ja eller jeg kan, den kan alltid være en inntektskilde for jeg kan leie den ut eller jeg kan selge den og kjøpe noe bedre, altså sånn, det er sånn snøball da...*

Det er mange boformer, og kanskje særlig blant unge voksne. Våre informanter bor sammen med søsken, med venner, med kjærester, med samboere og alene. Noen føler at de ville være privilegerte dersom de kunne bo for seg selv, andre trives med å bo sammen med andre. Felles for de fleste er at de ikke eier sin egen bolig.

Også mat inngår i det grunnleggende forbruket. Man må ha mat for å leve, og har man ikke penger "til å kjøpe seg mat engang" så er man skikkelig fattig. Noen av dem vi intervjuet retter litt på dette og sier at de tenker på sunn og god mat for "jeg vil alltid ha råd til nudler og sånn liksom".

De aller fleste nevner behovet for mat og et sted å bo som grunnleggende og noe de ville følt seg fattige hvis de ikke hadde dette. Men hva som er grunnleggende vil variere med samfunn og også med livsfase. Våre unge voksne kommer også inn på annet forbruk som de mener er grunnleggende for dem i deres tilværelse. Mye av dette er relatert til det som ofte blir betegnet som informasjonssamfunnet, dvs "Et informasjonssamfunn er når skaping, distribuering og behandling av informasjon er en viktig økonomisk og kulturell aktivitet i samfunnet" (http://no.wikipedia.org/wiki/Informasjonssamfunn_21.6.2011). Våre informanter gir også uttrykk for at det er grunnleggende nødvendig å ha de gjenstandene som er nødvendige for å holde seg informert. En yrkesaktiv kvinne satt mobilen opp som nummer én på listen:

"Må skrive sånn nr. 1 på mobil. For at jeg har også lagt merke til at når jeg mister mobilen, eller mobilen min er hjemme og jeg er ute et eller annet sted, så føler jeg meg så derre; Jeg må ha mobilen her, jeg må ha mobilen!"

Har man ikke mobilen så vil noen føle seg isolert fra verden:

KS1: *Og så har jeg også skrevet at hvis jeg, at jeg hadde følt meg fattig hvis jeg ikke hadde hatt mobilen min. Jeg tror, ja, jeg hadde vært helt sånn avlåst fra samfunnet.*

Andre tekniske hjelpemidler beskrives også som nødvendige for å klare seg i dagens hverdagsliv. PC'en er en slik gjenstand og en gjenstand som har mange bruksfunksjoner. En verden hvor man er avhengig av ny teknologi tegner seg:

KS1: *Jeg har skrevet hvis ikke jeg hadde hatt Laptop, for den trenger jeg på skolen.*

KS2: *Men jeg er ikke helt enig fordi skolen alltid har tilgang på data og internett og sånn.*

KS1: *Ja, men det er... veldig mye går på for å betale regninger og, der jeg bo, så man bruke det for å gå på internett, men ...*

De grunnleggende behovene er i hovedsak mat og bolig, men for mange unge blir det å kunne kommunisere og å være i kontakt med venner og verden et grunnleggende behov hvor de trolig er villig til å bruke mye penger på. Men dette er ikke alt de unge mener at de behøver penger til.

4.2 Det sosiale forbruket

Ung voksen fasen er en periode hvor man forlater hjemmet og familien og hvor vennene får stor betydning. Utelivet foregår ofte på det vi kan kalle kommersialiserte arenaer, som kafeer og restauranter, på kino, konserter osv. Her treffer man gamle venner og får nye. Det var stor enighet i alle fokusgruppene om at det går mye penger til det sosiale.

KY1: *Det går mer penger enn jeg egentlig har (latter).*

KY2: *Det går ut veldig mye på det sosiale og når man ikke kan bli med fordi at man ikke har råd til ting er det vanskelig. Det er veldig sjeldent at ungdom nå til dags finner på en aktivitet som ikke koster penger.*

Vennene er viktige, men det koster å omgås med disse. Fattigdom og rikdom eller hva som er viktig og ikke er i stor grad avhengig av om man har økonomi til å delta i samme fritidsaktiviteter som vennene. En kvinnelig student sier dette om hvordan hun opplever det å være fattig:

... å ikke ha penger til fritidsaktiviteter, altså både som å kunne dra ut med venner eller hvis, altså, dra på tur eller ...

Ikke bare fritidsaktiviteter, men også underholdningsaktiviteter er gjerne noe man gjør sammen med venner, og dermed også kilde til å føle seg fattig og utenfor hvis man ikke har penger til dette. En mannlig student sier det slik:

Og så grunnleggende underholdning. Da tenker jeg på å kunne gå på byen en gang i uken eller et eller annet sånn liksom.

Kjøpepress blir ofte nevnt i forbindelse med ungdommers forbruk. Slik det fremstilles i presen knyttes kjøpepresset knyttes ofte til klær og utseendet, at man vil ha dyre klær som "alle andre har". Dette gjelder særlig yngre tenåringer som maser på foreldre (Storm-Mathisen 1998). Ønsket om merkeklær ser ikke ut til å være så fremtredende blant dem vi har intervjuet, heller ikke er det så greit å mase på foreldrene når man har flyttet hjemmefra. Svært mange uttrykker et ønske om å klare seg selv. Gjennom intervjuene aner vi at deltakelsen i det sosiale livet innebærer et visst kjøpepress. Som nevnt foregår mye av det sosiale livet på kommersialiserte arenaer hvor an enten må delta i disse kommersielle aktivitetene ellers er man utenfor. Et fenomen som fremstår som en noe annen type kjøpepress er at når man er på byen så må man være med på runder når man er på bar. *...når en runde først er startet så kan du ikke avslutte. Du kan ikke være den som sier nei (MY).* Dette gjelder både for gutter og jenter og guttene sier at de også må spandere på jentene (noe jentene forøvrig benekter). Guttene mener at det er mer vanlig blant dem å spandere på hverandre enn hva jentene gjør:

MS1: *Ja, egentlig så føler jeg, noe jeg har lagt merke til er at gutter ofte gjerne spanderer mye mer på venner også, enn jenter for eksempel. Sånn hvis man er ute på byen så er det mye oftere at en gutt kjøper en øl til kompisen sin enn med jenter, i alle fall har jeg lagt merke til, også sånn, gjerne sånn, ja, ja, denne pizzaen kjøper jeg til oss begge på en måte, det er under min kappe. Og jeg opplever at gutter gjerne spanderer litt mer på venner også enn det jenter gjør. Men jeg kan jo ta feil der.*

Intervjuer: Men skulle ikke det jevne seg ut for guttene da?

MS2: *Det jevner seg ut, men du har jo et større forbruk på grunn av det du får det erstatter jo ikke de pengene....*

MS3: *Det blir på en måte mer, på grunn av det du spanderer er på en måte ikke noe du trenger..*

Intervjuer: ...som en del av guttekulten for å si det sånn?

MS1: *Det spørres hvor mange man er selvfølgelig. Men innenfor rimelighetens grenser ja.*

Også noen av jentene forteller at de har slike barrunder når de er ute med venner. Og som kjent er alkohol og penger ofte ingen god kombinasjon og dette kan lett bli dyrt:

KY1: *Jeg er alltid sånn jo fullere jeg blir jo mer spanderer jeg. Og det jo også det med kredittkortet mitt, det går veldig fort når jeg er litt brisen.*

KY2: *Det er litt kjipt å innrømme at man har ikke råd til akkurat det samme som den ved siden av deg liksom. At ikke ..*

Intervjuer: Når du har drukket øl?

KY1: *Ja. (latter). Det er sånn, jeg betaler, jeg betaler, bare ta.*

En av den mannlige yrkesaktive forteller at «Jeg fikk kredittkortgjeld etter runder med øl og pizza». Det er ikke alle som har slike runder når de er på byen. Andre av de kvinnelig yrkesaktive sier at slik er det ikke i deres gjeng og at i deres vennekrets så er det veldig vanlig at alle betaler likt. Uansett så er våre informanter i en fase i livet hvor venner betyr mye, man møtes ofte og det sosiale livet foregår ofte på det vi kalte kommersialiserte arenaer noe som gjør at mye penger brukes på det sosiale.

4.3 Opplevelses- og nytelsesforbruket

Det moderne forbruket kjennetegnes av et høyt konsum av opplevelser og nytelse. Campbell (1987) beskriver to typer forbruk knyttet til nytelse, den tradisjonelle og den moderne hedonismen. Typisk for den tradisjonelle hedonismen er behagelige sanseopplevelser, mens den moderne hedonismen retter seg mot følelsesmessige opplevelser. Våre informanter er på ingen måte fjern fra noen av disse variantene. Hva som er nytelser og opplevelser vil variere fra person til person, og registeret er stort. I samtalene kom det frem at hvis man ikke hadde noe av dette ville man føle seg fattig og omvendt hvis man hadde rikelig og kunne velge det beste av en del nytelser og opplevelser så ville man føle seg rik.

Utsagn som passer inn i den tradisjonelle nytelsen er som regel relatert til mat og drikke. Utalelser som at man kan velge *mat og drikke* fra øverste hylle, kjøpe sunn og riktig mat er illustrasjoner på rikdom, mens fattigdommen blir mer nøktern:

MS: *Jeg ville følg meg ekstremt fattig hvis jeg ikke hadde hatt penger til snus og alkohol... å kunne dra på polet og kjøpe meg en flaske vin.*

Også andre opplevelser er viktig, og det å gå på byen og på konsert kombinerer både nytelse og opplevelse. *For meg så handler det om å ha litt sånn, litt luksus, så der å ha muligheten til å kunne dra på konsert eller dra ut på byen, drikke noe øl (KY)*

De fleste kommer inn på at det å kunne *reise*, både langt og lenge, er noe de gjerne skulle gjort hvis de hadde penger, og at hadde de en slik mulighet ville de følt seg privilegerte:

KY1: *...og så ha muligheten til å reise da, bevege meg rundt omkring i verden*

KY2: *Det er vel også i denne perioden av livet det kanskje er morsomst å reise også. Og at man er mest eventyrlysten og har lyst til å komme seg ut i verden. Så da er det jo greit å kunne ha råd til det for å ha den muligheten.*

Intervjuer: Og da skal man reise litt langt eller litt lenge?

KY3: *Jaa, man skal kunne ha råd til å dra ut for en god stund og langt unna.*

KY4: *Jeg føler at det er lettere nå enn før. Fordi at nå har jeg bekjenskaper i, ja andre land og andre deler av Norge så det er lettere å inngå avtaler på hvordan man bor og sånne ting da. Sove hos andre og ...*

I tillegg til reiser og turer på byen kommer en rekke andre forbruksvarer som ipod, mp3 spillere, flatskjerm osv. Alt dette er gjenstander som koster og som er en del av de unge voksne underholdning. Også her er det snakk om kvalitet, filmen du ser er ikke den samme på en liten reise-tv som på en stor flatskjerm.

4.4 Den materielle standarden

Hva man har eller ikke har er ofte viktig for hvorvidt man føler seg fattig eller rik. Også kvaliteten er avgjørende. Det grunnleggende i en slik materiell standard er hvordan man bor. Dette er beskrevet under de grunnleggende behov, og det er også slik at er du fattig har du en svært dårlig bolig, og er du rik eller privilegert har du en fin bolig. De fleste har ikke fått etablert seg i egen bolig, men de har visse ønsker om boligens materielle standard. Noen forteller om flytting og kostnader og bekrefter at akkurat ung voksen tilværelsen er en periode i livet hvor man flytter ofte.

KY: *Jeg har flyttet kanskje sånn åtte ganger siden jeg var 15 år. Da flyttet jeg hjemmefra. Og vi har hatt utallige turer på IKEA, der har vi kjøpt nytt, og så har jeg flyttet til et annet sted og kjøpt noe enda mer nytt, fordi vi satte igjen noe. Det går masse, masse, masse penger på det. Og første gangen jeg flyttet hjemmefra så fikk jeg to tusen kroner inn på kontoen, bare sånn før jeg fikk studielånet, og så tenkte jeg, det her er altfor mye penger. Og så gikk det en måned og så skjønnte jeg at det er altfor lite penger. Jeg må ha masse, masse mer.*

Mye av de unges forbruk er ikke knyttet til bolig. Det inngår også en del gjenstander i deres hverdagsliv og å ikke ha dette vil bety en betydelig reduksjon i deres levestandard. Å ha disse tingene er både en glede og det gir litt status.

MS1: *Og så gadgets har jeg bare skrevet opp. Altså I-Pad og pulsklokker og liksom det der.*

MS2: *Ja. Jeg hadde følt meg litt fattig dersom jeg for eksempel ikke hadde hatt råd til å kjøpe en TV, litt mer sånn ting man har hjemme for eksempel. Jeg har også skrevet opp vaskemaskin. Noe jeg føler at jeg ikke ville ha greid meg uten. Og så har jeg skrevet fine klær da. Det er greit å gå rundt i filler, men da ville jeg følt meg litt fattig tror jeg.*

Særlig guttene nevner ting de gjerne skulle hatt og som er indikatorer på et godt liv. Å være rik eller privilegert kan også handle om å ha de riktige tingene. Dette kan være en dyr pc, iPod er populært, eller det kan bare handle om å ha de riktige merkene. En mannlig student sier det slik:

MS1: *...Og så ville jeg følt meg ekstremt privilegert hvis jeg hadde sånn merketing på bruksgjenstander som egentlig er billig. Så noen ganger så får jeg det da, sånn derre av sånn dumme slektninger, sånn merkekniver og sånn da, koster 700 kroner, det er kult å ha da, men jeg hadde jo aldri giddet og kjøpt det selv. Kjøpe en kniv til 800 kroner, det er ..det er litt sånn privilegert på en dum måte*

Ikke alle er like opptatt av dette. En kvinnelig yrkesaktiv sier det slik: .

KY1: *mange synes jo at det gir status å ha nyeste mobiltelefonen eller å ha I-pad eller noe sånt. At det på en måte viser at du har penger, og det viser gjerne status, men du trenger jo ikke å ha det allikevel.*

Den materielle standarden er viktig, men det er ikke snakk om noe grunnleggende behov her. Snarere ønsker om noe som er kjekt å ha, noe som gir glede og litt status. Forbruk kan som nevnt fungere som uttrykk for sosial identitet både for enkeltpersoner og sosiale grupper. Noen forbruksvarer har større status enn andre. Dette kan være knyttet til pris, kvalitet at de er sjeldne osv.

4.5 Man er fattig når man ikke klarer å beholde tingene sine

Man føler seg rik og privilegert når man har fine ting, og omvendt har man ikke disse tingene eller ikke klarer å beholde de fine tingene man har skaffet seg, så vil man så absolutt føle seg fattig. Noen av guttene nevner at de ville følt seg fattig dersom de skulle miste noen av de tingene de allerede har. De har tydelig vennet seg til å ha en del ting, både fordi det er praktisk som f.eks. bil, vaskemaskin, pc etc., men også fordi dette gir glede og opplevelser.

SY: *Så jeg tenkte den rekkefølgen da, da hadde jeg følt meg fattig hvis jeg var nødt til å gi det bort. Fattig, hvis jeg må selge laptopen min så ville jeg følt meg fattig. Og så spiller jeg el-bass. Hvis jeg ikke hadde hatt råd til eget instrument så hadde jeg også følt meg fattig. Og så skrev jeg mobiltelefon, men det er egentlig litt, det angrer jeg, eller, det er ikke riktig fordi at folk bor i skur og flyr rundt med mobiltelefon, for det koster jo ingenting.*

Også de yrkesaktive guttene snakker om at de er redd for å miste PC, oppvaskmaskin. og hytte, førerkort osv.

Miste motorsykel det ville vært veldig surt for meg. Det er greit å ha den med en gang man er borte fra jobben. ellers blir det veldig tomt

De mannlige yrkesaktive har anskaffet seg mye mer enn studentene, og har derfor mer å miste. De har også lagt seg til vaner og en tilværelse som er bekvem, de har vaskemaskin, flatskjerm, bil osv. Både de yrkesaktive mennene og de mannlige studentene sier de ville følt seg fattig hvis de måtte selge disse tingene. Det blir et nederlag og en vei til fattigdom hvis de ikke klarer å opprettholde den levestandarden de har ervervet seg. Jentene ser ikke ut til å være like knyttet til det materielle og nevner ikke dette.

4.6 Om fattigdom, rikdom og forbruk

Som nevnt er oppveksten og det meste man foretar seg i ungdomstiden noe som har en prislapp festet til seg, og de unge voksne har ikke så mye penger å bruke. Noen studerer og lever på lån, andre har akkurat begynt på arbeidslivet, men tjener ikke så mye. De fleste må velge mellom knappe goder. Det ser ut til å være et konstant ønske om mere penger. Dette kommer også frem i spørsmålet om hva det vil si å være privilegert. Dette er en tilværelse hvor penger ikke spiller noen rolle. En tilværelse hvor man kan velge fritt på øverste hylle. Noe som gir handlefrihet. En kvinnelig student ser for seg en slik tilværelse: *Å kunne handle det jeg vil når jeg går i butikken uten å tenke budsjett, budsjett, budsjett.* Samme tankegang finner vi i fokusgruppen hos de mannlige studentene:

MS1: *Ja, å ikke tenke på hva som er på tilbud og hvordan man skal lissom klare å spise opp alt på en fornuftig måte. Og reisepenger eller ferie. Og kulturaktiviteter.*

MS2... *Men nå - sånn verden min er nå, så hvis jeg hadde hatt penger til å kjøpe akkurat det jeg ville på butikken, så hadde jeg følt meg ganske privilegert.*

Å være privilegert er å ha nok penger til å kunne gjøre akkurat som en ønsker. Å bo godt, være ute med venner, reise osv. Omvendt vil da fattigdommen være kjennetegnet av fravær av disse godene.

Guttene fremstår som langt mer opptatt av det materielle enn jentene. De vil ha bil, hus, båt, hytte, flatskjerm og gadgets i ulike varianter. Her er jentene langt mer tause. At gutter er opptatt av det materielle i større grad har også fremkommet i andre undersøkelser, med unntak av forbruk knyttet til utseendet hvor jentene har hatt et høyere forbruk (Brusdal 2004). Dette er et forbruk som kan oppfattes som litt forfengelig, det er ikke noe man gjerne skryter av og dermed kan det kanskje se ut som jentene er mindre forlangende. Når dette er sagt er det helt tydelig at guttene er mer opptatt av dyr elektronikk og lignende. Uansett er ønskene om forbruksvarer av ulik art stort, og pengene strekker ikke alltid til. For noen blir løsningen å kjøpe på kreditt. Dette kan være en farlig og er tema for neste kapittel.

5 Ulike grunner til betalingsproblemer

Det kan være mange grunner til betalingsmisligheter selv om det i siste instans skyldes at man ikke har penger til å betale gjelden. I diskusjonene i fokusgruppene kommer det frem fire ulike årsaker til at man fikk betalingsproblemer noe som igjen kan lede til betalingsmisligheter. Noe forenklet kan vi si at problemene kan skyldes en selv fordi man ikke har klart å håndtere økonomien eller at det er ytre forhold som har påvirket i negativ retning. Videre ser det ut til at for noen skyldes dette at man har vært for passiv eller sløv, mens andre igjen har vært for aktive og brukt for mye penger. Figuren under viser de ulike typene som kom frem i diskusjonene.

Problemer påført av:	Passiv	Aktiv
En selv	Rotekoppen - Person med liten økonomisk oversikt – tror det ordner seg	Den kjøpeglade - øyeblikkorientert person som overtrekker konto
Ytre forhold	Offeret – En som mener seg lurt av et komplisert økonomisk system	Trikseren – En som opererer med stor kompetanse i det økonomiske systemet, men som får problemer til slutt

Figur 5.1 Skjematisk fremstilling av ulike grunner til betalingsmisligheter.

Ifølge figuren er det fire handlingstyper som alle kan resultere i betalingsmisligheter. I to av disse er problemene påført av en selv. Den første henviser til en person som ikke har oversikt over økonomien, som ikke passer på, og som tror at alt ordner seg i siste runde. Den andre personen har vi kalt den kjøpeglade og er en person som i mye større grad enn førstnevnte aktivt har påført seg betalingsproblemer ved å kjøpe ting han eller hun ikke har dekning for. Begge disse typene kan vi si har i stor grad seg selv å takke for at de har fått betalingsproblemer.

Deretter følger to handlingstyper hvor vedkommende har betalingsproblemer på grunn av ytre forhold. Dette er relatert til det økonomiske systemet, til betalingskontrakter og markedsføring. Den første oppfatter seg som et offer, som en som har blitt lurt av markedsføring, uklare kontrakter osv. Det kan diskuteres om vedkommende kun er et offer eller om ikke han eller hun ikke har seg selv å takke for dette fordi de ikke har tilegnet seg nok kunnskap om sin egen økonomi. Den siste typen har vi kalt trikseren. Dette er en person som har stor kunnskap om økonomiske forhold og som aktivt opererer innen det økonomiske systemet for å få mest mulig penger ut av dette. På ett nivå kan det se ut som vedkommende lurer dette systemet, men i siste instans kommer regningen og betalingsproblemet er et faktum.

5.1 Rotekoppen

Det er bare å se på min omgangskrets hvor mange folk det er som har det sånn, lar regningen bare forsvinne bort, og så bare åh, nå har jeg fått purring igjen, jeg glemmer alltid å betale! ... Folk er surrete.

Dette utsagnet fra en kvinnelig student er ganske typisk og lignende forhold kommer til uttrykk i flere av fokusgruppene. Det handler ofte om at man får purringer fordi man ikke har oversikt over økonomien og at man har rotet bort regningen og har derfor glemt å betale. Beløpene er ofte ikke så store og det ser ut til at de fleste har såpass romslig økonomi at dette ikke er noe stort problem. Dette vil heller ikke registreres som betalingsmislighold.

De som har fått betalingsproblemer av denne typen forteller at det er på grunn av sin egen mangel på oversikt og fordi ”de er surrete”. Dette ser ut til å være et ganske utbredt fenomen og mange forteller også om venner og bekjente som også har vært uforsiktige og rotet bort regninger eller glemt å sjekke mailen og har de fått purringer. Noen har heller ikke brydd seg med å sjekke prisen på ulike tjenester. Dette har ofte ikke så store konsekvenser, de kan få purringer, og regningen blir litt høyere, men de fleste ser ut til å klare å ordne opp i dette, andre bruker metoder som kanskje ikke alltid er det lureste:

OBJ: *Jeg åpner aldri kredittkortregningene mine liksom. Jeg betaler det via nettbanken når jeg ser akkurat så mye jeg skylder, for jeg vil ikke se hva jeg har brukt penger på. Det har jeg ikke lyst til å se.*

Noen forteller om venner som har fått store problemer fordi de har vært ubetenksomme, de ikke har lest kontrakten eller vilkårene godt nok når de har undertegnet eller de har ikke sjekket prisen på varer og tjenester de har kjøpt. Samtalene under blant de mannlige studentene illustrerer dette:

MS1: *Jeg tror egentlig at folk ikke tenker helt på konsekvensene og tror at det fins en gratis lunch. At de leser bare det som står i stor skrift, at du får så og så mye nedbetaling, og så leser de ikke det i liten skrift og så tenker de ja, ja, det går bra, jeg har ennå et år til å betale igjen, og så når det har gått ett år, så ojsann, det gikk fort.*

MS2: *Jeg tror ikke de skjønner hvor pengene går, at det bare er en utømmelig kilde på en eller annen måte, jeg vet ikke jeg.*

At man er sløv og glemmer å sjekke kan få store økonomiske konsekvenser. En mannlig student forteller om en venn som jobbet i et firma hvor deler av jobben ble tilbrakt i utlandet og hvor han da ringte kjæresten en time hver dag og fikk en telefonregning på 40.000 kroner. Man kan også være uforsiktig når man inngår kontrakter:

MS: *Ja hvis du handler på nettet, det er ikke alltid jeg leser, eller det er ikke så ofte jeg leser det, men det spørres hvilke selskaper du kjøper gjennom og du vet at du har ganske sterke forbrukerrettigheter i Norge. På visse områder kan du bare skumme glatt igjennom fordi du vet at du er representert gjennom norsk lov allerede, ikke sant.*

Å komme i lønnet arbeid og få egen inntekt åpner mulighetene for økt forbruk. Nå har man inntekt og det ser ut til at mange tror at man kan mestre det meste og kjøpe det meste. En av de yrkesaktive kvinnene sier at *Jeg tenker at så lenge man har en fast jobb så går det, det ordner jeg jo*. Studenter derimot vet at de lever på lån og blir kanskje mer forsiktige:

KS1: *Jeg tror kanskje at hun som jobber fast vet at det kommer så mye inn, at hun er litt mindre kritisk, men studenter er litt sånn ...*

KS2: *Ja, hun vet det.*

KS3: *Ja, ja, det har nok noe med det å gjøre at studenter er vant til å spare.*

Særlig de som har lønnsinntekter ser ut til å ha et optimistisk syn på sin egen økonomi, men de har også ofte dårlig oversikt over økonomien sin og får derfor purringer, men disse er som regel ikke så veldig alvorlige. Noe av dette kan tilskrives slapphet, man surrer bort regningen og vet at dette kommer til å koste en noen hundrelapper, men det er ikke så farlig. At man har lønnsinntekt ser også ut til å gi en viss trygghet, men også en tendens til at man blir mindre påpasselig. Tallene fra Experian viste også at det kan se ut som det er særlig i overgangen til inntektsgivende arbeid at forbruksfristelser er større enn inntekten (ibid side 34). Det ser imidlertid ikke ut til at de som har en noe rotete økonomi ikke har så alvorlige betalingsvansker. Det meste er slurv som koster dem noen hundrelapper ekstra. Mange av våre informanter refererte til fjernsynsprogrammet Luksusfellen hvor det også alltid ordner seg, og denne holdningen ser ut til å ha nedfelt seg blant noen av våre informanter også – vi surrer litt, men det ordner seg til slutt. Faren kan være at man føler seg får trygg og lar det gå for langt.

5.2 Offeret

De som har kommet i betalingsvansker fordi de ikke har vært påpasselige nok gir seg selv og sin slapphet skylden for dette. Andre av våre informanter mener imidlertid at de uforskyldt har kommet i betalingsvansker fordi ulike økonomiske aktører som banker og kredittselskaper har lurert dem. Det kan nok diskuteres om de direkte har blitt lurte. Snarere er det kanskje slik at kontrakter og tilbud er så uoversiktlige og ikke minst presentert så fristende at de ikke har klart å motstå eller håndtere dette. Mange forteller at de mer eller mindre har blitt påtvunget et kredittkort – ”slenget etter seg på gaten” - som de da mener at de ikke skulle hatt fordi de ikke behersker dette. Mange av de kvinnelige studentene uttrykker en viss engstelse for kredittkort. En har fått dette i posten uten å be om det, og tør ikke bruke det:

KS1: *Det virker litt småfarlig.*

KS2: *Ja.*

KS3: *Du må ha kontroll hvis du skal ha det.*

KS4: *Jeg har ett, for det kom i posten bare når jeg fikk nytt bankkort. Men jeg har ikke turd å bruke det fordi at jeg skjønner lissom ikke helt hvordan, det er litt sånn vanskelig og så er jeg så redd for at jeg skal glemme å betale tilbake eller at, ja.*

Andre forteller om kjøp de har gjort, men som i ettertid har kostet dem dyrt. Noen har kjøpt ting på stands i kjøpesentre og på gaten og dette er en situasjon hvor det går raskt for seg og hvor de som selger beskrives som proffe og som noen som får lønn etter hvor mange avtaler de klarer å dra i land. Dette gjør at selgere på stands oppleves som veldig pågående og man er ikke alltid klar over hva man kjøper eller hva man *ikke* kjøper. Noen forteller om kontrakter de har underskrevet hvor det ikke er opplyst om noen spesielle forhold som de selv ikke hadde tenkt på å spørre om, men som senere har betydd ekstra utgifter.

KY1: *Noen ganger så er det veldig mange stands der de prater veldig mye og får det til å virke mye bedre å gjøre det på den måten der da. Jeg hadde en PC på avbetaling som jeg angret på i dag, for jeg var på SmartClub og møtte to stykker der som kom med en Acer-PC som var helt ny med innebygd internett og hele pakka. De informerte meg ikke om at jeg var nødt til å betale for nettleien, det var trådløst nett fra Net-Com da. Som ikke jeg fikk noen beskjed om at det gikk utenom det her. De fikk det til å høres ut som at de 349,- kronene i måneden skulle gå til å betale ned på PC'en og internett. Og da fikk jeg jo selvfølgelig en regning i etterkant da, på internettet, som viste seg ikke å fungere.*

KY2: *For eksempel hvis du bytter strømabonnement som du kan gjøre på gata, så koster det 700 kroner i året. Det er sånn årsavgift du betaler for det. Og da fant jeg ut at jeg betalte altfor mye på det strømabonnementet jeg hadde, så jeg byttet på nytt igjen, så da betalte jeg to årsavgifter på et år istedenfor bare å vente til januar. Det er ikke noen som forteller deg det. Det er sånn du finner ut av når du er ferdig med det.*

Intervjuer: Så du følte du ble lurt på gata da?

KY2: *Ja det følte jeg, fordi det var bare, det var bare kjøpt. Ingen som hadde lyst til å fortelle meg om det.*

KY3: *Det er noe helt annet hvordan ting blir solgt nå i dag enn sånn som det ble før. Da hadde du kanskje det lokale strømselskapet, og du hadde ikke de 20 standene med kredittkort som på hvilken som helst dag er i sentrum.*

En av de yrkesaktive kvinnene forteller at hun nå betaler for medlemskap i oppsigelsestiden i et treningsstudio som hun ikke ønsker å bruke, mens andre forteller om ugunstige mobilabonnementer som de inngikk da de var unge, men som de nå har kommet seg ut av. Noen har inngått dumme avtaler ved telefonsalg ifølge dem selv.

....sånn Vesterålens produkter og sånn....Når de ringer klokka ti en fredags kveld.

Klokken ti på en fredagskveld da er man, da er det sikkert mange som er litt beruset og da lissom....

En av de mannlige studentene forteller om en venn som tungt beruset ringte banken klokken åtte om morgenen og ba om utvidet kreditt og fikk det. Om man er et offer eller ikke kan nok diskuteres her, men klokkeslett og selve telefonsamtalen skulle tydeligvis hindret banken i å gi vedkommende denne kreditten.

Også andre ytre forhold kan gjøre at man kommer i betalingsvansker. En kvinnelig yrkesaktiv forteller at hun hadde kjøpt seg noe på avbetaling, og hun hadde planlagt og regnet ut at hun ville klare å betale dette, men så skjer det noe med hennes arbeidssituasjon:

KY: *Ja, når jeg kjøpte det så, så hadde jeg jo jobb. Men nå jobber jeg bare som vikar, nå har jeg mye mindre prosentstilling enn jeg hadde før. Så da er det sånn, da har jeg havnet i ganske mye minus, før så klarte jeg alltid å balansere inntekt med kredittkort da. Men nå er det litt vanskeligere. (litt latter).*

De informantene som er plassert i kategorien «offer» mener at de har fått betalingsvansker på grunn av ytre forhold som de ikke helt har hatt kontroll over. Hvorvidt de er helt uten skyld kan nok diskuteres, men det er også klart at mange har inngått kontrakter som de ikke helt har ant konsekvensene av og at de mer eller mindre har blitt lurt. Hvor mye man kan forvente at en kjøper skal sette seg inn i og hvor god vedkommende skal være i prosentregning er et viktig spørsmål her, det samme gjelder kunnskaper om markedsføring. Mange av våre informanter hadde også opplevd å bli tilbudt kreditt som de ikke hadde bedt om og som de heller ikke hadde lyst på, og det ble stilt spørsmål om dette var lov.

5.3 Kjøpeglad overtrekker

Det inngår mye forbruk i de unge voksnes liv, og mange har ønsker om enda mere eller finere og dyrere ting. Særlig når man får kredittkort kan kjøpegladen blir for stor. En av de yrkesaktive kvinnene fortalt at hun har ett kredittkort, men hun er svært forsiktig med å bruke det:

Intervjuer: Er det noen andre av dere som har kredittkort?

KY1: *Jeg har ett.*

Intervjuer: Du har ett?

KY1: *Oh det er det eneste jeg noen gang kommer til å ha tror jeg. Med en gang jeg fikk det da var jeg 17 år og begynte på Folkehøyskole, og shoppet på nett for alle de 10.000 med en gang. Så det bare overtrakk jeg med en gang jeg fikk det. Og klippet det i stykker og siden har ikke jeg sett noe annet enn regninger.*

KY2: *Det er en felle.*

KY3: *Det er det. Det er ikke noe lurt*

KY4: *Altså det er vanskelig å komme seg ut av det også.*

Noen av informantene forteller om venner som har kjøpt dyre ting de ikke hadde dekning for uten å tenke så mye på konsekvensene. Øyeblikkets glede har overskygget de problemene som ville komme senere.

MS1: *Jeg har også en bekjent som er hvert fall like ille som det, han hadde jobb og så tok han seg et forbrukslån på en bil, og så tok han et forbrukslån til på en ny bil, og så på en tredje bil. Og så fikk han sparken. Og så, ja nå har han vel solgt to av bilene, men han har masse, masse gjeld. Han er svartelistet overalt.*

I den videre diskusjonen rundt dette er det tydelig at for noen er øyeblikkets glede det altoverskyggende.

MS: *Men jeg tror problemet til mange på Luksusfellen og kanskje kompisene deres og, er at man ikke tenker nok over risikoen ved å ta det lånet. Fordi man kan godt betale ekstra for en ting i dag som man ellers hadde måttet spare til, men jeg tror ikke det er mange nok som veier den risikoen ved å ikke kunne betjene det lånet mot gleden du har av å få den tingen. Og at det er der veldig mange faller igjennom. Når du kjøper tredje bilen på avbetaling for eksempel, eller at da er det kanskje at du bare har gitt opp. Men altså - jeg tror ingen ønsker å sette seg selv inn i en sånn situasjon.*

Det er mange som faller for øyeblikkets glede. De forteller om den første lønningen de fikk og hvordan de brukte opp alt med en gang. Andre forteller om da de fikk kredittkort og fort hadde brukt opp hele kreditten. De fleste av disse hadde på intervjudtidspunktet klart å betale tilbake alt eller store deler av dette. Vi har også tidligere sett at i mange sosiale miljøer må man være med på barrunder når man er på byen. Dette kan oppfattes som et element av kjøpepress og kombinert med alkohol vil nok noen falle for øyeblikkets glede og overtrekke kontoen. Andre forteller at de kun har med seg en viss sum kontanter når de går på byen. Også endringer i ens sosiale situasjon virker inn på hvor mye penger man bruker på byen:

KY: *Så det er litt forskjellig hvor man er i livet. Jeg har akkurat bodd sammen med noen i to år og vi skulle egentlig flytte inn sammen, men så ble det plutselig ikke sånn.og når man er singel så bruker man mye mer penger for man går mye mer ut. Og man er, jeg er i hvert fall ikke så mye hjemme som jeg var før. Og da går det mye mer penger også.*

At man har lønnsinntekter betyr også at man kan få forskudd på jobben og dette er det enighet om at er dumt, men ikke noe uvanlig. Det samme gjelder for feriepengene som man kan ta ut tidlig, men da er man uten penger når ferietiden er der. I gruppen med yrkesaktive kvinner kommer man inn på at det ofte er for lett å bruke penger.

Intervjuer: Du har lært altså?

OBJ: *Ehe, ja fordi det var så kjipt når jeg var helt, helt blakk og så får jeg lønningen inn på den andre kontoen og så må jeg vente en dag, så nå har jeg begynt å få det inn på den kontoen som jeg har bankkort på da. Så da må jeg overføre til den jeg ikke har tilgang til. Og så er det veldig lett å få forskudd på jobben. Og det er litt dumt. Det er liksom bare sånn, ja, ja og så får jeg det samme dagen, og det er ikke noe stress.*

OBJ: *Det blir litt som kreditt det og.*

OBJ: *Ja det er litt sånn, for da bruker jeg penger som jeg ikke har.*

En måte å kjøpe ting uten å ha penger, eller har svært lite penger er ved å kjøpe på avbetaling - og kjøpe nå og betale mye senere. De fleste er klar over at dette er noe de allerede har gjort da de anskaffet seg mobiltelefon. Videre har mange kjøpt PC på avbetaling. Noen nevner venner og bekjente som har skaffet seg penger ved å melde seg opp i et fag ved universitetet og så få studielån uten å ha noen intensjon om å ta eksamen. Dette er ca. 80 000 på et år.

Det ser ut til at det er særlig de som har noe inntekt som skjuler seg i kategorien de kjøpeglade. De vet at penger kommer inn hver måned, men er kanskje litt vel optimistisk med hensyn til hva beløpet skal dekke, mens studentene som allerede lever på lån ser ut til å være mye restriktive her. De fleste av de kvinnelige studentene jobbet ved siden av, men ikke så mye så det blir ikke store inntektene. De yrkesaktive kvinnene er mer optimistiske: *Jeg tenker at så lenge jeg har en ganske fast jobb så ordner det seg* (KY).

5.4 Trikseren

Noen av våre informanter har en stor kunnskap om hvordan kredittkort, purringer, banker og kredittselskaper osv. fungerer og de bruker denne kunnskapen til å lure systemet for å holde gjelden på avstand, men i siste instans er det de selv som må betale og kanskje mer enn de stengt tatt trenger:

KY1: *Jeg bruker det ene kredittkortet på å betale de andre. Så jeg betaler litt sånn, sånn rundt på de tre (latter). Prøver på en måte å lure banken litt da. Betaler med andres bankpenger da. Og jeg kjøper mye sånn, jeg har kjøpt tv med kredittkort og mobil, sånn Iphone med kredittkort og sånn.*

KY2: *Men holder du deg innenfor fristen, betaler du det innen fristen eller går det ..*

KY1: *Av og til går det noen dager etter, men ikke sånn, jeg har fått en inkasso, men ikke noe mer enn det.*

En måte å lure seg selv på er ved å spre gjelden. Da får man aldri store oppkrav, og det ser ikke så farlig ut. En av våre informanter forteller at hun har en venninne som ser at det nesten står minus 40.000 kroner når hun går inn på nettbanken, mens hun selv kun ser max 9.999 kroner fordi hun har tre kort og slipper å se så høye beløp på en gang. *”For da hadde jeg fått sjokk tror jeg.* En videre samtale blant de yrkesaktive kvinnene illustrerer hvordan de strever med å holde gjelden på avstand og samtidig hvilken kunnskap de har om dette:

KY1: *Jeg har klippet i stykker kredittkortene mine da. Men jeg fant ut at det går an å overføre via nettbanken. (Latter). Men jeg prøver å stoppe meg selv, men jeg klarer det ikke. Jeg er altfor avhengig av kredittkortene mine. Men nå har jeg maksa ut to av de da. Så nå har jeg bare ett igjen.*

KY2: *Jeg bruker også mastercard veldig, men det er jo ikke kredittkort da. Men det er jo som en sikkerhet. Veldig lenge at jeg hadde dem uten å bruke dem i det hele tatt. Eller kanskje var det sånn, nå har jeg ingen penger så brukte jeg 1000 kroner og sånn. Men jeg har fått så mye pes for at jeg har kredittkortene av mine foreldre og min familie. Sånn at det er veldig viktig for meg at det første jeg gjør når jeg får lønn er å betale ned kredittkortgjelden min. Sånn at jeg aldri har en gjeld som varer lenger enn en måned da.*

En annen forteller at hun har ordnet seg slik at hun kan ta ut fra et fond som besteforeldrene har satt av til henne som hun skulle ha når hun studerte, og dermed så *”stjeler hun fra sitt fremtidige liv”*. Andre måter man kan lure systemet og dermed seg selv er å bruke kredittkort selv om man ikke har dekning. Våre informanter har stor kunnskap om hvordan dette skal gjøres:

KY1: *Noen som lurer systemet ved å bruke, bruke det på ting der du vet at det kan overtrekkes da. Sånn taxi og sånn.*

KY2: *Og Dolly Dimpels og Peppes er ofte offline når du bestiller, så det går an.*

KY3: *Det er en del steder når du skal ringe inn for eksempel å bestille mat hjem så kan du, så overtrekker de kortet for de er offline.*

KY4: *Mm. Så de får ikke sjekket om du har pengene på kontoen.*

KY5: *Og det var en som jobbet der som sa det til meg, og det var ikke noe lurt ikke sant.*

Disse triksene kan mye om det økonomiske systemet, men de bruker kunnskapen til å høyne sin egen gjeld. Øyeblikkets gleder og behov kombinert med den kunnskapen de har ser ut til å være så dominerende og fristende at de ikke klarer å opptre økonomisk forsvarlig. Og fristelsene er over alt:

KY1: *Men jeg har lært noe veldig dumt da. Som er at jeg kan sende påfyll til, altså så mye jeg vil ha på kortet, til 1989. Og da får jeg regning i posten.*

KY2: *Oj.*

KY1: *Ja. Og det driver jeg og gjør ganske mye sånn, fordi jeg, ja med iPhone så synes jeg det er kjempegøy å være på internett, jeg kan sitte på Facebook mens jeg er på trikken og sånne ting.*

KY3: *Men er ikke det sånn type kontantkort, er ikke det kjempedyrt i bruk?*

KY4: *Jo det er det. Det koster ...*

KY1: *Jo, for det er derfor jeg har begynt med abonnement fordi at det er jo mye billigere.*

Det er også mulig for triksene å skaffe seg penger fra det offentlige. Mange går til NAV, det såkalte NAV-kjøret som det ble sagt, og det er også mulig å melde seg opp til eksamen og få studielån som man ikke har intensjoner om å betale tilbake. For disse handler om å ha kunnskap om hvor man kan få penger til å finansiere forbruket, enten det er fra banker eller fra offentlige instanser.

Oppsummeringsvis kan vi si at det er mange veier som fører til betalingsproblemer og kanskje deretter betalingsmisligheter. Noen av disse er på grunn av at man ikke har oversikt over økonomien, at man er for rotete, mens andre ganger har man har for liten kunnskap eller at man ikke har tatt seg bryet med å sjekke grundig kontrakter og lignende. Sist, er det en del som har stor kunnskap, men bruker denne til å skaffe seg mer penger, men dette er bare en utsettelse. I siste instans er dette noe som gir den større gjeld og ytterligere betalingsproblemer. Neste skritt blir å komme seg ut av betalingsproblemene.

6 Ulike måter å komme seg ut av betalingsproblemer

Mange av dem vi har snakket med har hatt betalingsproblemer, eller de har venner som har hatt det, men de har klart å få orden på økonomien. Metodene som har vært anvendt er flere, noen ordner opp selv, mens andre får hjelp av familie og venner. Det ser ut til at å komme seg ut av betalingsproblemer ofte handler om to strategier; hvis man ikke da har sparepenger som kan hjelpe en ut av krisen, nemlig enten å redusere utgiftene eller å øke inntekten. Ofte blir begge strategier anvendt.

6.1 Redusere utgiftene

Når økonomien blir anstrengt er kanskje noe av det enkleste og mest logiske å redusere forbruket. Vi har tidligere hørt at en av de yrkesaktive kvinnene fortalte at hun klypte i stykker kredittkortene sine for å slutte å kjøpe på kreditt, men at hun senere fant ut at hun kunne overføre via nettbank. Flere forteller at når de fikk kredittkort så brukte de ganske fort opp kreditten og brukte deretter ganske lang tid på å betale tilbake gjelden. En strategi er å redusere muligheten for slike fristelser

KY: *Og det er det eneste jeg noen gang kommer til å ha tror jeg. Med en gang jeg fikk det da var jeg 17 og begynte på Folkehøyskole, og shoppet på nett for alle de 10.000 med en gang. Så det bare overtrakk jeg med en gang jeg fikk det. Og klippet det i stykker og siden har ikke jeg sett det noe annet enn regninger.*

På spørsmål om hva de ville gjøre hvis de fikk betalingsproblemer var det enighet i gruppen med kvinnelige yrkesaktive at de ville kutte ned på noen utgifter:

KY1: Jeg går litt for mye ut tror jeg. Og så jobber jeg i en ølbar som gjør at jeg er veldig glad i dyr øl. Så jeg greier å bruke 500 kroner på øl.

KY2: Eller bare sånn å sitte og drikke et par etter jobb da blir det veldig mye penger.

Andre sier at de vil slutte å gå på dyre konserter og kun bruke kredittkortet *til bestemte innkjøp* - en kvinnelig yrkesaktiv sier at hun vil kun bruke kredittkortet til nødvendigheter ”*Jeg kjøper ikke ting liksom*” men hun legger til at mat er en nødvendighet og lov. (Dette har vi tidligere sett at det oppfattes som et grunnleggende behov som man vanskelig kan komme utenom.).

Man kan også redusere utgiftene ved å kjøpe billig. Å kjøpe billig var en gjenganger når vi snakker om fattigdom og rikdom. Fattigdommen kjennetegnes ved billig mat og billige løsninger. Det finnes muligheter til å utstyre boligen ved å skaffe seg gratis ting på FINN.no noe som flere har benyttet seg av. Man kan også kjøpe brukt der.

Intervjuer: Men sånn, noen av dere har jo flyttet hjemmefra. Måtte dere ha noen ting da?

KY: *Ja, ja selvfølgelig, jeg må jo kjøpe alt liksom. (litt latter). Jeg må jo ha alt som trengs, men veldig mye har man. Jeg har hatt veldig lite penger fordi jeg har jobbet mye frivillig og da får man ikke lønn liksom. Så jeg har jobbet lite, så jeg har brukt*

mye tid på å få ting gratis, altså sånn, ta trikken rundt omkring i Oslo og hente gratis ting som man finner på FINN.

I samtalen blant de mannlige studentene om fattigdom og nødvendigheter kom samtalen inn på tv og flatskjerm. Her var det ikke bare snakk om å få kjøpt noe brukt til en billig penge, men også at man kunne slippe lisensavgiften ved et slikt kjøp:

OBJ1: *Jeg fant en på Finn til, jeg vet ikke jeg, en - to tusen eller noe sånt, som var et halvt år gammel og litt større, og mer enn det trenger jeg ikke.*

OBJ2: *Smart det, slipper å få brevet i posten fra NRK om ...*

OBJ3: *Plutselig kommer de og ringer på døra også.*

OBJ4: *Ja jeg fikk en på døra.*

Noen ganger klarer man ikke å redusere utgiftene selv og man må ha hjelp. Da blir det ofte familien man vender seg til. Og det er kanskje kun foreldre som virkelig kan ta et fast grep om økonomien:

KY1: *En venn av meg endte opp med å bli nesten kastet ut av leiligheten sin og de skrudde av strømmen og alt sånn, og det som han gjorde da var at han tok kontakt med faren sin, endret lønnskonto, han jobbet 100 %, så det var bare elendig økonomistyring. Og han hadde masse kredittkortgjeld, så han gjorde sånn at han får ikke ha kredittkort, all lønnen hans havner på faren sin konto, og så får han utbetalt ukepenger. Og det er jo en 25 år gammel gutt, så det er jo*

KY2: *Åå så smart.*

KY1: *.... det er jo veldig spesielt, men dette måtte han gjøre for å komme på rett kjøp igjen. Og når han da er gjeldsfri så skal han begynne med litt sånn prosjekt for å få han til å skjønne hvor mye penger han egentlig bruker. Og det tror jeg han har skjønt litt mer nå også når han får utbetalt 2.000 kroner i uka som han kan bruke. Og så betaler faren med lønnen hans, husleien og alt som er.*

Noen benytter seg av mer profesjonell hjelp for å redusere utgiftene. Bare det å få en oversikt over økonomien kan bidra til å redusere utgiftene:

MS *Jeg vet at Storebrand har lansert noe som heter Mitt Forbruk. Og de henter ut informasjon fra hvor du har hatt transaksjoner da. De ser hvor mye du har av mat eller cafebesøk, øl og alt sånn.*

Gjennom intervjuene får vi inntrykk av at svært mange klarer å redusere utgiftene når de får en stram økonomi. Det er selvfølgelig viktig ikke å vente til gjelden blir for stor. I slike perioder vil kvaliteten på en del varer gå ned. I trange tider er det nudler og suppe som står på menyen og det er brukte ting hvis man skulle trenge noe. Også utelivet blir betydelig begrenset. Men ikke alle utgifter lar seg redusere. Husleien er konstant og også andre utgiftsposter har liten elastisitet. Man kan spare litt på strømmen, men skal man for eksempel abonnere på noe er dette også fast. Man kan imidlertid prøve å reforhandle lån. Dette er også en strategi som vil redusere utgiftene. Ikke mange hadde gjort dette, kun en av de mannlige studentene som forteller at han måtte ta mange telefoner for å ordne opp. Å ta slike telefoner kan være vanskelige og en av de kvinnelige yrkesaktive med stor gjeld fortalte at hun gruet seg for å ta noen telefoner som ville være første steg ut av krisen.

6.2 Øke inntekten

Å skaffe seg en jobb eller ekstrajobb er også en god strategi når man har fått betalingsvansker. Da klarer man å opprettholde den standarden man har, og samtidig holde gjelden på avstand. Noen har dette som strategi for å opprettholde en noe høyere levestandard:

MS1: *Da jobber jeg heller litt mer for å ha råd til sånne ting, for jeg setter så veldig pris på det. Syns det er kjempeluksus. Så jeg vil heller jobbe en kveld istedenfor å ligge hjemme og se på tv.*

Denne personen jobbet ved siden av studiene nettopp for å ha et høyt forbruk, men uten å få gjeld. Andre har fått stor gjeld og prøver å ordne opp i dette ved å øke inntekten. Samtalen under er i gruppen for de mannlige studentene:

MS1: *Ja, en kompis som er helt ubrukelig på de greiene der. Han er en katastrofe når det kommer til økonomi. Jeg vet ikke, han hadde vel sånn 90.000 i gjeld som bare var sånn, ja sånn derre kredittkort og sånn som han holdt på med når han var 18, 19 år da. Og han ble gjeldfri i fjor, da er han 27. Så det er lissom den tiden han har brukt på det nå.*

Intervjuer: Fikk han hjelp til noe eller bare bestemte han seg da?

MS1: *Nei, jeg tror han sakte men sikkert tok seg sammen og klarte å ordne seg, men han jobbet jo som rørlegger og så fikk han, pusset han opp en leilighet svart i tillegg da, og tjente en del der, så tok han lissom tak da. Men det var jo, jeg vet ikke helt jeg, svimlende summer.*

Andre måter å øke inntekten på er å ta seg lån, ikke nødvendigvis så smart fordi dette også skal tilbakebetales, men det skjer:

KY: *Jeg kjenner mange folk som har meldt seg opp i fag for å få studielån, men de har ingen intensjon om å ta eksamen. Og da ender de jo opp med et ganske heftig lån til slutt. Det er jo 80.000 kroner på et år. Og når de ikke tar eksamen så blir jo ingenting av det gjort om til stipend. Og de har jo ingen intensjon om å ta de eksamenene heller, sånn at når de da neste gang melder seg opp til fag og tar studielån på nytt, så vil de jo eventuelt ta med de studiepoengene som de trenger for det studielånet de tar da. Så hvis man har gjort det i to år da så sitter man jo der med 160.000 i gjeld.*

Siste utvei til å øke inntekten er å selge ting man har. En kvinnelig student svarer på spørsmål om en tenkt situasjon hvor hun har kjøpt seg en kostbar sykkel, men ikke klarer å betale den

Da må du fara veldig fint med han sånn at du kan selge han igjen hvis du ikke ... tenker jeg da.

Å selge tingene dine er noe mange forbinder med fattigdom og noe som sitter hardt inne. Vi har tidligere sett at dette opplevdes som et tegn på fattigdom (se side 40). Å øke inntekten i et knipetak kan løses ved å låne penger. Men dette er noe de fleste ikke liker så godt, man skal ikke låne av venner, dette kan gå galt og man blir uvenner.

6.3 Foreldre og venner som sikkerhetsnett

Noen klarer ikke å håndtere betalingsvanskene selv, de klarer verken å øke inntekten eller å redusere utgiftene, og må få hjelp fra andre. Ofte er det foreldrene som hjelper til når barna fått økonomiske problemer. De fleste sier at de ikke har lyst til å spørre foreldre om hjelp når økonomien er vanskelig fordi de har et veldig behov for å klare seg selv, men noen ganger er det nødvendig. I samtalene kommer det frem at foreldrene er veldig viktig i denne fasen av livet. De bistår med råd og veiledning. De tar seg av bankforbindelser, ser på kontrakter osv. De gir ofte litt ekstra til spesielle anledninger som for eksempel når

man skal flytte inn i ny bolig. En av de yrkesaktive kvinnene sa at *Foreldre det er liksom kilden, hvis du ikke har penger så har du foreldre liksom.*

Det kan være litt vanskelig å gå til foreldrene for å be om hjelp. I denne fasen av livet har man jo flyttet hjemmefra og skal klare seg selv.

KS1: *Det må jo være en nødvendighet, laptop og sånn, det er veldig viktig for det brukes på så utrolig mange forskjellige ting da. Men jeg hadde gått til foreldrene mine - hvis det hadde vært under 5.000 kroner så hadde jeg gått til foreldrene mine først. Fordi det hadde jeg klart å kunne nedbetale på, ja, kanskje to måneder da. Og levde litt fattigere da, men, men ja...*

Intervjuer: Er det da sånn at du ikke har lyst til å gå til foreldre?

KS1: *Jeg vet at jeg kunne ha gjort det. Men jeg har ...*

Intervjuer: Ja, men du vil helst ikke?

KS1: *Nei jeg har veldig behov for å klare meg selv akkurat der.*

KS2: *Nei, man kan godt gjøre det, det er bare det at jeg kan ikke gjøre det, fordi jeg flyttet ut hjemmefra når jeg var 17 av egen fri vilje, og da var de, foreldrene mine, sånn du kommer aldri til å klare det. Så jeg sånn, jeg skal pokker meg vise dere! Så jeg kan aldri låne penger av dem. Aldri, aldri, aldri.*

Men det ser ut til at foreldre er sikkerhetsnettet til de fleste når det gjelder gode råd og lån og betaling av gjeld hvis man skulle være så uheldig. Det er også mulig å låne av venner, men dette er ikke alltid like populært. En øl på byen er greit å låne av venner. Dette antyder at et lite beløp er greit.

MS1: *Du kan jo, eller jeg har mulighet til å låne av foreldre for eksempel.*

Intervjuer: Ja, det er mange som har det. Og da får man kanskje en god rente og.

MS1: *Ja den er lav.*

Intervjuer: Hva med å låne av venner? Er det en god idé eller?

MS1: *Nei.*

MS2: *Ikke for mye.*

MS3: *Nei.*

OB4: *Nei.*

Intervjuer: Nei. Bare sånn?

MS2: *Ikke over 1000.*

MS3: *Bare sånn en øl på byen holdt jeg på å si.*

Foreldre fungerer som et sikkerhetsnett eller som en lommebok som det også ble sagt. Ofte er de kanskje for ivrige til å hjelpe barna. Noen ganger gir også foreldre mer til barna enn de strengt tatt trenger

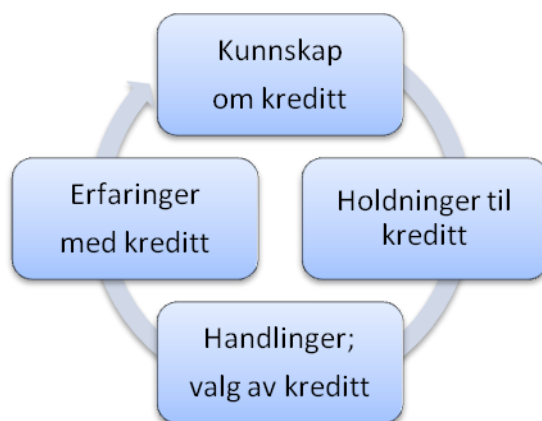
KY: *Nei det er fordi hver gang jeg har flyttet - sånn som før var det - foreldrene mine kjøper mer til meg enn jeg trenger. Sånn at jeg har alltid nok på en måte, de kjøper ting til meg som jeg egentlig ikke behøver, som jeg, jeg kunne brukt de gamle grytene. Jeg kunne, jeg kunne klart meg med den gamle sofaen, jeg kunne klart meg med den gamle senga, og PC'en og alt. Men sånn bare lissom får nytt hele tiden, sånn, fordi at de ville hatt det, de vil lissom det beste. Men jeg har ikke noe behov for det egentlig, jeg kunne ha, sikkert ordnet mye mer gratis. Ikke sant. Men når de bare kommer og gir det så, blir man vant til det også. (litt latter).*

Det ser ut til at det er to viktige strategier som anvendes for å få økonomien på beina. Man kan redusere utgiftene og tære på egne ressurser, kjøpe billig og stramme inn der man kan. Andre vil søke å øke inntekten enten ved å ta seg lønnet arbeid eller i siste instans selge tingene man har. Holder ikke dette vil man spørre foreldre eller andre om hjelp. Noen har også en liten buffer oppspart slik at de kan klare litt uforutsette utgifter. Det er også mulig å reforhandle

dårlige avtaler. Mulig har ikke unge voksne en veldig kompleks økonomi slik at nye forhandlinger og nye kundeforhold ikke er så veldig aktuelle, men har man kompetanse og selvtillit så kan man kontakte bank og kredittselskap og be om nye forhandlinger. Dette kan bety mange telefoner og stor tålmodighet.

7 Kunnskap om kreditt blant unge voksne

Hvordan vi forholder oss til et gitt fenomen, og hvilke valg vi tar, handler mye om hvilke erfaringer og kunnskap vi har om fenomenet. For eksempel har våre holdninger, eller hva vi mener om kreditt, betydning for hvorvidt vi vil velge å kjøpe på kreditt eller ikke. I neste omgang gir det å benytte seg av kreditt erfaringer – på godt eller vondt – som igjen påvirker vår kunnskap om, og holdninger til, kreditt som fenomen. Erfaringer, kunnskap, holdninger og handlinger er tett sammenvevd, og det er ofte ikke så lett å skille det ene fra det andre:

En persons kunnskap, holdninger, handlinger og erfaringer i forhold til kreditt, påvirkes også av forhold utenfor den enkeltes kontroll: En *handling*, for eksempel hvorvidt Kari velger å kjøpe kjøleskap på kreditt, avhenger ikke bare av Kari's egen økonomi og holdninger til kreditt. Det avhenger også av hvorvidt kreditt fremstår som et tilgjengelig alternativ. I følge adferdsøkonomien (Thaler & Sunstein 2008, Schwartz 2004) avhenger Kari's valg særlig av fravær eller tilstedeværelse av salgsfremmende kjøpsrammer knyttet opp mot kreditt. For eksempel av om Kari blir fristet av store plakater klistret til et lekkert kjøleskap om at hun kan få kjøleskapet i dag, uten å måtte betale en øre. Betale kan hun gjøre senere, og det koster bare et par hundre kroner i måneden. Og et par hundre kroner er jo ikke stort?

En persons *erfaringer* med kreditt avhenger heller ikke bare av hvor fornuftig kreditten benyttes. Kredittinstitusjonenes og kreditorenes seriøsitet er med på å farge erfaringene til den enkelte: Hvis Per får kredittkort uten at han har inntekt, eller hvis Per kjøper noe på avbetaling uten å ha blitt informert om hvor dyre rentene i prinsippet er, kan kreditor påføre Per direkte kjøpt erfaring.

Kunnskapen om kreditt påvirkes ikke bare av egne tidligere - gode eller dårlige - erfaringer. Kunnskapen kan påvirkes av både undervisning og informasjonskampanjer. Jo bedre videregående skole underviser i forbrukermatematikk, kreditt, inkasso og forbrukerøkonomi generelt, jo bedre rustet vil unge voksne være i møtet med kredittkortene, kjøpekortene, avbetalingstilbudene og forbrukslån. Media, særlig TV programmet Luksusfellen, har stor informasjonskraft som særlig treffer unge voksne. Mye informasjon finnes også på nettet. Her finnes både advarsler, prissammenligninger og tilbud på kreditt. Venner og familie er også viktige informasjons- og læringskanaler for unge voksne.

Hvis man ønsker å redusere antall betalingsanmerkninger blant unge voksne, kan myndighetene aktivt gå inn og påvirke både kunnskapsnivået (eks. undervisning i skolen) og tilgangen på, samt markedsføringen av, kreditt blant unge (regulering).

7.1 Holdninger til kreditt

Fokusgruppe intervjuene viste at unge voksne kan ha svært ulikt forhold til kreditt og lånefinansiert forbruk. Vi kan skille mellom fire hovedmåter våre informanter forholder seg til kreditt på:

- Kreditt er farlig!
- Kreditt kan forsvares!
- Kreditt er fristende!
- Kreditt kan være fornuftig!

Disse ulike holdningene henger sammen med ulik kunnskap, erfaringer og bruk av kreditt. Unge som mener at *kreditt er farlig*, har gjerne lite kunnskap om vilkårene for ulike typer av lånefinansiert forbruk og kreditt. Men de har fått prentet inn at kreditt er dyrt, dumt og dårlig deal. I stedet for presis kunnskap baserer de seg altså på en tommelfingerregel (i adferdsøkonomien kalt 'heuristics'; en handlingsregel som kan tas i bruk når man ikke har full oversikt over et felt) som sier at kreditt overhodet ikke er aktuelt.

Noen har innlemmet et unntak i hovedregelen 'kreditt er farlig'. De mener at *kreditt noen ganger kan forsvares*. Dersom de bestemmer seg for et 'verdige kredittkjøp', som gjerne betyr at dette er et helt nødvendig kjøp, vil de kanskje samle seg litt mer kunnskap om renter og kostnader ved ulike typer av lånefinansiert forbruk, før de handler. Denne gruppen vil likevel helst unngå bruk av kreditt, søke andre muligheter først, som å låne av foreldre eller prøve å vente med innkjøpet til de har spart opp penger.

Så har vi problemgruppen som *faller for fristelsen* og bruker mer kreditt enn de kan håndtere. De er i prinsippet klar over at kreditt er dyrt, dumt og dårlig deal. Ofte vet de også, av egen erfaring, at de lett får problemer med tilbakebetalingsbetingelsene. De har selv sett hvordan gjelden kan øke når regninger ikke betales i tide. Likevel vet de som regel ikke hvor mye rente de betaler. Men de har mye kunnskap om hvordan de kan 'lure systemet' for å få mer kreditt, eller kanskje ta studielån selv om de ikke har til hensikt å studere.

Til slutt har vi gruppen som først og fremst ser på *kreditt som økonomisk fornuftig*. De har et økonomisk rasjonelt forhold til kreditt. De kjenner renten, de benytter kun fordelene kredittkortet gir: Sikkerhet ved kjøp av varer på nett, bestilling av hotellrom, reiseforsikring ved betaling av reiser med kredittkort, 40 dagers rentefri betalingsutsettelse. Denne gruppen vil neppe overstige grensen på 40 rentefrie dager og dermed måtte betale høye kreditt-renter.

Selv om holdningen til kreditt kan variere etter konteksten; noen ganger er kreditt farlig, andre ganger kan det være nyttig, det kan være fristende, og noen ganger helt nødvendig, hadde de fleste av våre informanter sin hovedorientering i én av disse hovedkategoriene. I det følgende skal vi låne øre til informantene, for å beskrive de fire ulike holdningene til kreditt:

7.1.1 Kreditt er farlig

Både de kvinnelige og mannlige studentene ga uttrykk for at også studielånet - i prinsippet - var et forbrukslån, selv om det hadde gode betingelser. De fleste jobber ved siden av studiene, og de har tilgang på kredittkort. Likevel var det ikke alle som hadde et slikt kort. I fokusgruppen med kvinnelige studenter hadde vi denne diskusjonen:

KS2: *Nei. Det virker litt småfarlig.*

KS3: *Du må ha kontroll hvis du skal ha det.*

KS4: *Jeg har kredittkort. Det bare kom i posten når jeg fikk nytt bankkort. Men jeg har ikke turt å bruke det. Jeg skjønner liksom ikke helt hvordan det skal brukes, og så er jeg så redd for at jeg skal glemme å betale tilbake.*

Intervjuer: Så du har fått det uten å be om det?

KS1: *Er det lov eller?*

KS5: *Man må vel først aktivere det selv i nettbanken går jeg ut i fra.*

Intervjuer til KS4: Men du sier du er litt redd?

KS4: *Ja, hvert fall nå som man hører om hvor ille det kan gå. Du hører aldri om noen som har reddet huset sitt ved å ta opp forbrukslån. Men du hører om de som har mistet det på grunn av forbrukslån. Så, selv om det er en maksgrense på 5.000 kroner, så blir det veldig skummelt.*

Intervjuer: Er dere enige?

KS2: *Forbrukslån høres ut som om det er for godt til å være sant, og da er det antageligvis det, tenker jeg. At man kan bruke penger man ikke har.*

KS1: *Og vi har jo allerede mye i studielån. Så det å ta opp enda mer på kreditt da, det er jo ikke lønnsomt.*

Intervjuer: Tror dere det er vanskelig å få forbrukslån?

KS1: *Nei, det virker ikke sånn.*

KS3: *Det er det som gjør det litt skremmende. At det virker som om det ikke er så veldig vanskelig. Det er jo reklamer overalt. Jeg hadde mye heller brukt MasterCard eller tatt opp et lån, enn å gjøre en sånn deal som en butikk presenterer. Sånn betal om 2 år.*

Intervjuer: Da ville du heller betalt renter på et banklån?

KS3: *Ja eller, jeg vet ikke for bankene er jo ikke Jeg tenker, du kan enten betale et fast beløp i måneden eller så kan du betale alt med en gang. Og hvis du betaler alt med en gang så er det billigere og hvis du betaler et beløp i måneden så er det dyrere. Så derfor så prøver jeg alltid i begynnelsen, når jeg får det store stipendet, å betale alle sånne ting med en gang da. Hvis man kan. Jeg tenker at det er ingen, altså ingen butikker eller banker, tenker jeg, det er på en måte ingen som gjør noe for å hjelpe meg. Utgangspunktet deres er å tjene penger. Og da legger de det opp deretter.*

De følgende sitatene tyder på at for mange, særlig blant kvinnelige og mannlige studenter, er lånefinansiert forbruk kort og godt uaktuelt:

MS: *Det er litt jungeltelegrafene egentlig; at hver gang du hører noe om kreditt, så hører du om at det skjærer seg. Du hører jo aldri om at det går bra.*

Å kjøpe på avbetaling kan ses som en type kreditt, man får varen med en gang, men må betale ganske mye mer enn om man betalte kontant. Heller ikke avbetaling er noe som de kvinnelige studentene vil befatte seg med:

Intervjuer: Har dere kjøpt på avbetaling noen gang?

KS1: *Nei, da får jeg opp et sånt faresignal med en gang.*

KS2: *Noen ganger har jeg ventet en hel måned på studielånet, så da måtte jeg låne pensumbøker på bibliotek.*

Intervjuer: Så du låner heller på biblioteket enn å kjøpe pensumbøker på kreditt, selv om det bare er en måned?.

KS1: Ja

Intervjuer: Og det er dere enige om?

Mange; *Ja, ja, ja.*

Å vente med å kjøpe noe framfor å ta det på avbetaling er også noe de mannlige studentene vil foretrekke.

MS1: *Jeg ville heller følt meg fattig i en periode enn å ta opp et forbrukslån. Og så lurte jeg på en ting, jeg har jo studielån da. Og det kan jo på en måte bli sett på som et forbrukslån for jeg bruker jo mesteparten av de pengene på materielle ting.*

MS2: *Når det gjelder alle sånne materielle ting, som ikke er livsnødvendig holdt jeg på å si, så er i hvert fall min holdning at jeg ville nok aldri, jeg kommer aldri til å ta kreditt eller et sånt type lån. Uansett. Og det har jeg aldri gjort heller. For å betale materielle ting som jeg egentlig ikke trenger, som jeg for så vidt kan vente med å skaffe meg, selv om jeg har lyst på det.*

MS3: *Jeg har en eller annen sånn morbid frykt for inkasso og sånne ting. Altså, senest i går ringte jeg hun som er ansvarlig for boliglånet jeg har og sa: 'jeg har ikke fått regning denne måneden, kan du være så snill å sende den til meg?' Fordi jeg, jeg vil ha mitt på det rene. Sånn at det ikke kommer noen baksmell på det i det hele tatt.*

Men det var også en av de yrkesaktive kvinnene som ga sterkt uttrykk for at kreditt, det ville hun ikke ta: *Jeg er livredd for å bruke penger jeg ikke har. Egentlig.*

7.1.2 Kreditt kan være nødvendig:

Selv om mange mener at kreditt er tvilsomt og helst bør unngås, var det flere som ga uttrykk for at det finnes unntak da kreditt er akseptabelt. Men både i gruppen med kvinnelige og mannlige studenter trekkes lån fra foreldre fram som et bedre alternativ enn bankenes kreditt. Likevel, hvis noe er *helt* nødvendig, og man ikke kan låne av foreldre, kan kreditt forsvares, f.eks. hvis man trenger ny PC:

MS1: *Data'en er hellig for meg. Hvis den hadde blitt ødelagt og jeg ikke hadde hatt penger og jeg ikke kunne lånt penger av foreldrene mine, da hadde jeg kjøpt den på avbetaling. Garantert. Jeg bodde i Trondheim et år og studerte der og da hadde jeg ikke internett et halvår. Jeg holdt på å gå på veggen. Jeg ble, (litt latter), det var helt forferdelig.*

MS2: *Jeg kjøpte en vaskemaskin på avbetaling en gang. Fordi jeg ikke hadde råd til å betale kontant.*

Også de kvinnelige studentene åpner for at man kan kjøpe på kreditt, men det må være noe man virkelig trenger:

KS1: *Jeg kan på en måte forstå at man kjøper på kreditt hvis man trenger noe veldig. Men jeg har jo foreldre jeg kan låne fra. Og oppsparte midler. Men hvis jeg ikke hadde hatt det og det var noe jeg trengte veldig, veldig mye, så hadde jeg virkelig vurdert det.*

KS2: *Min søster, hun kjøpte briller, hun måtte, 5.000,-, hun måtte ha sånne spesialglass og greier, og det må man ha, man må ha det. Og hun var nødt til å ta det på avbetaling. Så jeg tenker når det er sånne ting hvor man er helt nødt ...*

For en av de yrkesaktive kvinnene var 'nødvendig' knyttet opp mot 'livsnødvendig':

KY: *Jeg kunne aldri brukt kredittkortet mitt til å kjøpe PC. Det kunne jeg aldri, men hvis jeg får ekstra lønn, eller noe til overs, så kunne jeg brukt det på PC eller Mobil eller sånne ting, men jeg får meg ikke til å bruke MasterCard'et på det. Men jeg kan bruke det til å betale matvarer i butikken.*

For noen skal alle muligheter prøves ut før forbrukslån er et alternativ:

KY: *Jeg har kjøpt datamaskin på avbetaling. Jeg tok en vurdering på en måte; jeg har ikke de pengene nå, men jeg behøver det nå. Til skole. Da tok jeg en vurdering. Det er jo selvfølgelig kjempedyrt. Jeg vet jo det. Alternativet, å vente, gikk ikke.*

At kreditt oppfattes som farlig kan vi også lese i svaret til en av de mannlige yrkesaktive. Han vil gjøre en grundig undersøkelse før han tar et forbrukslån.

MY : *Jeg er sterkt i mot å ta forbrukslån hvis det ikke er helt, helt nødvendig. Heller finne en jobb og tjene opp pengene. Eller selge bilen. Men hvis det var helt nødvendig, ville jeg sjekket med en bank, en bankrådgiver. Hørt på råd, for jeg kan lite om det.*

7.1.3 Kreditt er fristende

Det var stor forskjell i holdningene til lånefinansiert forbruk i fokusgruppene. Studentene var i hovedsak sterkt i mot, mens de yrkesaktive gjerne så på kreditt som en farlig, men en fristende mulighet. Det kan virkes som om mange, kanskje de fleste som opparbeider seg forbruksgjeld, fortrenger – eller ikke er klar over – hvor dyrt ubetalt kredittgjeld kan bli:

Intervjuer: Har dere vurdert hvor mye ekstra dette koster i renter, og hvor lenge dere må betale ned på gjelden? Eller tenker dere bare at: dette går nok?

KY1: *Det er litt sånn for meg. Jeg klarer det. Jeg må klare det.*

KY2: *Nei, jeg er litt sløv når det kommer til penger. Jeg har jo betalingsanmerkning nå, og det synes jeg ikke er noe artig. Jeg bare venter på at den skal forsvinne liksom, av seg selv.*

Intervjuer: Det høres ut som om dere vet godt hvor dyrt og dumt det kan være å sette seg i kredittgjeld, men mange gjør det likevel. Hvorfor?

KY1: *Jeg tror det er fordi det er så lett.*

KY2: *Det er så enkelt. En enkel løsning der og da.*

KY3: *Veldig tilgjengelig.*

KY2: *Det er litt sånn: Jeg kan være kjempefattig helt frem til neste lønning som er om ti dager, eller så kan jeg få et kredittkort i posten. Det er så enkelt. Jeg kan jo velge å ikke bruke kredittkortet mitt og heller leve på 500 kroner frem til neste lønning. Eller, så kan jeg være sånn her: Jeg har jo et kredittkort, jeg kan jo like godt bruke det. Altså, jeg skjønner veldig godt at folk kan havne i en sånn felle.*

Intervjuer: Er dere enige?

Mange KY: *Ja!*

I følge informantene er det svært lett å få kreditt. Ja, nesten umulig å unngå. Det reklameres for det over alt, og man blir tildelt større kreditt uten at man har bedt om det:

KY1: *Det blir jo kastet kredittkort etter deg, uansett hvor du går. Alle kan få kredittkort. Det er jo forferdelig. Egentlig livredd når jeg ser de der på gata, og jeg tenker; nei, nei, nei, ikke kom og lur meg, det går ikke bra liksom.*

KY2: *Jeg fikk plutselig et sånt kredittkort på gata nesten. Og de driver og gir meg mer kreditt. Som jeg plutselig ser at de har gitt. Plutselig gikk jeg opp fra 10.000 til 15.000. Og jeg har ikke bedt om å få fem tusen mer i kreditt...*

KY3: *Har de vurdert deg på noen måte da, eller har de bare, liksom?*

KY2: *Jeg aner ikke.*

Kreditt brukes ikke bare på varige forbruksvarer som PC'er og nødvendigheter som matvarer. På spørsmål om man kan bruke kreditt på middager og andre fornøyelser svarer de yrkesaktive kvinnene:

KY1: *Ja så klart. Og hvis du skal ut med et depositum som du ikke har, så kan du jo ta det på kreditten - og betale det ned etter hvert.*

KY2: *Jeg har en regel som sier at jeg ikke kan bruke mer kreditt enn det jeg vet at jeg kan betale når jeg får lønn, for jeg vet at jeg ikke vil ha kreditt som går over en måned. Maks. Det blir gjerne to uker, eller en uke, før jeg får neste lønning.*

Intervjuer: Du ser litt på lønn pluss kreditt som noe du kan bruke?

KY: *Ja.*

7.1.4 Kreditt kan være økonomisk fornuftig:

Til slutt har vi gruppen som har et økonomisk rasjonelt forhold til kreditt, basert på reell kunnskap om hvordan kredittkortet kan brukes fornuftig:

KS: *Jeg har MasterCard. Fikk det fordi jeg skulle ut å reise. Tenkte at det var lurt å ha med flere kort. Også har jeg hatt det som backup. Når jeg har kommet på Oslo Sentralbanestasjon og skal ta flytoget, og så vil ikke maskinen ta kortet mitt, da sveiper jeg bare MasterCard'et og springer ut og tar toget. Men jeg har aldri brukt for mer enn noen hundrelapper tror jeg.*

MS: *For meg er kreditt en fin ting. Når jeg var liten, var lån forbundet med noe negativt. Men det har ikke satt så dype spor. Jeg tenker at OK, hvis jeg bruker kreditt nå, da går jeg i minus og det må rettes opp på et eller annet tidspunkt. Så kreditt i seg selv synes jeg er en veldig fin ting. Men hvis det er sånn at kreditt innebærer at i budsjettet mitt går i minus, får det meg til å tenke meg om to ganger. Trenger jeg dette? Og mest sannsynlig så bruker jeg ikke den kreditten. Sånn er det.*

MS: *Kjøpekort, det blir faktisk ofte billigere enn å betale kontant. De gir deg rabatt på liter'n, for eksempel, og hvis du betaler innen fristen blir det faktisk billigere å betale med kort. De regner med at ikke alle betaler innen fristen, og da tilkommer fakturagebyr og greier, ja. Men altså, den rasjonelle forbruker - hvis det er noe som heter det - ville klart det.*

En kvinne som videreutdanner ved siden av jobb, rapporterer om kreativ bruk av kredittkortet:

KY: *Jeg sparer på BSU, men jeg bruker masse kredittkort også. Det høres sikkert helt latterlig ut, men jeg bruker det litt for å spare. Jeg går på privatskole nå, tar opp de fagene jeg trenger for å komme inn på det studiet jeg ønsker. Og jeg bestemte meg for ikke å ta opp studielån. Så jeg lever på lønningen. Men noen måneder er det store utgifter på grunn av skolen min. Når det kommer en regning på 17.000 kroner, da er det ikke noe igjen av lønna liksom. Så da bruker jeg kredittkort - og så bruker jeg neste lønning på å betale kredittkortgjelden. Det blir en sånn ond sirkel da. Men jeg har et budsjett som jeg følger. Så forhåpentlig... Jeg vet at jeg kan aldri gå mer enn minus 8.000 på kredittkortet mitt, eller jeg kan det, men jeg skal aldri gjøre det. Fordi da vil jeg uansett kunne betale ned, med feriepengene mine, så jeg er i null når jeg er ferdig med skoleåret mitt da. Så jeg bruker kredittkort litt sånn (latter) systematisk.*

En siste kommentar fra en som mener at det kan være økonomisk fornuftig å bruke kredittkort er en yrkesaktiv kvinne som sier at:

Det finnes fordeler også, hvis du havner i en situasjon. Noen kredittkort har reiseforsikring. Det er greit å bruke kredittkortet på de tingene, tenker jeg.

7.2 Hvor har dere lært om kreditt?

7.2.1 Lært hjemme

Man er ikke født med kunnskap om økonomi. Det må læres. I fokusgruppene ga særlig studentene, både de kvinnelige og de mannlige, uttrykk for at de hadde fått innprentet hjemme at lånefinansiert forbruk skulle de holde seg langt unna, men i alle gruppene ga de uttrykk for at dette var noe de hadde lært hjemme:

KS1: *Ja, jeg tror det har veldig mye å si hva slags foreldre du har. Eller hvor flinke de er med økonomi, og i hvert fall hvor flinke de har vært til å fortelle deg om ting, da. Sånn som moren min, hun er veldig fornuftig når det kommer til sånne ting. Jeg har på en måte snappet opp noe der da. Liksom: Hva ville mamma gjort i denne situasjon?*

MS: *Jeg har lært hjemme at jeg aldri, ja jeg får ikke lov altså, jeg har bodd hjemmefra i mange år, men jeg får ikke lov til å ta, bare få meg et kredittkort engang. Fordi det er så lett å havne i bakevja.*

MS: *Jeg har hørt hjemme at kreditt-lån, det skal man ikke ha.*

MY: *Jeg har lært hjemme at man bare skal ha to typer lån: studielån og boliglån.*

KY: *Jeg har lært av foreldrene mine. Jeg føler at de har hatt en veldig bra økonomistyring. De er veldig sånn: Aldri ta kreditt. Det har vært mye snakk om det, det må man aldri, aldri, aldri gjøre. Og da blir det litt sånn; OK da.*

MY: *Foreldrene mine har alltid vært ganske økonomiske, spesielt fordi mors foreldre ikke var så flinke på det, mye kredittgjeld og alt sånt. Det er vel sikkert litt der, at de skulle ikke gjøre det samme. Og jeg har en bror som er siviløkonom, så jeg får jo vite litt av han da.*

MY: *Det har veldig mye med foreldre å gjøre. Skulle jeg ha ting, måtte jeg spare eller jobbe. Det er derfor jeg jobber. For mens andre, kompiser som ikke har nettbank engang, fordi foreldrene fikser alt, får dekket hele lånet sitt på leiligheten de har, bare de består eksamen. Der har jo aldri jeg vært. Jeg må jobbe. Så det har veldig mye med hvordan du vokser opp.*

Man kan også lære av andre eller foreldres vonde erfaringer:

KY: *Man lærer jo litt hjemme. At moren min har gjort det selv. Jeg har jo også lært av det. Det var en litt kritisk situasjon for moren min. Hun ble satt i gjeld av faren min når de skilte seg. Han stakk jo av fra hus og barn og alt som var. Og mamma satt igjen med en ganske stor gjeld. Så hun har egentlig vist meg at det ikke er noen god idé å ta opp kreditt noe sted. Det er derfor jeg har vært ganske forsiktig med det, etter at jeg brant meg litt selv. Det var ikke så stort beløp, så jeg skal ikke klage. Men mamma sitter fortsatt i gjeld med i hvert fall hundre tusen.*

Men det har ikke bare med foreldrene å gjøre:

KS1: *Jeg og broren min er helt forskjellige: Han er liksom pokerspiller, og jeg er en sånn som drar til Afrika.*

KS2: *Søstera mi er egentlig helt motsatt av meg. Jeg har betalt for henne et halvt år. Hun hadde ikke stipend. Så jeg måtte betale all maten, og når vi gikk ut og tok en øl var det jeg som spanderte.*

Når vi ber informantene finne forklaringer til andres gjeldsproblemer, får vi to hovedforklaringer: For det første kan det skyldes dårlig familiebakgrunn, det vil si økonomisk ufornuftige foreldre, der man ikke har lært å forholde seg til penger og kreditt på en økonomisk måte. En annen vei mot gjeldsproblemer, kan være bortskjemt oppvekst i (rike) familier der for mye legges til rette:

KY: *Jeg tror det kan skje to ting hvis du har foreldre som er veldig, veldig flinke med økonomi. Enten at de stoler på deg og lærer deg det, eller så får du bare, får du bare penger fordi de har penger. Og han jeg bodde sammen med i to år, han var 32, og fortsatt hadde faren overstyring av kontoen hans. Han hadde hatt eget firma, og ikke betalt den skatten han skulle, og den hadde selvfølgelig faren hans bare betalt inn. Hvis det er for god økonomi i en familie liksom, så trenger de ikke lære det videre på en måte, virker det som. For de har alltid noen som bare betaler og ordner opp. Så man ikke lærer selv.*

Intervjuer: *Hva synes dere om de som tar forbrukslån og ikke klarer å betale tilbake?*

KS1: *Det er latterlig.*

KS2: *Korttenkt.*

KS3: *Merker jeg kan bli litt fordomsfull.*

KS4: *Ja.*

KS5: *Men det er veldig lett å tenke sånn, da. Men det er veldig urettferdig. Altså, nå vet ikke jeg noe om deres bakgrunn, men jeg tenker at jeg kommer fra en sånn veldig heldig bakgrunn der vi har snakket om sånne ting, og foreldrene mine har advart meg. Men det er ikke alle som har en sånn solid bakgrunn da. Og de har kanskje ikke lært om sånne ting hjemme. Men man skal selvfølgelig tenke at, OK, du er voksen og da må du ta voksne valg.*

KS4: *Man kan jo forstå det, det er jo veldig lett når man nettopp har flyttet hjemmefra og tenker at nå kan jeg bare gjøre som jeg vil, og bruke penger som jeg vil. Man kan jo forstå dem.*

KS3: *Jeg tror det går i at det mangler litt på kunnskap og forståelse.*

KS2: *Jeg føler at det mye er foreldrenes ansvar å informere om sånt. Det er sikkert som du sier også, at de vil ha en bra standard, og kanskje har de blitt for beskyttet hjemme. Jeg har jo noen venner som aldri har måttet løfte en finger, og når man kommer ut og skal stå for alt selv, så er det ikke så rart at de går i veggen. De har jo ikke forståelse for hva som faktisk kreves. At man må jobbe for å få ting da.*

KS3: *Det er bare uintelligent. De som gjør det kan jo være smarte på sitt felt. Men jeg tviler. Har du ingen økonomisk sans så ser du kanskje ikke konsekvensen med andre ting du gjør heller.*

KS2: *Jeg synes egentlig det bare er trist uansett.*

KS5: *Mange ser ikke konsekvensen av rentene. Mange forstår ikke at det er dyrere når man tar lån. **KS6:** Men ingen av oss har jo vært i en sånn krisesituasjon, vi har alle foreldre som kunne ha backet oss opp.*

KS1: *Ja,*

KS2: *mm.*

KS3: *Vi er jo trygge sånn, har gjerne oppsparte midler og sånne ting. Vi har ikke vært i en situasjon hvor vi faktisk har vært nødt til å gjøre det.*

7.2.2 Lært av egne- og venners erfaringer

I begge student-fokusgruppene var det lite ufornuftig bruk kreditt. Men de fleste kjenner til, eller har venner, som bruker mer penger enn de har, og ender opp med dyr forbruksgjeld:

KS: *Jeg har en venninne som ikke studerer. Hun har veldig dårlig økonomisk sans. Hun bruker kreditt i hytt og pine. Jeg sier til henne, gang på gang: du må betale tilbake dette her, det er kjempehøy rente på det, men hun hører ikke etter. Hun skjønner ikke rente. At det blir rente på det. At det blir kjempe mye dyrere å betale tilbake. Jeg tror det har mye med status å gjøre. At man vil vise at man har penger selv om man ikke har det. Man vil ikke være fattig. Jeg sier til henne at nå kommer du til å ende i en sånn ond sirkel du ikke kommer ut av igjen. Men hun har liksom dårlige familieforhold. Det er ikke sikkert hun har lært det. Sånn som mamma har forklart meg, at man ikke må gå inn i en sånn sirkel. Så det har mye med miljø å gjøre, absolutt.*

MS: *Jeg har en kompis som er en katastrofe når det kommer til økonomi. Jeg vet ikke, han hadde vel sånn 90.000 i gjeld etter bare sånne kredittkort. Som han holdt på med da han var 18 – 19. Det var svimlende summer. Men så tok han seg sammen. Han jobbet som rørlegger, og så fikk han pusset opp en leilighet svart i tillegg da, og tjente en del der. Jeg tror han ble gjeldfri i fjor. Da var han 27. Så det tok tid.*

MS: *Jeg har også en bekjent som er minst like ille. Han hadde jobb, og tok forbrukslån på en bil. Så tok han forbrukslån på en ny bil, og enda en tredje bil. Så fikk han sparken. Nå har han vel solgt to av bilene. Men han har masse gjeld. Han er svartelistet over alt. Jeg tror ikke han ser konsekvensene av hva han driver med. Og det er ikke bare med lån og sånn. Han jobbet en gang i Brasil. Da satt han tre uker og ringte kjæresten hver dag i en time og fikk en mobiltelefonregning på 40.000, på tre uker! Det var jo jobben som betalte regningen. Jeg tror ikke han skjønner at penger tar slutt. Han tror på en eller annen måte at penger kommer fra en sånn utømmelig kilde.*

Noen lærer av egne erfaringer:

MS: *En kompis av meg, han klarer å være så kald at han liksom bare legger bort regningene. Jeg bodde sammen med han i en periode, og han la bare konsekvent bort alle regninger, type Statlig innkreving og all mulig annen inkasso. Han lukker bare konsekvent øyne og ører. Det klarer ikke jeg. Da blir jeg stresset. Før hadde jeg noen relativt små inkassovarsler, på sånn 500 kroner. Men det ble jeg veldig stressa av. Jeg klarte liksom ikke bare late som ingenting. Jeg tenkte at det kunne bli et fremtidsproblem. Så jeg ble veldig glad når jeg ble ferdig med alt som heter inkasso. Og jeg skal aldri dit igjen. For noen uker siden fikk jeg en sånn VideoNova regning på 75 kroner, hadde levert en film for sent liksom. Da ble jeg først dritirritert, faen liksom, den jævla filmen, det driter jeg i. Men så husket jeg at jeg har hatt en sånn skikkelig fight med VideoNova før, når jeg skyldte 600 kroner. Så da gikk jeg heller på nettet og tok regningen likevel. Tenkte at jeg får heller være litt irritert nå enn veldig irritert senere. Det er litt sånn. Jeg har lært av det.*

De yrkesaktive rapporterte om både egne og venners erfaringer, men de konkluderte ikke nødvendigvis med at de ikke skulle ta kreditt:

KY: *Jeg tror jeg har lært av en venninne av meg. Hun har brent seg noe så sinnsykt. Hun ble kastet ut av leiligheten fordi hun ikke betalte husleien. Hun har lånt tusenvis av kroner fra vennene sine, og hun har jo mistet venner på grunn av det. Det har jeg ikke lyst at skal skje med meg. Så derfor vil jeg heller låne av meg selv, bruke kredittkort, enn å låne av venner. Hvis jeg da ikke er hundre prosent sikker på at jeg kan betale tilbake om noen dager liksom.*

MY: *Det gis rett og slett for mye kreditt. En jeg kjenner ringte klokka halv åtte om morgningen - drita full - og sa 'Tom for penger'. 'Tom for penger?' sa banken, 'hvor mye trenger du da?' Så sa han et tall, og det fikk han. Han fikk økt kredittgrensen fra 5.000 til 15.000. Og det er ikke lov. Da er det noe som ikke helt stemmer.*

7.2.3 Lært i skolen

I følge informantene i alle de fire fokusgruppene er det for lite opplæring i skolen om hva det innebærer å lånefinansiere forbruk. Først i gruppen med kvinnelige studenter:

Intervjuer: Har dere lært noe om personlig økonomi på skolen?

KS1: *Nei der lærte vi ikke noe om økonomi.*

KS2: *Vi hadde vel litt økonomi i videregående.*

Mange: *(diskusjon i munnen på hverandre om de har lært noe økonomi eller ikke i skolen)* **KS3:** *Jeg har lært hvordan man setter opp budsjett, liksom, månedsbudsjett. Det hadde vi i mattetimen husker jeg.*

KY4: Ja, og hvordan tjene penger, og hvis du kjøper en ting for så og så mye, og selger den for så og så mye, og sånn.

KS5: Jeg synes kanskje det burde vært litt mer økonomiopplæring på skolen.

KS6: Ja, vi lærte jo ingenting om hva som ville skje hvis vi tok opp lån og ikke betalte regninger. Vi lærte bare om inntekt og hvordan spare pensjonspenger, ikke nedbetaling av lån. **KS7:** Ja, jeg vet hvordan man skal drive en bedrift og hvordan man skal øke inntekten og sånn, men ikke veldig mye om lån.

KS8: Jeg skjønner ikke hvorfor vi ikke lærer mer økonomi i videregående, nei både i ungdomsskolen og i videregående. Det er veldig rart.

Så de mannlige studentene:

Intervjuer: Har dere lært noe om dette på skolen?

MS1: Vi hadde noe på videregående. Husker ikke hva det het, 'hjemmeøkonomifaget', husker ikke. Det var et veldig tullete fag.

Intervjuer: Andre som har lært økonomi i skolen? (Ingen svarer).

MS2: Man burde hatt noe under samfunnsfag egentlig. For du lærer jo ikke sånt ellers.

MS: Det at alle rundt dette bordet sier at de ikke tar kreditt, skyldes - etter det jeg har hørt - foreldrene. Kanskje de som ikke har like sterk bakgrunn, ikke har akademiske foreldre som sier fra, kanskje det er der problemet ligger. At de som ikke har sterke nok foreldre må få lære økonomi i skolen. For hvilke andre steder får du lære det? Skolen er det eneste opplæringsstedet. Det er der man får vite ting hvis det ikke er fra foreldre eller foresatte.

De kvinnelige yrkesaktive kan heller ikke rapportere om særlig mye undervisning om lånefinansiert forbruk i grunn- og videregående skole:

Intervjuer: Har dere lært noe på skolen om det å ta kreditt, eller det å sett seg i gjeld?

KY1: Nei aldri hørt om det på skolen, tror jeg.

KY2: Jeg husker vi leste om det, men det ble jo bare teit da. Det sto kanskje en halv side i samfunnsboka eller noe sånt, at man ikke skulle gjøre det.

KY3: Jeg har lært litt på studiet mitt. Jeg gikk på sekretærutdanning på Treider fagskole, og der lærte jeg økonomi-regnskap. Også lærte vi litt om kreditt og sånn.

Til slutt de mannlige yrkesaktive:

Intervjuer: Har dere lært noe om dette på skolen?

MY1: Nei.

MY2: Vi hadde noe i 10. klasse, men jeg tror egentlig det bare var fordi vi hadde så god lærer.

MY3: Jeg har jo lært noe tilbake på ungdomsskolen, men jeg vet ikke hvor dekkende det var.

Samlet ser det altså ut som om det er mye å hente ved å innføre et bedre pensum i forbrukermatematikk og forbrukerøkonomi som omhandler bruk av kreditt og forbrukslån.

7.2.4 Luksusfellen

De aller fleste var kjent med dette TV-programmet Luksusfellen, men vurderingen av de som deltok der, varierte ganske mye mellom gruppene. Studentgruppene identifiserte seg ikke med dem. De yrkesaktive kvinnene var glade for at de ikke var like ille som de som deltok i programmet. De yrkesaktive mennene mente programmet ikke var realistisk. De kvinnelige studentene har problemer med å forstå at det er mulig å ende opp i en slik situasjon:

KS1: Noen av dem er jo helt fjerne. Det er derfor det er så god underholdning. Fordi de fleste ikke identifiserer seg med dem.

KS2: De har jo ikke lært. De kommer tydeligvis fra et sted hvor de ikke har fått så mye informasjon om de tingene.

KS4: De er latterlige.

KS5: Når det tar opp lån for å betale lånet.

KS5: Ja, hvorfor kan de ikke sette seg tilbake og bare: hm, her er det noe galt.

KS6: Men det har vel med miljø å gjøre. I min gjeng hadde jo ingen blitt imponert hvis noen flasha med en stor widescreen, altså, mens andre steder hadde man kanskje det. **KS7:** Ja.

KS8: Jeg tror, når det gjelder gutter, sånn som lillebroren min, da er det veldig mange fancy ting man må ha. Og jeg tror kanskje det er litt den greia med at man skal ha det nå. Derfor blir det forbrukslån, i stedet for å tenke: OK, jeg kan spare i ett år til den ferien. Man tenker; jeg skal reise på ferie nå.

De mannlige studentene mener deltakerne i Luksusfellen kort og godt er dumme:

Intervjuer: Hva tenker dere om de som står fram i Luksusfellen, som har lånt seg ut-over aller grenser?

MS1: Dumme.

MS2: Definitivt. De fremstår som dumme.

MS: Jeg tror problemet til mange, i Luksusfellen og kompisene deres, er at man ikke tenker nok over risikoen ved å ta kreditt lån. Fordi, altså: Man kan godt betale ekstra for en ting i dag som man ellers hadde måttet spare til. Men jeg tror ikke det er så mange som veier risikoen for ikke å kunne betjene det lånet, mot gleden liksom, av å få tingen da. Det er der veldig mange faller gjennom. Men jeg tror ingen ønsker å sette seg selv i en sånn situasjon.

MS: Jeg tror egentlig ikke folk tenker helt over konsekvensene. De tror det finnes gratis lunsj. De leser på en måte bare det som står i stor skrift; at de får så og så mye i nedbetaling, uten å lese det i liten skrift. De tenker; det går bra, det er lenge til det skal tilbakebetales, men når de skal begynne nedbetalingen tenker de; oj-sann! det gikk fort....

MS: Jeg har bare svitsjet over Luksusfellen en gang eller to. Det er ikke bare det at de er dumme. Men de er liksom folk med et sånt voldsomt eksponeringsbehov, føler jeg. De jeg kjenner som lever på kreditt, det er særdeles få, men de er også sånn. De skal ha, liksom, den 'living fabulous' greia, hvor de skal vise seg frem på en eller annen måte. Vise at de har penger. Og det er ikke bare kreditt. Det er også sånne folk som jobber og drar inn 40 lapper etter skatt, som sitter igjen med null. De betaler ikke på boliglån eller noen ting. Det er to sider av samme sak, tenker jeg.

De yrkesaktive kvinnene er redde for å ende opp som deltakerne i Luksusfellen:

Intervjuer: Hvor har dere lært det dere kan om gjeld og kreditt?

KY1: Luksusfellen.

KY2: Det er alltid behagelig å se noen som er mye verre enn seg selv. Så tenker jeg; sånn må man ikke bli, liksom (masse latter). Så ille er jeg ikke, ja, ja.

KY3: Jeg er kjemperedd for å ende opp sånn, jeg.

Intervjuer: Og dere følger med på den alle sammen?

Alle: mmm.

KY4: Jeg synes det er interessant å se hvordan de løser det. Når de setter opp budsjettet. Altså: Nå skal du være fattig i to uker, og du kan bruke 200 kroner på det og det. Det synes jeg er ganske morsomt.

Til slutt fra fokusgruppen med unge mannlige yrkesaktive:

Intervjuer: Har dere sett på luksusfellen? Er det lærerikt?

MY1: For min del er det ikke lærerikt. For jeg har fått det med meg fra før. Det kan være litt frustrerende til tider. Men det er jo bankene som låner ut penger til disse personene. Det er de som egentlig burde fått smekken. Bankene tjener på det. Det samme gjør inkassobyråene.

MY2: Det er ikke realistisk. Jeg tror ikke kreditorene ville ettergi like mye gjeld hvis man ringer uten TV til stede.

MY3: *Problemet til mange av de som er med på Luksusfellen er at de trenger jo bare å få opp øya. De gidder jo ikke engang å åpne brevene sine. Det de trenger er en skikkelig konkurs. Da først lærer man.*

TV-programmet Luksusfellen kan ha større læringseffekt enn det man kanskje har antatt. Det er også grunn til å spørre seg om ikke programmet dessverre bidrar med et skjult, uintendert, budskap: Gjeldsproblemer kan lett løses, bare man tar seg litt sammen. Vi savner historiene der slutten ikke ender bra.

7.3 Samlet vurdering: Kreditt kan både være farlig, det kan være fristende, noen ganger forsvarlig og til og med økonomisk fornuftig

I fokusgruppeintervjuene gikk det tydelig fram at unge voksne kan ha svært forskjellige holdninger til bruk av kreditt. Vi fant fire hovedorienteringer: Bruk av kreditt oppfattes av noen å være; i) dumt og *farlig*, andre mener at ii) selv om kreditt er farlig, er kreditt noen ganger *forsvarlig*, dersom kjøpet er helt nødvendig. En tredje gruppe ser på kreditt som; iii) dumt og farlig, men akk så *fristende*, mens den fjerde gruppen mener kreditt er; iv) økonomisk *fornuftig* – dersom den benyttes riktig. Selv om den enkeltes holdning til kreditt kan variere fra situasjon til situasjon, så hadde de fleste informantene sin hovedorientering i en av disse kategoriene.

Til hver av disse hovedorienteringene hører en bestemt type kunnskap om kreditt:

- De som hovedsakelig ser på kreditt som *farlig* har lite kunnskap om hvordan kreditt virker. De vet bare at det er 'dyrt, dumt og dårlig deal' å kjøpe på kreditt. Hjemmefra har de fått innprentet at kreditt er noe man skal holde seg langt unna. Først spare, så kjøpe. Eller til nød kanskje låne av foreldre, men absolutt ikke kjøpe på kreditt eller ta forbrukslån. Det var særlig studentene som hadde denne innstillingen til kreditt. De vil heller låne en nødvendig pensumbok på biblioteket, framfor å kjøpe pensumboka på kreditt selv om studielånet kommer innen fristen på 40 rentefrie dager.
- Noen ser i utgangspunktet på kreditt som dyrt, dumt og farlig, men de holder åpent for å kunne benytte seg av kreditt i helt spesielle tilfeller. Hva som kunne legitimere kreditt, var litt varierende. For noen var det *forsvarlig* å bruke kreditt hvis for eksempel brillene man var helt avhengig av gikk i stykker. For andre var det å ha en god PC en nødvendighet, og dermed forsvarlig å kjøpe på avbetaling. Noen vil reservere kreditt til livsnødvendige kjøp av mat og betaling av strøm. Gruppen likner ganske mye på de som kun ser på kreditt som farlig. Heller ikke disse har særlig kunnskap om hvordan kreditt virker. Men de sier ofte at dersom de skulle ta kreditt, ville de sette seg inn i betingelsene.
- Så har vi gruppen som mener at kreditt er dumt og farlig, men dessverre *uimotståelig fristende*. De er ofte storforbrukere av kreditt. De vet forskjell på kredit og debet, men de er dårlige på renteberegninger – eller fortrenger det. Hvis de trenger penger, har de god oversikt hvor de kan få forbrukslån og ny kreditt. De lurte ofte seg selv, lever i nuet på bekostning av egen framtid. Dette er først og fremst unge voksne i arbeid med fast inntekt.
- Den siste gruppen har et økonomisk rasjonelt forhold til bank og økonomi. De har full oversikt over hva kreditt og lånefinansiert forbruk innebærer. De benytter kredittkort på en *fornuftig og økonomisk gunstig* måte. De betaler alltid hele regningen ved første forfall. I våre fokusgrupper var dette særlig BI studenter og andre som hadde valgt økonomisk orienterte utdanninger.

De to første gruppene følger en tommelfingerregel (heurisitic) som sier at de overhodet ikke, eller helst ikke, skal kjøpe på kreditt. Kunnskapen om kreditt er liten, men de vet det viktigste for ikke å få gjeldsproblemer: De kjøper ikke på kreditt. Den andre gruppen rammes i stor

grad av fristelser i nuet på bekostning av framtidige regninger (mekanismen: neddiskontering av nytte over tid). De får lett betalingsproblemer, av ulik alvorlighet, avhengig av om de tar lærdom av, eller fortrenger og forneker, regninger, purringer, inkassovarsler og det som verre er. Den fjerde gruppen har et økonomisk fornuftig (rasjonelt) forhold til kreditt. De forstår hvordan kreditt virker, og de kan regne renter – og gjør det. I følge SIFO-studier av bankkunder er det kanskje et sted mellom 30 og 40 prosent som har et økonomisk rasjonelt forhold til bank og rente.

Mange av våre informanter peker på hvor viktig foreldrenes holdninger og kunnskap om kreditt har vært for hvordan de selv forholder seg til kreditt. Dermed er det rimelig å tenke seg at gjeldsproblemer har et betydelig innslag av sosial arv.

Når vi kjenner alvorligheten betalingsproblemer påfører både enkeltindivider og samfunn, er det uventet hvor lite og dårlig – i følge våre informanter - dette feltet følges opp med undervisning i videregående skole. Det kan virke som om TV programmet 'Luksusfellen' er bortimot alene om å informere unge voksne om følgende av betalingsproblemer. Dette programmet hadde de fleste i fokusgruppene sett. Synet på deltakerne varierte med gruppene: Studentene identifiserte seg overhodet ikke med deltakerne i programmet. De yrkesaktive kvinnene var begeistret for programmet, flere fordi det var så herlig å se noen som var verre enn dem selv. De yrkesaktive mennene (liten gruppe, neppe representative for alle unge yrkesaktive menn) mente programmet ikke var realistisk; for det første var deltakerne nøye utvalgt etter om gjeldsproblemene var mulig å løse, og for det andre tvilte de på om de som hadde pådratt seg store gjeldsproblemer ville få til så gunstige tilbakebetalings avtaler uten TV tilstede.

8 Betalingsmislighold og betalingsmoral

8.1 Hvorfor får de unge betalingsvansker?

I det foregående har vi sett på unge voksne og deres forbruk og deres forhold til lånefinansiert forbruk. Videre har vi sett at det er flere veier til betalingsproblemer og eventuelt betalingsmislighold, både grunner forårsaket av en selv og av markedsføring og det økonomiske systemet. Mange av våre informanter har gått på en såkalt smell første gang de fikk penger mellom hendene enten i form av sin første lønn eller tilgang til kreditt og de har brukt opp det meste. De fleste har imidlertid klart å ordne opp i dette. Både ved egen hjelp eller ved hjelp fra foreldre eller andre, og gjennom dette har de lært en lekse. De unge voksnes kunnskap om økonomi og kreditt er ikke så veldig stor, men mange har lært hjemmefra at dette er noe de skal holde seg unna, mens noen ser også fordeler med dette. Selv om det blant våre informanter er relativt få som har betalingsproblemer viser tall fra inkassobransjen og kredittopplysningsbyråene at mange i denne aldersgruppen har betalingsanmerkninger selv om dette fenomenet er størst blant 40 åringene. Tendensen er imidlertid økende blant de unge voksne og man kan bekymre seg over hva vil skje når dagens unge voksne blir eldre.

I siste kapittel skal vi prøve å komme nærmere inn på betalingsmislighold og hva som kan være årsaken til dette. Hvordan forholder de unge voksne seg til purringer og inkasso, og hvorfor det er såpass vanlig ikke å passe på at regningen blir betalt i tide, og videre hvorfor tar man kredittlån når man vet at det er problematisk å betale tilbake lånet? Vi starter med hvordan de unge forholder seg til purringer og inkasso.

8.2 Purringer og inkasso

Å få purring på en regning indikerer at man ikke har penger til å betale, eller er det ikke slik? Hvordan oppfattes det å få en purring på en regning? Er dette noe som er pinlig eller er dette helt uinteressant? På spørsmål om de kvinnelige yrkesaktive noen gang får purringer fikk vi denne diskusjonen:

KY1: *Jooo, jo det tror jeg jeg har fått.*

KY2: *Jo, det skjer kanskje en gang i blant.*

KY3: *Ja, men det er ikke ofte.*

KY4: *Jeg får ofte det, noen ganger så har jeg mistet regningen, så venter jeg bare på purringen.*

Intervjuer: Du finner den ikke?

KY4: *Veldig sjelden. Så blir det lagt på gebyr da, noen gjør jo det, men da er det ikke så mye.*

KY5: *Hvis jeg har fått purring så er det fordi jeg har rotet bort eller bare helt glemt regningen, det er ikke fordi at jeg ikke har hatt råd eller at jeg har tenkt at jeg ikke skal betale den på en måte. Så jeg føler ikke at det er, at det gjelder eller sånne ting, men det er bare ...*

Intervjuer: Det er ikke økonomien som gjør det?

KY5: *Nei, det er uflaks lissom.*

KY6: *Men hvis den forsvinner, jeg tror jeg har fått purring en gang, men da er det sjelden at telefonregningene er lagt på over 100 kroner uansett.*

Det ser ikke ut til at puringer skaper store problemer, og heller ikke oppfattes dette som noe skammelig, snarere en forglemmelse som kan skje de fleste. Eventuelle gebyrer oppfattes heller ikke som en stor inngripen i økonomien. Inkasso er langt mer alvorlig. Noen opplever dette som noe de absolutt vil unngå. Andre mener at det er flaut å ikke ha bedre kontroll over økonomien sin slik at man får puringer og inkasso:

MS1: *Da blir jeg stresset. Før så hadde jeg sånn relativt små inkassovarsler da på sånn, på 500 kroner og sånne ting da. Men jeg ble veldig stressa av det da, ikke sant, så jeg klarte liksom ikke å gå og bare late som ingenting da, og tenke at det er et fremtidsproblem. Jeg ble veldig glad når jeg ble ferdig med alt som har med inkassoer og at jeg aldri kommer dit igjen da.*

MS2: *Jeg ville vært innmari flau. Jeg ville vært flau og ikke sagt det til mine venner hvis jeg var gjeldsslave for eksempel, eller sånn, å ha kreditt og sånn som betting og sånn så hadde jeg hadde vært relativt flau over det. Og hadde på en måte faktisk følt meg litt mindreverdige.*

Særlig de yrkesaktive mennene er veldig obs på at de ikke må få inkasso fordi dette vil skade dem senere når de kanskje skal etablere sin egen bedrift. De mener også at noen venner av dem som har fått betalingsanmerkninger burde fått hjelp tidligere fra NAV slik at dette ikke vil ødelegge for dem senere. De har også et forslag om at det burde komme et varsel 14 dager før inkasso slik at man kan få tid til å prøve å ordne opp.

Vi har sett tidligere under diskusjonene av Luksusfellen at mange syntes at de som hadde satt seg i gjeld var dumme, og at de hadde seg selv å takke for dette. Personene i tv-programmet Luksusfellen har vanligvis mye gjeld og inkassobyråene banker på døren og deltakerne er truet av total ruin. Dette er en ingen ønskesituasjon. Når man får inkasso er det selvfølgelig det smarteste å betale gjelden hvis man har penger, hvis ikke kan det være lurt å ta en telefon å prøve å rydde opp. Dette kan imidlertid være vanskelig. En kvinnelig yrkesaktiv med betalingsproblemer sier det slik:

KY: *Nei, jeg har jo betalingsanmerkning nå liksom, og det syns jeg ikke er noe artig. Som jeg bare venter på skal forsvinne liksom, av seg selv. Og jeg vet ikke hvor lang tid det tar og jeg har ikke lyst til å ta den telefonen, så jeg bare venter liksom.*

Mange lar det gå altfor lenge før de ordner opp i økonomien eller før de tar et grep og bruker etter evne. Tenker de på konsekvensene av at de har så stor gjeld i så ung alder?

KY1: *Nei, jeg tror de, ja, eller jeg tror ikke de helt vet, vet om hvordan det funker med inkasso og sånne ting. At de bare lar det flyte litt da.*

Intervjuer: At de rett og slett mangler kunnskap?

KY1: *Ja, de har ikke den bekymringen av en eller annen grunn. De tror at alt ordner seg kanskje. At de har litt den innstillingen.*

KY2: *Jeg vet at hvis jeg får den den 26. i måneden og så får jeg kanskje lønning den 5. Ja, da lar jeg den gå over, kanskje jeg får purring, men den er på kanskje 50 kroner eller 100 kroner. Det har jeg råd til. Men burde ikke la den gå til inkasso, fordi da er det plutselig fire, fem hundre kroner mer. Så jeg må betale den et sted mellom inkasso og puringen.*

Intervjuer: Er dere sånn dere også opererer eller?

KY1: *Jeg betaler med en gang, hvis jeg ikke har penger så bruker jeg kredittkortet.*

KY2: *Jeg betaler alltid ved forfall.*

KY3: *Ja.*

KY4: *Jeg har glemt noen ganger å betale regninger. Men jeg har ikke med vilje latt det gå forbi.*

Mange av våre informanter ser altså ut til å ha en viss oversikt over sin økonomi, men ikke helt. Vi har også tidligere i kapittel fem sett at dette var én av grunnene til betalingsmisligheter. Å få purringer ser ikke ut til å plage våre informanter nevneverdig, de må kanskje betale litt ekstra, men en purring ser ikke ut til å være noe man bryr seg så veldig mye med. Purringer handler om forglemmelser, små beløp og omtales som noe som kan skje den beste. Inkasso derimot er mer alvorlig, både fordi det er flaut, men også fordi dette koster mer. Dette var ikke så utbredt blant våre informanter.

8.3 En (for) trygg tilværelse?

Svært mange av dem vi har intervjuet er forsiktige med å bruke kreditt, men det er ikke et helt ukjent fenomen. De fleste ser ut til å ha venner og bekjente som har kommet i økonomiske vansker. Av tallene fra Experian har vi også sett at det er en økende andel unge voksne med betalingsmisligheter. Gjennom fokusgruppeintervjuene ble flere grunner til dette diskutert. I kapittel fem ble fire årsaker til betalingsproblemer skissert. To av disse var vedkommendes egen skyld, enten fordi de ikke hadde oversikt over økonomien eller fordi vedkommende var for øyeblikksorientert og optimistisk og tok for mye på kreditt. To andre årsaker var mer forankret i eksterne forhold som at man ble lurt eller forledet av et komplisert økonomisk system eller av villedende markedsføring, mens den siste veien til økonomiske vansker var illustrert av de som har en viss kunnskap om økonomi, og som brukte denne til å få mer penger og større kreditt, men i siste instans får vedkommende regningen for dette.

Det hefter betalingsmislighold til mange unge voksne, og mange av dem vi har snakket med har erfart at de har tatt opp for mye kreditt og fått problemer med å betale tilbake. De aller fleste av våre informanter hadde imidlertid klart dette. Vi har også sett at purringer gjør lite inntrykk blant våre informanter, det er noe som kan skje, men dette ser i liten grad ut til å forårsake økonomiske problemer. Allikevel kan dette være et uttrykk for et noe lemfeldig forhold til egen økonomi. Vi ønsket å forstå hvorfor de ikke er mer påpasselige med sin økonomi. Hvorfor de somler bort regninger og tar kreditt som de egentlig ikke har råd til. Et tema som ofte kom frem var at de følte seg så trygge på at de ble tatt vare på at i Norge så de behøvde ikke å være så forsiktige med egen økonomi.

KY1: *Man jeg føler meg litt sånn safe, fordi at vi er i Norge. Det er der, du kan drite deg så ut og du blir fortsatt tatt vare på av en eller annen etat eller noe. Du blir satt sånn i system, altså du kan være arbeidsledig og gjøre ingenting og få penger, og få penger og få penger. Jo mer håpløs du er jo mer penger får du føler jeg.*

KY2: *Jo mer håpløs du er jo mer penger får du ikke sant? Jo mer hjelpeløs du sitter der sånn så bare: Å Herregud, greit at du må få dette og dette og dette.*

KY3: *Ja, en kompis av meg lever på dagpenger fra NAV. Og han har egen leilighet og det har ikke jeg liksom, og jeg har jobb. Jeg prøvde å søke. Jeg var arbeidsledig i to måneder og prøvde å søke dagpenger fra NAV, men de sa at jeg ikke var kvalifisert nok til å ha det. At jeg hadde for bra CV. De sa rett ut at det er lett for deg å få jobb og at du ikke trenger dagpenger. Selv om jeg sitter der i to måneder uten jobb liksom.*

NAV er et sikkerhetsnett hvis kriser skulle oppstå. Samtidig er det tydelig at mange mener at det kan være for bra og derfor farlig å leve på offentlig støtte.

KY1: *Jeg tror at folk blir psykisk syke av ikke å jobbe. Det er en ond sirkel. Og jeg ser på mine venner som har havnet på det der NAV-kjøret - de får jo bedre betalt ved å gå på NAV enn å jobbe. Og da blir de bare sittende hjemme i en destruktiv nedadgående spiral og ender opp med å bli syke av det, så jeg syns egentlig det burde være enda vanskeligere å få penger fra NAV. Eller da burde det hvert fall være en sånn*

der, «du kan komme, du kan få dagpenger fordi at du trenger det, men da skal du sitte her i fire timer og søke på jobber».

KY2: *Ja, men det er jo det.*

KY3: *Og du skal møte opp på 7 jobbintervjuer i uka.*

KY4: *De tvinger deg til å gå på kurs og sånn. Det er sånn at du får penger, men da må du gå på de og de kursene og det følger med ett jobbsøkerkurs, så det må du ta.*

Intervjuer: *Men han kameraten din er han på kurs eller?*

KY1: *Ja, men jeg tror han ikke bryr seg så veldig mye om det, «Jeg bare går på det kurset og skriver noe et eller annet tull og så går jeg hjem og så fortsetter jeg å få penger» sier han.*

KY2: *Jeg har også en venn som er litt sånn type, jeg tror han har rundt 150.000 i studielån. Og han får dagpenger fra NAV, men allikevel så går han og kjøper sånn derre, sånn kaffetrakter, sånn derre Nescafe kaffetrakter som bare koster mange tusen kroner liksom. Det er helt merkelig og han har liksom svær flatskjerm, to stykker og det er veldig merkelig syns jeg da. Når du får dagpenger, i hvert fall.*

Det kan se ut som sikkerhetsnettet er så effektivt i Norge at noen ikke tar seg bryderiet med å holde styr på egen økonomi fordi de vet at de alltid blir tatt vare på. Det kan altså virke som om det på noen områder er for trygt i Norge. Når vi stilte dette spørsmålet fikk vi følgende svar:

MS1: *Det kommer an på utgangspunktet ditt. Noen syns kanskje å gå på NAV det er ikke så ille. Men så er det noen som tenker at å gå på NAV da, det er ganske ille liksom. Så jeg tror at for noen så er det et sikkerhetsnett, for meg så er det ikke det. Før jeg når det punktet da har jeg mistet ganske mye.*

Intervjuer: *Ja, er dere enig?*

Flere: *Mm.*

I fokusgruppen med de kvinnelige studentene kom vi inn på samme problemstilling, det vi så om de mente at det var for trygt i Norge slik at det bare var å sette seg i gjeld og så -hvis man ikke klarer å betjene gjelden - så vil staten eller det offentlige ordne opp:

KS1: *Ja kanskje det, for man blir liksom fisket opp i veldig mange sammenhenger da, selv om man ikke blir fisket opp i den sammenhengen, eller jeg føler det er sånn hvi-lepute overalt.*

KS2: *Mm.*

Intervjuer: *Er det godt? Er det bra eller er en dårlig ting?*

KS3: *For meg er det ikke så, det kan jo være fordel, for meg så er det jo bare fint, fordi at, jeg ville aldri gitt meg ut på noe sånt tror jeg.*

KS4: *Men hvis det skulle skje noe så er det jo greit å vite at det fins, men man vil vel ikke havne der.*

Staten tar vare på sine. Det samme gjør foreldre. Å være unge voksne betyr at man er i en fase i livet hvor man nylig har forlatt foreldrehjemmet og etablert seg på egen hånd. Mange ønsker å klare seg selv, men fortsatt er det godt å ha foreldre i bakhånden som kan hjelp når det oppstår vansker. Blant de kvinnelige studentene hadde vi følgende samtale etter spørsmål om hvorfor en del pådrar seg for mye gjeld og betalingsvansker:

KS1: *At de ikke har den bekymringen av en eller annen grunn. De tror at alt ordner seg kanskje.*

KS2: *Det er akkurat det, det ordner seg jo. Jeg tror det er det.*

KS3: *Mm.*

Intervjuer: *Men hvem er det som skal komme inn da?*

KS4: *Mamma og pappa.*

Intervjuer: *Mamma og pappa?*

KS4: *Ja.*

KS5: *Jeg tror det er veldig sånn mamma og pappa ting, for det er det jeg tenker hvis det er noe jeg ikke vil, eller noe jeg ikke helt får til, så bare ringer jeg pappa eller mamma. Og det gjelder da også penger.*

KS6: *Men også det med Staten tenker jeg, Norge er så trygt og godt, de hjelper jo, det kan ikke bli så ille.*

KS7: *Nei, det kan ikke bli så ille.*

KS8: *Men tror dere ikke at, eller sånn jeg tenker at jeg vet ikke akkurat med mitt studie for det er ikke sånn at jeg utdanner meg til å bli lege og vet at jeg får meg en jobb. Men jeg tenker litt sånn at vi er ganske sikre på å få oss en jobb så derfor vet vi at vi kan betale for studielånet etter hvert. Mens i et annet land hvor det ikke er like trygt å få seg en jobb, da hadde jeg nølt mye mer med å ta studielån fordi da hadde jeg ikke visst at jeg kunne tjene penger og betale det tilbake. Men det er det der med trygge velferds-Norge.*

KS9: *Ja, jeg føler det er en helt sånn, helt særegen situasjon som vi er i. Det er ikke sånn andre steder tenker jeg. Og nå har jeg bodd i et annet land og der hadde jeg ikke tenkt det samme, eller der tenkte jeg ikke det samme som her. Det var Italia, og der er det ikke sånn at noen hjelper meg uansett. For der gjør de ikke det. Men her så føler man at uansett hva som skjer - besvimer man på gata så kommer det noen og løfter deg opp igjen liksom.*

Hvor tillitsfulle de norske unge voksne er, kan vi ikke si ut i fra dette, men det kan virke som at noen har litt for stor tro på at velferdsstaten vil ordne opp. Troen på den gode og omsorgsfulle stat som tar vil ta vare på sine mindre heldige ser ut til å nedfelle seg i tidlig alder i den norske befolkningen (Brusdal 1981). Dette har også gode sider. Dagens unge reiser mye og hovedgrunnen til dette er nok at reiser har blitt billigere. Men også gode reiseforsikringer og avtaler som den norske stat har gjort gjør dette mulig. Vi lar en kvinnelig student få siste ordet her:

Jeg tenkte at jeg skulle ønske at flere tenkte på hvor utrolig bra det er at vi har en sosialdemokratisk regjering som har satt opp det systemet som vi har. I forhold til andre land - at vi har regulering og at vi har sykeforsikring eller at vi ikke trenger det på samme måte som i USA og sånn.

8.4 Kan betalmingsmislighetshold reduseres?

Tallene fra Lindorff og Experian viser at en betydelig stor andel av unge voksne har fått betalingsanmerkninger. Mange klarer å komme seg ut av dette, enten ved egen hjelp eller ved hjelp fra familie eller det offentlige. Det er altså en vei ut av dette for de fleste, men ikke alle. Spørsmålet blir om det er mulig å hindre at de kommer i en slik situasjon. Av det foregående har vi sett at det var flere grunner til at de fikk betalmingsmisligheter. Gjennom intervjuene har vi også fått inntrykk av at noe av dette skyldes slurv eller et lite realistisk forhold til kreditt. Det ser også ut til at de fleste føler seg veldig trygge slik at hvis de skulle være så uheldig å komme i betalingsvansker så vil foreldre eller det offentlige hjelpe dem. Det vil alltid gå bra til slutt så det er ikke så mye og engste seg over. Kjente tv-programmer som Luksusfellen ser også ut til å ha noe av det samme skjulte pensum – det kommer noen og hjelper deg.

Vi har også sett at en del mener å ha vært utsatt for det vi kan kalle utilbørlig markedsføring eller påtrengende tilbud. De hevder å ha fått kredittkort slengt etter seg uten å be om dette, og de har inngått avtaler som de ikke helt hadde oversikt over, både fordi disse var utydelige og fordi de hadde liten kunnskap og fordi selve situasjonene var stresset. Her er det mulig å si at dette er et offentlig ansvar å sørge for tydeligere markedsføring og kontrollerte kreditttilbud. På spørsmål om hva som kunne gjøres for å bedre situasjonen ble noen tiltak foreslått:

8.4.1 Strengere regulering av markedsføring og kreditt

Noen forteller at de har kjøpt ting og inngått avtaler som har vært vanskelige og forstå. I gruppen med kvinnelige yrkesaktive var det et ønske om mindre fristelser:

KY1: *Nei, men det jeg tenkte var, finnes det noe kanskje noen lover eller regler som kunne ha blitt innført for å få innskrenket litte grann hvor heftig kredittkortene blir markedsført.*

KY2: *Og så handler det litt om hvor de står og dem her som skal selge kredittkort.*

KY3: *De står på Oslo City for eksempel.*

KY4: *Ja, eller det er noen som er så frekke vet du; når folk kommer hjem og har vært på reise, og da er man jo litt mer slunken på kontoen enn man kanskje skulle ønske da. Og det er så lett å bare være sånn, oi så fantastisk bra løsning! Det er frekt.*

KY5: *Ja, det er det. Det hadde vært greit hvis ikke det var så tilgjengelig.*

Også i gruppen blant de mannlige studentene var det ønske om strengere regulering av kreditt og kredittinstitusjonene og deres ansvar:

MS1: *Ja, nei det virker liksom som om de fleste rundt det bordet her har ganske sunt forhold til sin egen økonomi. Men jeg tenker sånn for dem som ikke har et sunt forhold til sin egen økonomi, så er jeg helt overbevist om at Staten må regulere kredittinstitusjonene. Fordi enten så må de gå og lære, altså preke moral til alle i hele Norge eller så regulerer vi tilbyderne. Sånn som at det ikke er lov å sende alkohol og tobakkreklame ikke sant, så hvorfor er dette, hvorfor har de lov til å lure forbrukere sånn? Og jeg er sikker på at det er den billigste og den eneste måten å gjøre om på det problemet der. Det er ikke noen menneskerett å få kreditt.*

Intervjuer: Men kan du si, kan du si litt sånn konkret hva Kredittilsynet da skal gjøre?

MS1: *Ja. Jeg søkte brukskonto i Fokus bank og uten å spørre om det så bare får jeg et kredittkort med 10.000 kroner på. Og så har jeg 30.000 i kreditt fra før av. Jeg skulle aldri hatt så mye kreditt, altså selv om det ikke er så mye. Hvorfor gjør de det på en måte? Kan det ikke heller være sånn at alle kan få 5.000 i kreditt, og med mindre du er skikket til det så får du ikke mer enn det.*

MS2: *Så hvorfor ikke, regulere tilbudssiden og så trenger man egentlig ikke å forske på hvorfor folk, hvorfor det går dårlig da. Det er sånn, det er min mening.*

Intervjuer: Det gis for mye kreditt?

MY1: *Rett og slett ja. Altså han, kameraten min, ringte klokka halv åtte om morgenen når han er drita full og lissom fikk økt den grensen fra 5.000 til 15.000. Da er det noe som ikke helt stemmer.*

Intervjuer: Ringte til banken altså?

MY1: *Ja, ja. Han ringte banken drita full og tom for penger, tom for penger sa han. Ja, hvor mye trenger du da? sa banken. Alt jeg kan få, sa han, men det hadde de ikke lov til, men så sa han et tall og det fikk han.*

MY2: *Apropos at banken ville tjene penger lissom.*

Intervjuer: Det hørtes ikke ut som en veldig god investering da men.

MY1: *Altså han greide å betale det tilbake, men... eller han betaler renta si i hvert fall.*

Her er meldingen klar, det må ikke være så slepphendte med å gi kreditt til alle. Noen kan tjene på å ta kreditt og ikke betale tilbake fordi disse ikke har inntekt og heller ikke mye å tape. I så fall må bankene og kredittinstitusjonene selv bli ansvarlig for de som ikke klarer å betale gjelden.

Markedsføring og kjøpskontrakter kan være vanskelige å forstå og det er ønskelig at man får mer detaljerte opplysninger om hvor mye som skal betales hver måned og hvor lenge. Også hvor ofte og hvor dette tilbudet opptrer mener noen at bør reguleres:

MS: *Og så selvfølgelig dette - og så går du inn på VG og SOL og alt det der og så er det sånn; Forbrukslån som blinker mot deg ikke sant? Det skulle vært forbudt for lenge siden. Det er for lett å få tak i det rett og slett.*

I forlengelsen av dette blir det også hevdet at banker og kredittinstitusjoner slipper for lett unna når de har lånt ut penger til personer som tydelig ikke klarer å betale tilbake. I forbindelse med noen i programmet Luksusfellen som ikke har klart å håndtere gjelden sier en av de mannlige yrkesaktive at *det er jo bankene som låner ut penger til disse personene. Det er de som egentlig burde fått smekken. Bankene tjener på det. Det samme gjør inkassobyråene.*

8.4.2 Økt kunnskap og eget ansvar

Det var et sterkt ønske om regulering blant mange av informantene, men ikke alle er av samme oppfatning. Noen mener at den enkelte også har ansvar for sin økonomiske situasjon og sine økonomiske handlinger. Under diskusjonene rundt trygghet og muligheten for at hjelpeapparatet i Norge var for godt fikk vi denne diskusjonen hvor noen mener at den enkelte må ta noe av ansvaret selv.

MS1: *Nei, jeg bare tenker at det er logisk at selskapene skal tjene penger da, det er derfor de gjør det sånn. Og det er derfor de har med sånn markedsføring og, fordi det er letteste måten å få penger ut av folk. Og så lenge det er slik eller hvem som skal bestemme etikken, det er jo ikke en selvsagt ting da. Men jeg synes jo det burde være en etikk til stede da. Men når det ikke er lagt føringer for det så er det jo klart at selskapene har lyst til å få inn penger.*

MS2: *Men altså så lenge du setter navnetrekket på det, så burde du ha lest det. Hvis ikke så kan du ha det så godt, tenker jeg.*

Intervjuer: Men har vi tid til å lese alle disse her, det er jo side opp og side ned?

MS3: *Ja hvis du handler på nettet, det er ikke alltid jeg leser, eller det er ikke så ofte jeg leser det, men det spørres hvilke selskaper du kjøper gjennom og du vet at du har ganske sterke forbrukerrettigheter i Norge. På visse områder kan du bare skumme glatt igjennom fordi du vet at du er representert gjennom Norsk lov allerede, ikke sant?*

MS4: *Når det gjelder navnetrekket på kontrakten som jeg pratet om før at det finnes ganske mange unnskyldninger og veldig lite personlig ansvarlighet på de aller fleste områder og at det er utgangspunktet, så man begynner logikken sin ut i fra det. For eksempel med snus da eller røyk eller alkohol, der er det at vi har sikkerhetsnett og derfor må vi skattelegge det høyere for at de som bruker det skal betale tilbake til oss, og det er gjennomgående for hele samfunnet. Istedenfor at de, alle har visse forutsetninger og så gjør de det beste ut i fra det. Det er litt ...*

Hvordan skal de unge voksne få kunnskap om økonomi og dermed ansvar og unngå å få betalingsproblemer? Mange sier at de har lært av foreldre ikke å ta kreditt og å holde orden på økonomien, men hva med dem som ikke har foreldre som har lært dem dette? Hvordan skal de får lært dette? Noen av våre informanter har fortalt oss hvordan de brukte opp kreditten med en gang da de fikk den, og hvordan de strevde i lang tid med å betale tilbake. Dette er en dyr lærdom, men de fleste har klart dette. Dette kunne imidlertid vært unngått. I gruppene ble det argumentert for å få bedre kunnskaper om kreditt og økonomi og skolen ble nevnt som et sted å lære. Skolen er også bra for der treffer en alle.

MS1: *Det alle rundt dette bordet sa med at de ikke tar opp lån og sånn er på grunn av det har de hørt fra foreldre, og det er vel kanskje slik med de som gjør det at de ikke har like sterk bakgrunn med foreldre som sier dette. At ikke de har like sterk kunnskap, ikke har akademiske foreldre som vet at det er kanskje der problemet ligger. At de som ikke har sterke nok foreldre må få vite det fra skolen, det er det eneste opplæringsstedet du får som man hører på, på grunn av tv-reklamer hører man gjerne ikke på, men, ja, det er der man får vite ting hvis det ikke er fra foreldre da, eller foresatte.*

Vi har også sett at mange følger med på programmet Luksusfellen på tv. Det er variert oppfatning om dette programmet, noen synes at det er interessant hvordan de løser de økonomiske problemene andre synes at det bare er dumt og urealistisk. Det er imidlertid mulig at et kan være et visst læringspotensiale i slike programmer. Hvis de unge får bedre kunnskap vil de i alle fall være bedre i stand til å håndtere sin egen økonomi og foreta rasjonelle valg. Det kan også se ut som noen mener at det er slik at noen er så dumme og lettlurte at de bare får ha det så godt, mens andre mener at disse skal beskyttes. Det kan også diskuteres om det er for trygt i Norge slik at man ikke behøver å kunne så mye for staten vil ta seg av de som det går galt for.

9 Oppsummering

Tema for rapporten er betalingsmislighold blant unge voksne. Bakgrunnen er tallene fra kredittselskapene som viser at det er i økning av betalingsmislighold i denne aldersgruppen. Selv om andelen dårlige betalere er høyest i etableringsfasen, rundt regnet fra 30 til 40 år, er det blant de unge voksne at veksten i antall betalingsanmerkninger er størst. Fra 18 år alder er det mulig for disse å stifte gjeld, og andelen med betalingsanmerkninger nærmest eksploderer. Hva som vil skje når disse når disse kommer i etableringsfasen skaper grunn for bekymring.

Det ser ut til at man er særlig sårbar når man går inn i yrkeslivet og får fast lønn. Dette er en periode hvor mange også akkurat har flyttet hjemmefra og det er mye som skal anskaffes. Med lønnsinntekt får man også tilbud og kreditt, noe som kan friste veldig, men kompetansen og evnene til å håndtere dette er ofte svært liten. Forventningene til hva man kan gjøre og kjøpe er også ofte urealistiske. Med fast lønnsinntekt ser det ut til at mange føler at de kan mestre det meste. Mange av våre informanter forteller om sin første lønning og da de fikk kreditt og hvordan de brukte opp alt og hvordan de slet med å betale tilbake. De fleste klarte dette.

Men ikke alle klarer dette. Tallene fra kredittselskapene er som nevnt alarmerende, men våre informanter har i liten grad hatt befatning med betalingsmislighold, selv om det fleste har gått på en smell som de uttrykker det. Men fenomenet betalingsmisligheter er ikke ukjent og de fleste har venner og bekjente som har erfart dette eller som fortsatt er i en slik situasjon. Gjennom diskusjonene i fokusgruppene kom det frem at noen av våre informanter har også i perioder hatt høyt lånefinansiert forbruk med tilhørende betalingsproblemer. Årsakene kan være av mer personlig karakter, det vil si at de har vært for optimistiske med hensyn til hva de kan klare, eller fristelsene har vært for store. Andre har ikke klart å holde orden og oversikt over sin egen økonomi. Noen forteller også at de føler seg som ofre for markedsføring og kredittinstitusjoner som her mer eller mindre pådyttet dem varer og tjenester. De fleste av våre informanter har klart å ordne opp, enten ved egen hjelp eller ved hjelp fra foreldre. Det er ulike veier til betalingsproblemer og ulike veier ut av dette.

Gjennom diskusjonene i fokusgruppene har vi fått innblikk i en livsfase med høyt forbruk, og med ønsker om forbruk, reiser og fornøyelser og i tillegg et sosialt liv hvor deltakelse koster og hvor fristelsene kan være store for noen og det samme gjelder for konsekvensene. Kunnskapen om det finansielle er ofte dårlig. Mange har lært hjemme at kreditt er noen man skal holde seg unna, men de savner bedre informasjon om dette og påpeker at skolen vil være et egnet sted. Dette vil særlig være aktuelt når de blir tvunget til å inngå kontrakter. De fleste ønsker også å skaffe seg sin egen bolig etter hvert.

Det er relativt små forskjeller mellom gutter og jenter når det gjelder betalingsmislighold. Men guttene ser ut til å være mer opptatt av forbruksvarer som tv, biler, elektronikk osv. Guttene påstår at de spanderer på jentene, noe jentene for øvrig benekter. Det er mulig at vi aner en tendens til en noe større tilbøyelighet til å sette seg i gjeld blant guttene. Det ser også ut til at det er lettere å skaffe seg forbrukslån når man har fått jobb og inntekt, da føler man seg rik og tror at man kan klare det meste. Studentene fremstår som mer forsiktige. Vi vet ikke hvor

utbredt de ulike holdningene som er presentert i denne rapporten er. Heller ikke hvordan de fordeler seg i populasjonen. Dette vil være mulig å avdekke i en landsrepresentativ kvantitativ studie.

Gjennom diskusjonene har det kommet frem noen paradokser. På den ene siden er det ønsker om mer regulering av markedsføringen og de finansielle institusjonene og deres utlånspolitikk. Svært mange føler at de har blitt nærmest påtvunget kreditt som de ikke skulle ha hatt og i en størrelsesorden som ikke passer til deres inntekt og deres livssituasjon. Også avbetalingskontrakter og andre kjøpekontrakter har vært mangelfulle og påført den enkelte store utgifter. På den annen side reiste det seg noen innvendinger om hvorvidt man kan regulere og forby så mye at folk overhodet ikke trengte å tenke på konsekvenser. Skal man ikke forvente noe av voksne mennesker og at de tar et visst ansvar for sine handlinger? Kan man forvente at folk skal være helt uten ansvar og bare stoler på at staten eller det offentlige vil gripe inn hver gang det går galt? Her stilles to modeller opp i mot hverandre, i den ene er det offentlige en formynder som passer på sine små som ikke forventes å klare eller forstå alt, og på den annen side en modell hvor den enkelte er helt ansvarlig for sine handlinger. Ingen av de to modellene fremstår som mulig i praksis. Det vil ikke være mulig å regulere vekk alle fristelser og problemer, heller ikke vil alle være i stand til å motstå og avsløre all markedsføring og kjøpskontrakter. Det ble sagt at det er ikke alle som kunne prosentregning og derfor kunne forstå hvor store avdragene ble.

Men det er forbedringstiltak. Som nevnt øker andelen unge voksne med betalingsanmerkninger og flere tiltak kan være påkrevet.

- De mest villedende sidene ved markedsføringen må reguleres. De unge har klaget både på innholdet, men også at det er reklame og tilbud hvor de snur seg. Særlig på internett er det mye reklame og tilbud.
- Tilbydersiden kan heller ikke frikjennes alt ansvar. Kredittinstitusjonene må dempe iveren til å gi kreditt til alle og enhver. Også størrelsen på beløpet må reduseres.
- Ikke minst må de unge ansvarliggjøres slik at de ikke lever i en boble hvor de slipper å tenke konsekvenser fordi det offentlige vil ta seg av alle dine problemer.
- De unge må få bedre kunnskap om økonomi og kreditt slik at de kan opptre som rasjonelle aktører. Ikke alle har foreldre som kan lære dem dette, og det ble sagt at skolen har et stort ansvar her.

Litteratur

- Berg, L. (2011) *Tror det er lønnsomt, men sjekker ikke pris*. Prosjektnotat nr. 5. Oslo: SIFO (Statens institutt for forbruksforskning).
- Brusdal, R. (2004) *Den kommersielle ungdomstiden*, Fagrapport nr. 6, Oslo: SIFO (Statens institutt for forbruksforskning).
- Brusdal, R. (1990) *Naiv økonomi*, Fagrapport nr. 7, Oslo: SIFO (Statens institutt for forbruksforskning).
- Campbell, C. (1987) *The Romantic ethic and the spirit of modern consumerism*. Oxford : Basil Blackwell.
- Fiske, J. (1989) *Understanding popular culture*. London : Routledge
- Frønes, I. og R. Brusdal (2000) *På sporet av den nye tid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hellevik, O. (2008) *Jakten på den norske lykken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lavik, R. (1990) *Prisbevissthet*. Rapport nor. 1, Oslo: SIFO (Statens institutt for forbruksforskning).
- Mullainathan, S. (2008) Applying behavior economics to understand poverty. From *Edge Master Class* (2008) A short course in behavioural economics.
http://edge.org/3rd_culture/thaler_sendhil08/thaler_sendhil_index.html(Downloaded 02.06.2010).
- Poppe, C. og T.B. Jacobsen (2009) *Lånefest? København: Center for kreditret og kapitalmarkedsret. Handelshøyskolen i København.*
- Pugh, A. J. (2009) *Longing and belonging: parents, children, and consumer culture*. Berkeley, California: University of California Press.
- Schwartz, B. (2004) *The Paradox of Choice: Why more is less*. New York: Ecco/HarperCollins.
- Skeggs, B. (1997) *Formations of class and gender: becoming respectable*. London: Sage.
- Stiglitz, J.E. (2002) Information and the change in the paradigm in economics. *The American Economic Review*, 92, 460-501.
- Thaler, R. & C. Sunstein (2008) *Nugde: Improving decisions about health, wealth and happiness*. Yale University Press.
- Willis, P. (1990) *Common culture: symbolic work at play in the everyday cultures of the young*. Milton Keynes: Open University Press.